

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

Конспект лекцій
для студентів спеціальності 054 «Соціологія»

Частина 1

СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

Харків2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Н.О.Ляшенко, Н.М.Семке

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

**Конспект лекцій
для студентів спеціальності 054 «Соціологія»**

Частина 1

СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

Затверджено
редакційно – видавничу
радою університету
протокол №22 від 24.05.18

Харків
НТУ «ХПІ»
2021

УДК 316.7

Рецензенти:

Хижняк Л.М., д.соц.н., професор кафедри прикладної соціології і соціальних комунікацій ХНУ ім. В.Н. Каразіна;

Перевалова Л.В., канд.філос.н., доц., зав. кафедрою права НТУ «ХПІ»,

Ляшенко Н.О., Семке Н.М. Соціологія сім'ї: конспект лекцій для студентів спеціальності 054 «Соціологія» ч.І/ Н.О. Ляшенко, Н.М. Семке. – Харків : НТУ «ХПІ», 2018.

ISBN

Дана навчально-методична розробка містить тексти лекцій з курсу «Соціологія сім'ї» для студентів денної відділення, що навчаються за напрямом «Соціологія» в НТУ «ХПІ». Наведені методичні матеріали дозволяють полегшити оволодіння курсом, систематизувати отримані знання, підвищити рівень підготовленості студентів до семінарських занять, зорієнтувати у пошуку додаткового матеріалу.

Призначено

Бібліogr.:

ISBN УДК 316.7

© НТУ «ХПІ», 2018

© Ляшенко Н.О., Семке Н.М. 2018

ВСТУП

Сім'я є одним із найважливіших соціальних інститутів, що переважно створює культуру і впливає на неї. Всюди, де б ви не опинилися, сьогодні, так само як і вчора, справедливе твердження: сім'я — першооснова будь-якого суспільства. Сім'я — це не тільки результат найелементарніших природних емоцій людини (любові, ненависті, сексуальності, прагнення, самотності, емоцій, пов'язаних із покаранням, жертовністю, релігійними поглядами і т.ін.). Це також основна «територія», на якій відбувається відтворення поколінь, виховання і, врешті-решт, інституціоналізація людини.

Соціологія сім'ї - це галузь соціології, що вивчає формування, розвиток та функціонування сім'ї, шлюбно-сімейних відносин у конкретних культурних та соціально-економічних умовах. Від розуміння проблем, що пов'язані з життєдіяльністю сім'ї, залежить стабільність суспільства. Тому курс «Соціологія сім'ї» займає важливе місце в підготовці фахівців освітнього ступеня «бакалавр» напряму 054– Соціологія.

Перша частина присвячена розгляду сім'ї як соціального інституту та допомагає закріпити базові поняття з загальної соціології на прикладі аналізу виникнення та еволюції сім'ї як соціального інституту, варіативності сімейних структур, змінах у функціях сім'ї для особистості та суспільства. Окремо розглянута сутність та специфіка сімейної соціалізації, висвітлені складності її здійснення в сучасному українському суспільстві.

Конспект лекцій, що пропонується, дозволяє майбутнім соціологам краще підготуватися до практичних занять, допоможе під час виконання модульних контрольних робіт та підсумкового опитування.

Тема 1. СОЦІОЛОГІЯ СІМ'ЯК ГАЛУЗЕВА ДИСЦИПЛІНА

1.1. Поняття сім'ї.

1.2. Еволюція сімейних відносин в історії розвитку суспільства.

1.3. Становлення соціології сім'ї.

1.4. Об'єкт, предмет, мета соціології сім'ї.

1.5. Зв'язок соціології сім'ї з іншими соціально-гуманітарними науками.

1.6. Соціологічні підходи до вивчення сім'ї.

1.1. Поняття сім'ї

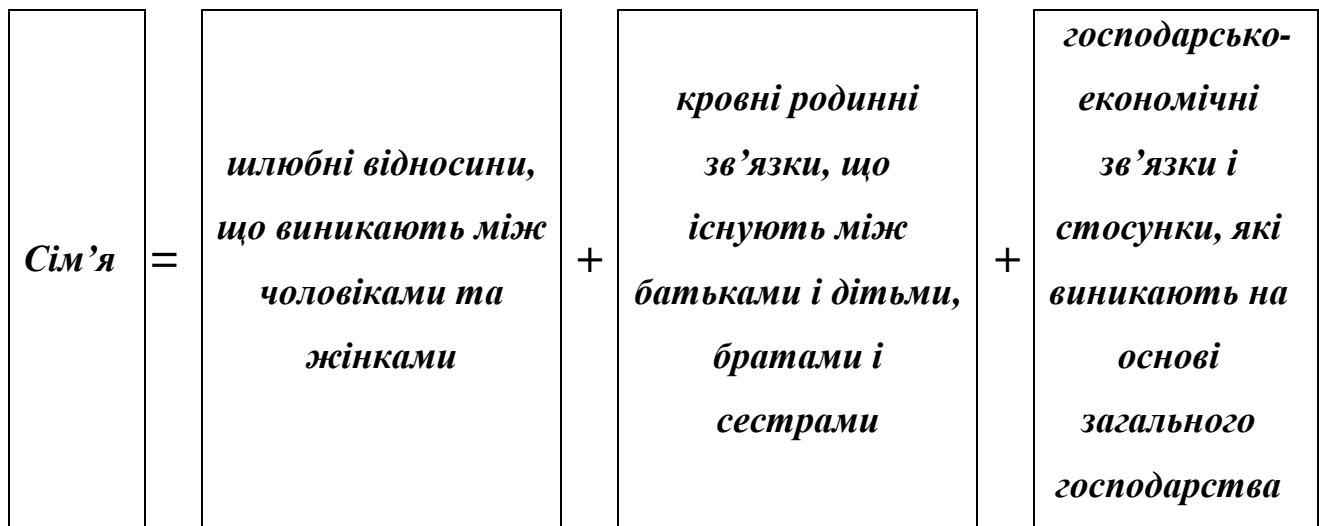
У сучасному суспільстві функціонує безліч соціальних спільностей. Одні з них поєднують більшість населення даної країни, наприклад, громадяни. Інші – включають до свого складу певну кількість людей, що професійно займаються конкретним видом діяльності, наприклад, охороною здоров'я, освітою, правоохоронною або військовою діяльністю і т.п. Але є в суспільстві будь-якого типу, будь-якого рівня розвитку такий соціальний утвір, з яким так чи інакше пов'язане життя майже кожної людини – це сім'я, найпоширеніший вид соціальної організації. З курсу загальної соціології Вам відомо, що сім'я – це один з основних соціальних інститутів суспільства. Але одночасно це й мала група, і соціальна організація, і соціальна структура. Тому інтерес до сім'ї, крім властиво змістового вивчення її багатофункціональності, підтримується інтересом до її унікальної посередницької ролі, у силу того, що вона перебуває на перетинанні структур у будь-якому соціумі. Тому у визначенні сім'ї повинні сполучатися ознаки сім'ї і як соціального інституту, і як соціальної групи.

Існує безліч визначень сім'ї, що виділяють як відносини, створюючі сім'ю, різні сторони сімейної життедіяльності, починаючи від найпростіших і вкрай розширених (наприклад, сім'я – група людей, що люблять один одного; або – група осіб, що мають спільних предків; або – ті, хто мешкає разом), до більш конкретних визначень із перерахуванням цілого ряду ознак сім'ї. Так, відомий російський соціолог А. Г. Харчев, дослідник сім'ї й сімейних відносин, давав

визначення сім'ї «як історично конкретної системи взаємин між подружжям, між батьками й дітьми, як малої групи, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту й взаємною моральною відповіальністю й соціальна необхідність у якій обумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення».[Харчев А. Г. Брак и семья в СССР.– М.: Мысль, 1979.– С. 75].

Залежно від того, в межах якого загально соціологічного підходу (макро- чи мікро-) розглядають соціологи сім'ю, її визначають як соціальний інститут або як особливу малу соціальну групу. Якщо дослідники підкреслюють життєво важливе значення сім'ї у процесі фізичного та культурного відтворення суспільства, то вона визначається як фундаментальний соціальний інститут, складова частина інституціональної основи суспільного життя. При розгляді сім'ї як специфічної малої групи підкреслюється її соціально-психологічна цілісність та функції, які вона виконує для її членів.

Якщо намагатися уявити сім'ю у вигляді суми основних відносин, то її «формула» буде складатися з трьох компонентів (дивись схему нижче):

Для більш повного розуміння суті сім'ї варто мати на увазі просторову локалізацію сім'ї – житло, будинок; економічну основу – спільну власність, прибутки членів сім'ї; спільні форми діяльності її членів.

Таким чином основними ознаками сім'ї є:

- 1.Шлюбні, кровні зв'язки або зв'язки усиновлення.

2. Спільне проживання.

3. Загальний сімейний бюджет і домогосподарство.

Сім'я – соціальна група, що базується на шлюбі та родинних зв'язках різного рівня, члени якої беруть участь у загально-сімейній діяльності. Сім'я виконує низку соціально-важливих функцій, серед яких найбільш вагомими виступають відтворення населення, соціалізація дітей, підтримка існування членів групи. Лише наявність триєдиного відношення шлюбу – батьківства – споріднення дозволяє говорити про сім'ю як таку у її строгій формі. Відсутність одного або двох названих критеріїв є ознакою фрагментарної сім'ї. До фрагментарних сімей належать:

- частково зруйновані або трансформовані сім'ї (наприклад, такі, що виникли внаслідок того, що діти подорослішли та почали жити окремо, розлучення, смерті одного з подружжя);
- не сформовані остаточно сімейні групи (молоді сім'ї, що не мають дітей);
- спілки кровних родичів, що мешкають разом (шлюбні стосунки можуть бути відсутніми – матір, яка виховує дітей; брати і сестри, які мешкають разом після смерті батьків...).

Наявність усіх трьох видів сімейних відносин характерна для переважної більшості сімей країни. Для всіх цих фрагментарних, «осколкових» форм сім'ї краще підходить термін «сімейна група». Він означає групу людей, що має одну або кілька наступних ознак: (1) спільне домашнє господарство, (2) кровні зв'язки, (3) шлюбні зв'язки.

Звичайно «ядром» сім'ї вважають подружню пару і всі статистичні класифікації складу сімей будуються залежно від додавання до «ядра» дітей, родичів, батьків чоловіків та жінок.

З сім'єю як соціальним інститутом дуже тісно пов'язаний шлюб.

Шлюб – історично сформована узаконена і врегульована суспільством форма стосунків між чоловіком і жінкою, що визначає взаємні права й обов'язки по відношенню один до одного в сексуальній, економічній та господарчо-побутовій сфері. Звичайно очікується, що шлюбні партнери народжують та

виховують дітей. До виникнення інституту шлюбу існував проміскуїтет – відсутність чітких заборон на сексуальні зв'язки, тобто стан, коли будь-який чоловік даного суспільства мав можливість бути сексуальним партнером будь-якої жінки даного суспільства. Сьогодні шлюб є достатньо жорсткою регламентацією відносин між жінкою і чоловіком. Він є основою виникнення більшості сімей.

Поряд з номінальними ознаками сім'ї треба виділити і тонку систему відносин, що створює духовну, моральну основу родинних стосунків. Хоча утворення сім'ї, вступ у шлюб регулюється правом, головне місце в ній належить моралі. Багато аспектів шлюбу і сім'ї контролюються виключно моральним сумлінням людей, що належать до них.

1.2. Еволюція сімейних відносин в історії розвитку суспільства

Проблеми сімейних відносин привертали увагу людей з давнини як предмет обговорення, вивчення, дослідження, тому що саме вона забезпечує продовження людського роду, їх біологічне та соціальне відтворення.

Наука володіє достовірною історичною інформацією про характер сімейних відносин в історії розвитку суспільства, у якій традиційно виділяється три епохи: дикість, варварство й цивілізація.

Шлюбна форма регулювання відносин між чоловіком і жінкою з'явилася не відразу. На перших стадіях розвитку людського суспільства відносини між чоловіком і жінкою регулювалися тільки біологічними імпульсами, потребами. У цей час у статеве спілкування могли вступати один з одним усі члени даного роду: чоловіки, жінки, діти, брати, сестри і т.п. Така форма відносин називалася *проміскуїтет* (від лат. змішаний, загальний). Це була біогенна дошлюбна форма співжиття між чоловіком і жінкою. Іноді її називають ендогамією – шлюбні (сексуальні) зв'язки усередині групи, роду.

При таких відносинах в межах роду виникали конфлікти на сексуальному ґрунті, суперництво, агресія, що вело до погрози самого існування роду. Виникла потреба ввести штучне регулювання сексуальних відносин. Так, була введена

заборона, «табу» на сексуальні зв'язки усередині роду, яка забороняла їх в період найважливіших господарських подій (підготовка до полювання та полювання, збір врожаю, військові дії), порушники заборон підлягали жорстокому покаранню. Виникали агамні правила. **Агамія** – абсолютна заборона статевих відносин. Агамні заборони – табу – мають давнє походження. Імовірно, перші статеві табу – мисливські й господарські – були відомі в стаді. Табу поширювалося на всіх членів колективу. Можна припустити, що агамні й проміскуїтетні періоди у стаді перемежувалися. Поступово проміскуїтет став не постійним явищем, а зводився до періодичних оргіастичних свят. Етнографічні спостереження підтверджують, що господарські й мисливські табу, змінювані оргіями, – універсальне явище стародавності. З появою агамних періодів з'явилися випадки статевого спілкування між членами різних родів. Поступово ці випадкові епізоди, часто пов'язані з нападами під час оргій, викраденням жінок, заміняються постійними, традиційними статевими зв'язками між чужорідними колективами.

Згодом з'явився новий вид відносин: **екзогамія** – сексуальний зв'язок чоловіків одного роду з жінками іншого. Спочатку це були випадкові зв'язки. Але в них була перевага перед ендогамією – народжувалися більш життєздатні, здорові діти та виникали лояльність та співробітництво. Численні теорії походження екзогамії поєднуються, переважно, у три групи, які свідчать про те, що перехід до екзогамії обумовлений: 1) необхідністю уникнути шкідливих наслідків від шлюбів між кровними родичами (Л. Морган та ін..); 2) прагненням розширити соціальні контакти й зав'язати відносини з іншими колективами (Э.Тайлор, А. Золотарьов, К.Леві-Стросс); 3) необхідністю встановлення соціального миру в колективі, оскільки статеві відносини й супроводжуючі їх конфлікти виносилися за його межі (С.Толстов, Ю. Семёнов).

Поступово ендогамні зв'язки були зовсім заборонені (хоча й довгий час дозволялися як виключення із правил, наприклад, у дні свяtkovих оргій, карнавалів).

Екзогамія стала першою формою соціального регулювання сексуальних

відносин між чоловіком і жінкою, уперше з'явилося протиріччя між біологічними й соціальними аспектами задоволення природних потреб. Поступово складається дуально-родова система. Між членами одного роду категорично заборонені статеві стосунки, які дозволені між жінками й чоловіками, що належать до різних родів. Відносини між родами підтримуються завдяки наявності між їхніми членами групового шлюбу. У порівнянні із проміскуїтетом дуально-родовий шлюб був дійсною соціальною організацією відносин між чоловіками й жінками. Усі біологічні інстинкти були підпорядковані соціальному контролю. Суспільні відносини перетворилися в первинні відносно сімейно-шлюбних.

Більшість дослідників стародавності вважають, що при груповому шлюбі в силу природнього поділу між чоловіками й жінками первісний рід виник як материнський. Історико-етнографічні відкриття останніх років підтверджують тезу про історичний пріоритет материнсько-родової організації. При родовому ладі виробничі й «дитячовиробничі» відносини виключали один одне.

Не було ні сімейного господарства, ні сімейного житла. Шлюбні групи не були пов'язані ні спільним проживанням, ні спільною власністю, ні виробничу діяльністю, ні вихованням дітей. Етнографічний матеріал підтверджує, що шлюбні групи були пов'язані ритуальними зустрічами в певних, освячених звичаєм місцях. Швидше за все ці зустрічі могли мати форму оргіастичних свят, що супроводжувалися ритуальними іграми й танцями.

При народженні дитина переходила в рід матері. Діти належали родовій громаді. Вихователями дітей були всі дорослі чоловіки й жінки роду. Було відсутнє поняття соціального батька. Слово «батько» означало «ватажок», а не батько по крові.

Статеві партнери входили в різні господарські й майнові колективи. Шлюб носив дисекономічний характер. Роздільне проживання шлюбних груп робило шлюб дислокальним. Родова людина могла належати тільки до того роду, у якому народилася, тобто до роду матері. Материнський рід і груповий шлюб – взаємозалежна система.

Майно, діти, спільне проживання, домашнє господарство – усе, що звично

асоціюється із сімейним укладом, не стосувалося до родової родини, а було атрибутом роду. Може бути, що час існування матріархату був єдиним в історії людства періодом, коли сексуальні відносини чоловіка й жінки мали самостійне значення й не були пов'язані з турботами про дітей. Таким чином, найважливіші ознаки роду: екзогамія, спільне господарство, суспільна власність, походження по матері. Родова громада характеризувалася колективізмом, споживання було рівно забезпеченим, общинним.

Зовсім недавно в науці мала місце уява, що існувала однорідність первісної культури на всіх територіях землі. Сучасні наукові дослідження встановили, що для первісної епохи характерна нерівномірність розвитку. Так, родовий лад виник не повсюдно, а в окремих, найбільш розвинених і згуртованих колективах. Ті людські групи, які не перейшли до екзогамії, були витиснуті більш сильними екзогамними співтовариствами.

З переходом людства до родового ладу темп історичного розвитку різко збільшився, що, насамперед, виявилося в інтенсивному розвитку продуктивних сил. Якщо історія стадного суспільства обчислюється мільйонами років, то родового ладу – усього декількома тисячоліттями.

Приблизно десять тисяч років тому, в епоху неоліту, відбулася так звана неолітична революція – з'явилося землеробство й скотарство. Неолітична революція полягала в переході від привласнюючої, невиробляючої економіки (збирання, полювання) до виробляючої – землеробство, скотарство.

Перехід до виробляючого господарства був викликаний суveroю необхідністю. Припускають, що чергова екологічна криза привела до різкого скорочення кількості диких тварин. Для того щоб вижити, людству довелося піднятися ще на одну сходинку розвитку. Виникли більш складні й різноманітні системи обміну, що привело до зміцнення соціальних зв'язків. На відміну від поглядів XIX в., з'ясувалося, що становлення виробляючого господарства відбулося в комплексній хліборобсько-скотарській формі лише в осілих суспільствах. А скотарство відокремилося досить пізно – тільки до II тис. до н.е. Зараз прийнято вважати першим великим суспільним поділом праці, узятим у всесвітньо-історичному масштабі, виділення хліборобсько-скотарських племен з

мисливців і збирачів.

Неолітична революція вплинула на розвиток сім'ї. Поява землеробства й скотарства різко підсилила суспільне значення чоловічої праці. Неолітична революція призвела до кризи й надалі – до розкладання материнського роду. Від матріархату людство ступнуло до патріархату. Рід став батьківським, патріархальним. Перехід до батьківського роду зайняв близько чотирьох тисячоліть. Патріархальні суспільні відносини взяли гору приблизно до VI тис. до н.е. Статеві стосунки між чоловіками та жінками починають підкріплюватися дарообміном, економічною зацікавленістю. Вони стають більш стійкими та з часом починають відокремлюватися з межродових зв'язків. Патріархальна сім'я з'явилася, коли чоловік, а не члени роду, починає матеріально забезпечувати жінку та її дітей, віддає їй власний додатковий продукт, а не жінкам та дітям з його роду. З часом виникає питання жіночої вірності чоловіку як гарантії того, що її діти від нього, та саме вони з часом стають спадкоємцями сімейного майна. Таким чином, сім'я виділяється в окрему групу як господарчо-економічна одиниця.

1.3.Становлення соціології сім'ї

У соціології сім'ї розглядається не тільки соціальна історія сім'ї, але й сама історія її наукового вивчення. Одна з перших спроб визначити характер сімейно-шлюбних відносин належить відомим давньогрецьким мислителям Платону й Аристотелю.

Вже у стародавні часи були уявлення і про «патріархальність» сімейного устрою, і про наявність нерозбірливих статевих зв'язків «проміскуітет». Батьком «патріархальної» теорії називають Платона. Вінуважав сім'ю незмінним вихідним суспільним гніздом, але пропонував у своєму творі «Ідеальна держава» необхідність спільноті дружин, дітей і майна з метою досягнення згуртованості суспільства. Платон перший спробував дати філософське тлумачення виникненню любові, психологічної близькості чоловіка й жінки. У його теорії, представленої в міфі про андрогенів (двостватева істота з єдиним тілом, половини якої після наказу

Зевса розсікти її навпіл не могли досягти духовного спокою, поки не знаходили одна одну й не зливалися в одне ціле), під сексуальним потягом розуміється прагнення людини до своєї цілісності, що легше всього досягти шляхом створення сім'ї.

Аристотель затверджував автономність сім'ї щодо держави.

Наукове вивчення сім'ї починається з першої половини XIX ст., коли вийшла у світ книга швейцарського історика Йогана Якоба Бахофена «Материнське право. Дослідження гінеократії старого часу та її релігійної та правової природи» (1861г.). Бахофен проаналізував класичну літературу стародавності як історичне джерело з історії сім'ї й одним з перших побачив, що прадавні міфи віддзеркалюють історичні зміни у взаємному суспільному становищі чоловіка й жінки. Дослідження Бахофена означали цілу революцію в поглядах на сім'ю як на незмінний, раз і назавжди встановлений божественним промислом союз. І.Я. Бахофен розробив концепцію гетеризма(для позначення нічим не обмежених статевих відносин – у сучасній науці вживається термін «проміскуїтет»), через яку пройшли всі народи в напрямку до індивідуальної сім'ї та шлюбу. Концепція гетеризму ґрунтувалася на теорії материнського права та високого статусу жінок у суспільстві «гінекократії»(синонім матріархату).

Незалежно від Бахофена вивченням історії розвитку сім'ї в той же час займався англійський історик і юрист Джон Фергюсон Мак-Ленан, головний твір якого «Прадавній шлюб» з'явився в 1865 р. Мак-Ленан вивчав ранні типи шлюбу на підставі точних етнографічних фактів із прадавнього побуту греків, кельтів, германців. Дослідження Мак-Ленана підтверджували відкриття Бахофена про первісне материнське право. Саме Бахофен та Мак-Ленан стали засновниками еволюційного підходу до аналізу сім'ї, що виходить із теорії початкового проміскуїтету, який змінюється екзогамним материнським родом, далі виникає дуально-родова організація (наявність одночасно двох матрилінійних екзогамних фратрій (рід складається із 2 фратрій, до яких входять чоловіки і жінки, що не можуть одружуватись у межах власної фратрії і шукають партнера в іншій)).

У 1868 р. свої перші висновки по історії розвитку сімейних відносин опублікував американський учений Льюіс Генрі Морган. В 1870 р. вийшла у світ

його книга «Системи споріднення й властивості людської сім'ї», в 1877 р. – завершальна капітальна праця «Прадавнє суспільство».

Л. М. Морган займався вивченням сім'ї в польових умовах, досліджуючи побут індійських племен. У своїх наукових працях він розробив ідею прогресивного розвитку людства. Як стверджує вчений, первісне суспільство було родовим і трансформувалося від нижчих форм довищих. Рід – це сукупність родичів, які мають одного спільногоПредка, які відрізняються особливим тотемом (тварина, рослина, природне явище, від якої, уважалося, відбувся даний рід) і пов'язаних узами крові. Роду притаманна колективна власність на землю, засоби виробництва, первісно-комуністична організація господарства, відсутність експлуатації й рівність усіх його членів.

На думку Л. М. Моргана, рід у своєму розвитку пройшов послідовні стадії:

1. Кровноспоріднена сім'я, базована на груповому шлюбі між братами й сестрами, рідними й колатеральними (дослівно з лат. – бічний, тобто двоюрідними). Споріднена група (орда, селище) поділена на різні шари поколінь. Шлюбні зв'язки будуються в межах поколінь. Між членами різних поколінь шлюбні стосунки заборонені, але в одному поколінні вони дозволені, незважаючи на кровну спорідненість. Отже, всі брати і сестри, рідні бокового споріднення — без обмеження живуть поряд. Шлюбні зв'язки тут будуються по горизонталі і забороняються по вертикалі, тобто між батьками і дітьми. Це було прогресом, кроком вперед у розвитку сім'ї. Батьки живуть в одному колі, а діти – в другому.

2. Пуналуа (екзогамна сім'я) виникає як альтернатива забороні шлюбних зв'язків між членами одного роду. Це вже другий ступінь розвитку сім'ї, коли не можуть бути в подружньому зв'язку не тільки батьки та діти, але й брати і сестри. Пуналуа на мові мешканців Гавайських островів означає «подружній товариш» (так називають чоловіків, що мають спільніх жінок, і жінок, що мають спільніх чоловіків). Коло шлюбних (статевих) зв'язків ще більш обмежується. Тут обмеження не лише по вертикалі, але й по горизонталі. Чоловіки однієї групи вступають у шлюбні (статеві) зв'язки з жінками другої групи. Так виникає екзогамія, тобто позародове подружжя. Група сестер має спільну групу чоловіків, але з цієї групи чоловіків виключаються брати жінок, а із групи жінок

виключаються сестри чоловіків. При цій формі сім'ї все ще невідомо, хто є батьком дитини, але відомо, хто її мати.

3. Сіндіасмічна, або парна родина виникає на основі шлюбу окремих пар, але без співжиття. Тривалість союзу залежала від волі сторін.

4. Патріархальна сім'я – шлюб одного чоловіка з декількома жінками, які, як правило, вели самітницький спосіб життя. Головна мета створення такого виду сім'ї – установлення батьківської влади над групою осіб для обробки землі й охорони свійських тварин.

5. Моногамна сім'я. У шлюб вступає окрема пара чоловіка і жінки один раз і на все життя. Історія такої форми сім'ї нараховує близько трьох тисячоліть. Вона поступово буде удосконалюватися і існувати доти, поки не настане рівність статей і рівноправність шлюбних відносин.

Зміна однієї форми шлюбу іншою відбувається плавно, майже непомітно. Три з описаних типів – 1,2,5-а (кровноспоріднена, пуналуальна й моногамна) є основними й універсальними для всіх народів.

Л.М. Морган чітко відмежував рід від сім'ї, показавши, що він є екзогамною групою, між членами якої неможливі шлюбні відносини. Входить, первісний рід не міг складатися з сімей. Виходячи із цього, першою формою роду виявляється материнський рід, базований на колективному господарстві й на екзогамних-ендогамних шлюбних відносинах при парних союзах, що спостерігалися. Також Л. М. Морган відрізняв моногамну сім'ю від шлюбних пар, які легко розпадаються в родовому суспільстві, тому що вони не мали господарської самостійності, приватної власності й нічого не успадковували.

Ідеї матріархату та історичного розвитку сім'ї були підтримані І. Коллером, Дж. Леббоком, М. Ковалевським, Ф. Енгельсом.

Найбільш відома праця Ф. Енгельса, присвячена аналізу розвитку інституту сім'ї – «Походження родини, приватної власності й держави». Вивчаючи архіви К.Маркса, Ф. Енгельс виявив конспект книги Л.М. Моргана «Прадавнє суспільство». Використовуючи критичні зауваження К.Маркса до даного твору, філософ створив свій трактат.

Ф. Енгельс уважав, що періоду дикості відповідав груповий шлюб,

варварству – парний шлюб; цивілізації – моногамія. Протягом часу відбувалося безперервне звуження кола осіб, що мали право на сексуальні контакти.

Моногамія відрізняється від парного шлюбу більшою міцністю шлюбних уз, оскільки вони не можуть бути розірвані за бажанням однієї зі сторін. Тепер право розірвати союз має тільки чоловік. Моногамія, на думку Ф. Енгельса, – перший тип сім'ї, в основі якої лежали не природні, а економічні фактори. Панування чоловіка в сім'ї, народження дітей від вірогідно відомого батька й передача їм спадщини – така єдина мета довічної одношлюбності.

П. Сорокін виділяє основні положення еволюційного підходу:

1. Майже у всіх народів лінія родини по матері передувала виникненню розрахунків родинності по батькові.
2. В первісному суспільстві була майже повна свобода статевих стосунків, яка тільки деколи переривалась моногамією.
3. Еволюція шлюбу полягала в поступовому обмеженні свободи статевих стосунків і поступовому переході від групового шлюбу до індивідуального.

В рамках даного підходу зараз існують 2 основні парадигми:

- *ліберально-прогресивна* – свідчить про поступову кризу сім'ї, послаблення взаєморозуміння батьків та дітей, частковий розпад спільногого сімейного господарства;
- *консервативна* – вказує, що при зникненні інституту сім'ї перестане існувати суспільство як таке і тому закликає до підкріплення сімейних стосунків.

З робіт Е. Дюркгейма починається функціональний підхід, відповідно до якого сімейні стосунки є взаємозалежними від стилю життя та сімейного укладу. Функціоналізм визнає шлюбні стосунки тільки при настанні вагітності та народженні дитини, заміну історичних форм сім'ї та виникнення екзогамії тільки із табу на інцест. Функціоналісти активно розглядали проблеми батьківства та материнства. У функціональному підході на відміну від еволюційного ключовим моментом виступає проблема відповідальності у 2 розуміннях (вузькому – внутрішньосімейні стосунки, широкому – суспільні стосунки).

У XIX в. виникає ю інше, прикладне, або емпіричне вивчення сім'ї – акцент ставиться на емоційну близькість членів родини, на їхні потреби й потяги.

Родоначальником подібної соціологічної традиції є видатний французький соціолог Ф. П. Г. Ле Пле (1806 – 1882). Використовуючи власну методику, учений надає характеристику трьом базовим типам сім'ї, які відрізняються принципом передачі майна у спадщину молодому поколінню:

- Патріархальний: люди живуть розшиrenoю сім'єю, включаючи дітей, які мають власні сім'ї. Уся влада безроздільно належить батькові, а після його смерті переходить до сина, відповідно до заповіту (росіяни, південні слов'яни, башкири й ін.).
- Нестійкий: діти поселяються поза рідним домом, при цьому кожний одержує рівну частку спадщини; на думку дослідників, такий порядок приводив до соціальної нестійкості (Західна Європа, переважно Франція).
- Стійкий, або корінний: спадщина переходить до одного із синів, який успадковує професію батька (англійці, американці, скандинави).

Заснувавши традицію вивчення сім'ї як малої первинної групи, що має свою особливу історію виникнення, функціонування й розпаду, Ле Пле знаходився під впливом поглядів О. Конта про сім'ї як про «дрібні суспільства», стійкі при зміні поколінь завдяки схильності до солідарності.

Суть теорії Ле Пле можна сформулювати так: «щоб зрозуміти суспільство, необхідно зрозуміти сім'ю». Зовнішнє середовище визначає економічне життя людей, а тобто і формує тип сім'ї, який у свою чергу впливає на суспільні процеси.

Поступово викладені погляди на еволюцію сімейно-шлюбних відносин склалися в соціологію сім'ї – напрямок у соціології, що вивчає сім'ю як соціальний інститут і як малу соціальну групу.

Розвиток соціології сім'ї пройшов ряд наступних основних етапів (класифікація американського соціолога Г. Крістенсена):

1.«Переддослідний» період (до середини XIX ст.) головним чином, присвячений вивченням сімейних традицій, фольклору, філософської й художньої літератури;

2.Період «соціального дарвінізму» (кінець XIX ст.), для якого було

характерне вивчення, насамперед еволюції сімейного інституту, появі робіт, що містять широкі теоретичні узагальнення в історичній і соціокультурній перспективі.

3.Період так званої спонтанної науки (перша половина ХХ ст.). У цей час із одного боку – з'являється велика кількість спекулятивних робіт про сім'ю і її роль у суспільстві. З іншого боку – накопичуються емпіричні дані про різні типи шлюбно-сімейних відносин і їх окремих стадій (вибір супутника життя, розлучення і т.п.).

4.Період планомірної побудови теорій (із середини ХХ ст. і дотепер), який можна описати як «період самосвідомості», базований на систематизації результатів попередніх досліджень і аналізі перспектив розвитку сім'ї.

Соціологія сім'ї як самостійна галузь теорія з'явилась у 1960-і роки. Для дослідження проблем шлюбно-сімейних відносин у 1966 р. при Радянській соціологічній асоціації було відкрито секцію, яку очолив А. Харчев. Останній у 70-і роки пропонує теоретичну концепцію, згідно з якою сім'ю потрібно розглядати у двох аспектах: як соціальний інститут та як малу соціальну групу. Такий підхід дозволив вченим вивчати мотиви одружень та розлучень, динаміку сімейних відносин, згуртованість сім'ї.

На початку 80-х років вчені зосережують основну увагу на питаннях стилю життя сім'ї, емоційних відносинах подружжя, конфліктах, на розподілу обов'язків, на відношенню до влади та авторитету, вихованні дітей в неблагополучних сім'ях, сексуальній та дошлюбній поведінці. Одночасно зменшується кількість публікацій, присвячених репродуктивним функціям сім'ї, умовам життя сім'ї, трудовій діяльності жінок. Водночас недостатньо уваги приділялось проблемам батьківства. Отже, можна зробити висновок, що у 1980 -і роки вчені поступово здійснювали перехід від вивчення сім'ї як соціального інституту (тобто відносин у рамках «сім'я – суспільство») до дослідження сім'ї як малої соціальної групи.

У 90-і роки найбільш популярними стали теми, пов'язані із репродуктивною поведінкою сім'ї, поєданням професійних і сімейних ролей працюючих жінок, розподілом влади та обов'язків у сім'ї, девіантної поведінки, тенденції розвитку

шлюбно-сімейних відносин тощо. Проблеми соціології сім'ї вивчають А. Антонов, С. Бурова, В. Медков, В. Піча, Б. Татенко, В. Зацепін, С. Войтович, Г. Ковтун, В. Рибаченко, С. Глазунов та інші.

1.4. Об'єкт, предмет, мета соціології сім'ї

Соціологія сім'ї в широкому розумінні розглядається як соціологічна наука про сім'ю. У вузькому розумінні – це частина загальної соціології, теорія «середнього» рівня, одна із галузевих соціологічних дисциплін, що розглядає ту частину соціальної реальності, яку утворюють сімейно-родинні відносини. Вона має справу з груповим, а не індивідуальним спектром життєдіяльності, досліджує групу людей, пов'язаних сімейним способом життя. Підкреслюючи груповий характер сімейного життя, соціологія сім'ї розглядає індивіда як члена сім'ї, як складову частину такого цілого, що не зводиться до окремої особи. Вона досліджує особистість крізь призму соціокультурних внутрішньо-сімейних ролей, крізь призму сімейної приналежності (як чоловіка або дружину, батька або матір, брата або сестру...).

Об'єктом дослідження соціології сім'ї є саме сім'я як соціальний інститут і як мала група. Як соціальний інститут сім'я вивчається на макрорівні, тут аналізуються її соціальні функції, взаємовплив сім'ї й економіки, політики, релігії, культури і т. ін. Як мала група сім'я вивчається на мікрорівні, особлива увага тут приділяється аналізу міжособистісної взаємодії, організації сімейного життя, груповій поведінці. Дослідники концентрують свою увагу на емоційній близькості членів сім'ї, на їх потребах. Емпіричні дослідження цих взаємин розповсюджуються у США і Європі і концентруються на аналізі сил об'єднання, згуртованості, стійкості сімейних груп в обставинах, що змінюються.

Предмет соціології сім'ї окреслюється з'ясуванням усіх обставин успіху або невдач сім'ї як соціального інституту, що реалізує життєво важливі для суспільства функції з народження, утримання та соціалізації дітей, завдяки привабливим сторонам сімейного способу життя, міцності міжособистісної взаємодії в сім'ї, стійкості мотивації вступу до шлюбу і народженню дітей.

Специфіка соціологічного підходу до вивчення сім'ї полягає в необхідності звертання уваги на фундаментальне значення посередництва сім'ї у взаємодіях особи і суспільства, на гармонізацію взаємин особи і держави через фокусування їх на інтересах сім'ї як автономної цілісності.

Соціологи вивчають сім'ю в системі соціальних інститутів суспільства (структурно-інституційний полюс), характеризують її роль у відродженні соціальної стратифікації, при розподілі влади, престижу, доходів (структурно-статусний полюс), досліджують вплив соціальних змін на трансформацію сімейної структури. При аналізі структурних характеристик сім'ї особлива увага приділяється зв'язку структурних відмінностей з характером сімейних відносин (спадкоємність поколінь, трансляція сімейного досвіду, цінностей, норм, ритуалів, сімейних традицій, динаміка сімейних взаємин, локалізована по фазах або стадіях життєвого циклу сім'ї...).

Стратегічна мета соціологічного аналізу сім'ї – дослідження змістовних взаємозв'язків сім'ї з первинними і вторинними групами на макро- і мікрорівні соціальних відносин.

Сім'я утворює базові передумови функціонування соціуму завдяки фізичному і соціокультурному заміщенню поколінь, за допомогою народження дітей і підтримки існування всіх членів сім'ї не внаслідок дії біологічних регуляторів, а в результаті дії соціальних процесів, соціальної системи в цілому.

Через посередництво сім'ї створюється індивідуальна мотивація до задоволення суспільних потреб – саме це є умовою існування суспільства. У свою чергу вона може нормально існувати тільки завдяки підтримці соціуму.

Мета соціологічного вивчення сім'ї в минулому та сьогодні полягає в з'ясуванні чинників, які сприяють гармонізації інтересів особи, сім'ї і суспільства, що забезпечує ефективну реалізацію її функцій.

1.5.Зв'язок соціології сім'ї з іншими соціально-гуманітарними науками

Сім'я є об'єктом дослідження багатьох наук: історії, економіки, юриспруденції, психології, педагогіки, демографії, етнографії, соціології тощо.

Кожна з них вивчає специфічні сторони функціонування і розвитку сім'ї під власним кутом зору і відповідно до свого предмету і методу. Соціологія сім'ї ставить перед собою завдання інтеграції досягнень різних наукових галузей. Завдяки тому, що сім'я в соціології розглядається у двох іпостасях, вона є малою контактною соціальною групою, певною формою взаємодії людей, з одного боку, і особливим соціальним інститутом, якій регулює відтворення людини за допомогою певної системи ролей, норм і організаційних форм, – з іншого, соціологія сім'ї повинна взаємодіяти майже з усіма науками, що досліджують сім'ю.

Етнографія – розглядає сім'ю крізь призму етнічних особливостей сімейного устрою життя, сімейних ритуалів, обрядів, звичаїв. Етнографія описує і аналізує своєрідність сімейного побуту у минулому, простежує трансляцію сімейних норм існування. Ця наука висвітлює історико-етнічну різноманітність становлення самої сім'ї, узгодження сімейних ролей дорослих і дітей, стереотипів сімейної поведінки подружжя, батьків і дітей. Етнографія орієнтована на минуле, на реконструкцію сімейного способу життя на основі вивчення матеріалізованих елементів культури минулого. Соціологія сім'ї концентрує свою увагу на сьогоденні, на функціях сім'ї як підсистеми суспільства, і звертається до минулого, щоб точніше визначити тенденції зміни сім'ї і вірогідність їх дії в майбутньому.

Сімейне право – вивчає процес законодавчої регламентації, становлення і розпаду сім'ї, функціонування сім'ї як окремої субстанції, яка вступає у взаємодію з іншими соціальними інститутами, державою, а також питання сімейної власності. Надзвичайне значення має конституційне закріplення взаємодії сім'ї і держави, перш за все, у зв'язку з проблемами соціальної і сімейної політики. Соціологія сім'ї зосереджує увагу на всіх сторонах життєдіяльності сім'ї. Вона досліджує те, як юридичні закони обмежують або стимулюють діяльність сім'ї як інституту. Створення законодавчих основ державної і регіональної політики в області шлюбно-сімейних відносин – один з напрямків міждисциплінарної співпраці соціологів і юристів.

Медицина і соціологія здоров'я – досліджує фізіологічні передумови репродуктивної поведінки і планування сім'ї, в той час як соціологія сім'ї звертається до сімейної поведінки та її соціальних наслідків, що фіксуються в коефіцієнтах народжуваності, кількості дітей, абортів, застосування контрацепції. Соціологія сім'ї розглядає те, як у ході сімейної соціалізації формуються навички поведінки, яка б допомагала збереженню та захисту здоров'я та життя. Вона розглядає здоров'я і тривалість життя особи в контексті сімейного способу життя і життєвого циклу сім'ї.

Демографія найтісніше пов'язана з соціологією сім'ї і аналізує сімейну структуру населення у взаємозв'язку із статево-віковою структурою, використовуючи дані демографічної статистики про розмір і склад сім'ї, поширеність тих або інших структур, про тенденції шлюбності, кількості дітей, кількості розлучень. Вивчення ролі сім'ї у відтворенні населення є невід'ємною частиною одночасно демографії і соціології сім'ї. Демографія узагальнює факти формування, функціонування і розпаду споріднено-сімейних груп, тоді як соціологія сім'ї разом з дослідженням ефективності виконання сім'єю репродуктивної функції цікавиться також ефективністю соціалізації (виховання – підтримка – навчання) дітей в сім'ї, підготовки підростаючих поколінь до прийняття ролей дорослої людини, її соціальних позицій і статусів. Соціологія сім'ї відповідає на питання «Чому виникають ті чи інші зміни в сімейних стосунках?», «Як вони впливають на життя людини та суспільства?», «Що треба робити, щоб зменшити негативні та збільшити позитивні наслідки цих змін?»

1.6. Соціологічні підходи до вивчення сім'ї

Складний характер сім'ї як соціального утворення зумовлює наявність різноманітних підходів до її вивчення. Разом з тим їх можна об'єднати в декілька груп залежно від того, в якій якості розглядається сім'я.

З початку сім'я в соціології розглядалася як соціальний інститут і як соціальна система.

Найбільш характерними тут є моделі сім'ї, розроблені в межах структурного функціоналізму. Його представник Т. Парсонс виходить з універсального характеру нуклеарної сім'ї, всередині якої він розрізняє два типи лідерства: інструментальне, пов'язане з вирішенням організаційних завдань, та емоційне. Відтак соціальні системи нуклеарної сім'ї уявляється Парсонсом у вигляді сукупні таких ролей: чоловік/батько – жінка/мати – син/брат – дочірка/сестра. Інструментальне лідерство закріплюється за роллю «чоловік/батько», емоційне – за роллю «жінка/мати». Функціональне завдання підтримки емоційного балансу між всіма членами сім'ї, необхідного для нормальної соціалізації дітей, вимагає міцного союзу між подружжям, закріпленого шлюбом. Соціальна система сім'ї, згідно з Парсонсом, носить тимчасовий характер: виконавши завдання соціалізації дітей, вона самоліквідується, тому що діти утворюють власні нуклеарні сім'ї. Модель Парсонса базувалась на визнанні ним ізольованого характеру нуклеарної сім'ї, тобто відсутності сталих міцних зв'язків членів сім'ї з своїми батьками та іншими кровними родичами. Згідно цієї моделі лише один член родини – мужчина/чоловік/батько – здійснює зв'язок між сім'єю і економікою суспільства; праця жінки істотної ролі для життя родини не має.

Дослідження сім'ї у США у 60 – 70-і спростували багато стверджень Парсонса, перш за все, його тезу про ізольований характер нуклеарної сім'ї. Було доведено, що зв'язки з найближчими родичами мають велике значення для сучасних сімей, що в розвинутих країнах досить розповсюджені великі (а не лише нуклеарні) сім'ї, які складаються з 3–4 поколінь. Е. Ботт виявила таку закономірність: чим у більш широкий соціальний контекст включена сім'я, тим менш розмежованими є ролі подружжя. Нині уструктурному функціоналізмі сім'я аналізується з точки зору її пристосування до більш широкої соціальної системи. Основними для цього підходу є поняття структури, функції, визначення ситуації тощо. При цьому робиться наголос на сталості і міцності сім'ї. Менше уваги приділяється її змінам і суперечностям всередині сімейного кола. Інституціональний підхід дозволяє розглядати сім'ю як соціальну систему, що є

одним з основних соціальних інститутів. При цьому зазначається, що з часом багато важливих функцій сім'ї переходить до суспільства.

В межах конфліктологічного підходу розглядаються стосунки між сім'єю як соціальним інститутом та іншими соціальними інститутами і організаціями, а також всередині самої сім'ї, між її членами. При цьому неминуче виникають конфлікти. Приводом для них можуть бути питання: виховання дітей (де краще це робити: спільно вдома батькам чи в дошкільних закладах, організованих державою), перерозподілу матеріальних засобів (хто повинен приймати рішення про використання засобів, якими володіє сім'я, – члени родини чи представники державного апарату) і навіть харчування (де краще пообідати: вдома їжею, приготованою самостійно, чи в кафе або столовій). Отже, в руслі конфліктологічної парадигми розробляються проблеми як конфліктів зовнішніх – між сім'єю та її соціальним оточенням, так і конфліктів, які виникають у межах внутрішньосімейного життя.

Представники конфліктологічного підходу також звертають увагу передусім на складний суперечливий характер сімейних відносин, на рольові і статусні конфлікти між членами родини і т. ін. Деякі дослідники аналізують порядок розподілу влади всередині сім'ї, надаючи особливого значення механізмові прийняття рішень. Як правило, відзначають вони, ті члени сім'ї, що володіють більшими матеріальними ресурсами, одержують в ній більшу владу. Сучасний варіант теорії конфлікту, що стосується сім'ї, запропонований Х.Хартманн. Для неї сім'я – це «місце боротьби». Сім'я стає полем бою, де відбуваються конфлікти щодо перерозподілу ресурсів та обов'язків, в тому числі і щодо праці в домашньому господарстві та виховання дітей. Як вважає Хартманн, більш важкі обов'язки жінки по домашньому господарству являються формою експлуатації, яка склалася всередині капіталістичної патріархальної системи. Ця теорія носить назву «марксистсько-феміністської», бо наголошує на експлуатації жінки-робітниці з боку чоловіка-капіталіста, в руках якого сконцентровані економічні ресурси. Отже, в центрі уваги цієї парадигми є напруження і боротьба всередині сім'ї. На неї впливає і ставлення до нематеріальних ресурсів, насамперед цінність

самих родинних стосунків, статусу члена сім'ї. Той, для кого більш цінними є сімейні відносини, має менше влади та частіше йде на поступки іншим.

Методологія символічного інтеракціонізму досліджує сім'ю як малу соціальну групу. Сімейні стосунки розглядаються тут у взаємозв'язку особистості та суспільства. Представники: Ч. Кулі, Ф. Знавецький, Ж. Піаже. Міжособистісні стосунки «Я» та «інші», значимий характер близьких стосунків, сім'я як єдність взаємодіючих особистостей – ось основні напрямки досліджень сім'ї. Сім'я розуміється тут як сукупність соціальних ролей, які виникають і реалізуються у взаємодії її членів, зумовлюючи займані ними позиції. У більшості таких досліджень сім'я ототожнюється з відносно закритою системою, яка має досить слабкі зв'язки з оточуючими її інститутами, організаціями, групами. Тому інституціональний і культурний аспект сім'ї практично не аналізується. Цей напрямок акцентує увагу на дослідження ролей і статусів, міжстатусних відносин в процесі комунікації, конфліктів, прийнятті рішень тощо.

В межах теорії раціонального вибору аналізується цінність сімейного способу життя для членів сім'ї, механізм прийняття рішення про її створення шляхом порівняння витрат та отриманих благ від її членів.

У західній соціологічній думці є ще один напрямок, який розглядає сім'ю радше у природному, а не в соціальному контексті. Це соціобіологія, концепція сім'ї якої базується на визнанні всезагальності законів еволюції та природного відбору. Другий важливий вихідний пункт соціобіологів – ідея тотального універсального і первинного характеру інстинкту продовження роду. Необхідність сімейного існування закладена в самій біологічній сутності людини і визначається потребами відтворення. Тому люди об'єднуються в сім'ях, але стратегія відтворення у чоловіків і жінок є відмінною. Для чоловіків характерним є прагнення і здатність залишити по собі якомога більше нащадків (що, зрештою, є притаманним для всіх самців у природі). Жінки ж зосереджуються на клопотах про підтримку життя потомства; їх родинний внесок є вищим, ніж у чоловіків. Відмінність стратегії відтворення в сім'ях призводить до конфліктності у стосунках подружніх пар. Отож, соціобіологи також вважають, що конфліктність

органічно властива сім'ї, основи конфлікту мають біологічне, еволюційне походження, а самі конфлікти – неминучі.

Загальна характеристика підходів показує, що вони не є строго альтернативними, багато в чому вони перетинаються. Тому в межах дослідження проблем сім'ї доцільно використовувати декілька з них.

Нині в українській соціології посилюється інтерес до проблем сім'ї як *малої соціальної групи*. Це багато в чому пояснюється тим, що руйнація тоталітарного режиму і болісний перехід до якісно нового типу суспільства, що супроводжується кризовими явищами, зробив сім'ю одним з центральних осередків життя людини. Родина в сучасних умовах перетворюється на «острівець безпеки», притулок і схованку від усіх потрясінь перехідного періоду. На часі, очевидно, і вироблення нового типу відносин сім'ї і суспільства, базованого на рівноправності й партнерстві, на взаємодії і взаємній повазі.

Контрольні запитання

1. Надайте визначення сім'ї як соціального інституту та соціальної групи.
2. Пояснить, чим відрізняється аналіз сім'ї з боку таких наук, як історія, демографія, психологія, соціологія здоров'я, сімейне право та соціологія сім'ї?
3. Умови життя сім'ї складаються з дії факторів макросередовища (загальні соціальні умови) та мікросередовища (найближче соціальне оточення). Які з них, на Вашу думку, здійснюють вплив на умови життя пересічної української сім'ї в наш час?
4. Опишіть проблематику досліджень у соціології сім'ї, яка була б, на Вашу думку, доцільна в сучасній Україні.
5. Опишіть зв'язок сім'ї з первинними і вторинними групами.
6. Описати сталі характеристики сім'ї та ті, що мають перемінний характер.

Література

1. Социология семьи: учебник/ под ред. проф. А.И. Антонова.– М.ИНФРА-М, 2007. – 640с. //http://www.twirpx.com/file/1282886/

2. Антонов А.И. Социология семьи. А.И.Антонов, В.М. Медков.– М.: Изд-во МГУ, 1996. – 304 с. <http://www.studfiles.ru/preview/427163/>.
3. Глазунов С. В. Соціологія сім'ї: навч. посібник для вищих закл. освіти. / С.В.Глазунов.– Дніпропетровськ: РВВДД., 2000. – 140с.
4. Лукашевич М.П. Соціологія сім'ї: підручник / М.П. Лукашевич, Ф.Ф. Шандор. – К.:Знання, 2013. – 223 с. //<http://ipk-dszu.kiev.ua/journal/Elibrari/Posibnik/Lukashevits%20Soziolog%202012.pdf>
5. Антонов А.И. Микросоциология семьи (методология исследования структур и процессов): учеб. пособие для вузов.А.И.Антонов. – М.: Издательский Дом "NotaBene", 1998. – 360 с.
6. Черняк Е. М. Социология семьи : учеб.пособие./Е.М. Черняк.– М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко", 2007. – 240 с.
7. Зритнева Е.И. Социология семьи: учеб.пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Социология»/Е.И.Зритнева. – М.:Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006. – 150 с.
8. Бурова С.Н., Тенденции исследования семьи в советский и постсоветский периоды.К.Н.Бурова, АВ.Демидова // Социологические исследования.– 2008, – № 12–С. 97 – 103.
9. Руденко Т. Головні концепції сім'ї в різних методологічних орієнтаціях Т.Г.Руденко // Гуманітарні науки і сучасність. – К., 2001.

Тема 2.СІМ'Я ТА ШЛЮБ ЯК СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ

- 2.1.Інституційно-історичний підхід до вивчення сім'ї.**
- 2.2.Характеристика шлюбу як соціального інституту. Типи шлюбів.**
- 2.3.Типи сімейних структур.**
- 2.4.Альтернативні форми сім'ї.**

2.1.Інституційно-історичний підхід до вивчення сім'ї

Коли ми говоримо про найважливіші соціальні інститути, то в числі перших називаємо сім'ю. У свою чергу інститут сім'ї є складним, тому що включає більш дрібні інститути, а саме інститут шлюбу, інститут споріднення, інститут материнства й батьківства, інститут власності, інститут спадкування, інститут соціального захисту дитинства й опіки та інші.

Соціальний інститут – це історично сформована стійка форма організації спільної діяльності людей. Він складається з сукупності ролей і статусів, сукупності норм та матеріальних засобів, призначених для задоволення певної соціальної потреби. Як відомо, однією з необхідних умов появи соціальних інститутів служить наявність відповідної соціальної потреби. Інститути покликані організовувати спільну діяльність людей з метою задоволення тих або інших соціальних потреб. Так, інститут сім'ї задоволяє потребу у відтворенні людського роду й вихованні дітей, реалізує відносини між людьми різної статі, поколіннями і т.п. Більш докладно ми поговоримо про це, розглядаючи функції сім'ї.

Соціальний інститут створюється на основі соціальних зв'язків, взаємодії й відносин конкретних осіб, індивідів і соціальних груп. В інституті сім'ї це її члени, батьківський союз і їх діти, родичі.

Ще одним важливим елементом інституалізації є організоване оформлення соціального інституту. Сім'я являє собою сукупність осіб, що мають спільне місце проживання, сумісно придбані матеріальні речі, блага й виконуючих певну соціальну функцію.

Для соціальних інститутів характерно чітке розмежування функцій і повноважень кожного із суб'єктів взаємодії, погодженість, злагодженість їх дій, досить високий і стійкий рівень регуляції й контролю над цією взаємодією, завдяки чому в суспільстві досягається більша передбачуваність поведінки людей, стабільність і надійність соціальних зв'язків, стійкість соціальної структури.

Процес формування сім'ї, з інституціональної точки зору, можна розглядати як розтягнутий у часі процес засвоєння соціальних норм, ролей і стандартів, що регулюють залицяння, вибір шлюбного партнера, стабілізацію сім'ї, сексуальну поведінку, відносини з батьками подружжя.

Сім'я як інститут, точніше як сукупність інститутів, – це соціологічна категорія, що віддзеркалює звичаї, закони й правила поведінки, які закріплюють відносини споріднення між людьми. Найважливішою частиною сім'ї як інституту виступає законодавство. Сімейне право в законодавчому порядку визначає, що таке сім'я, які права й обов'язки дітей, батьків і подружжя.

Аналіз сім'ї як соціального інституту припускає розгляд зразків сімейної поведінки, рольового набору, особливостей формальних і неформальних норм і санкцій у сфері шлюбно-сімейних відносин. Норми можуть реалізуватися по-різному: в одному випадку – завдяки юридичним, законодавчим правилам, актам; в іншому – шляхом використання традицій, звичаїв, моральних принципів, громадської думки та ін.

Сім'я як соціальний інститут має:

- *Основні функції* – регулювання народжуваності, соціалізації й захисту дітей;
- *Групи й організації* – усі родичі, групи, об'єднані родинними зв'язками, сукупність організацій, що регулюють сімейні відносини (суд, РАГС, комітети в справах сім'ї і т.п.);
- *Статуси та ролі* – дружина, чоловік, мати, батько, дочка, син, дитина, бабуся, дідусь і т.п.;
- *Норми, зразки поведінки* – формальні та неформальні (Сімейний кодекс України, подружня вірність, обов'язок виховання дітей; матеріальне забезпечення

родини; взаємодопомога, співробітництво, відповіальність, повага, турбота і т.п.). Ці норми змінюються з часом. Норми захищають *цінності*, пов'язані із задоволенням фізіологічних потреб, потреб у батьківстві, у любові, спілкуванні, у можливості почувати відносну стабільність і захищеність;

- *Матеріальні ресурси* – будинок, меблі, посуд.

Сім'я як найважливіший соціальний інститут має низку культурних символів, які підкреслюють приналежність до неї. Це обручки подружжя, ритуали, пов'язані зі створенням шлюбу, народженням дитини, похованням членів родини.

Сталі ознаки (характеристики) сім'ї:

1. Вплив сім'ї на індивіда першочерговий як за часом, так і за змістом.
2. Сім'я формує особистість у цілому, тоді як вторинні соціальні групи (шкільні, виробничі) впливають тільки на деякі аспекти.
3. Сім'я є групою, яка сама себе відтворює.
4. Члени родини постійно знаходяться у взаємозалежності і тому зміна поведінки одного призводить до зміни поведінки інших.
5. Сім'я задовольняє найважливіші життєві потреби людини, такі, які не може задовільнити вторинна група.

Перемінні характеристики сім'ї:

- 1.Характеристика середовища проживання та найближчого соціального оточення.
- 2.Склад та родинна структура сім'ї, структура родинних зв'язків.
- 3.Індивідуальні характеристики членів сім'ї (демографічні, психологічні, фізіологічні).
- 4.Походження, соціальні міграції.
- 5.Рольові установки та очікування, рольова поведінка.
- 6.Виховання та зразки поведінки в батьківській родині.
- 7.Попередній шлюбний досвід партнерів.
- 8.Об'єм та структура сімейної взаємодії.
- 9.Структура сімейної влади, авторитета та лідерства.
- 10.Характер та структура сімейного спілкування.
- 11.Моделі поведінки в до та післяшлюбний період.

12. Успішність та задоволеність сімейно-шлюбними стосунками.

Таким чином, сім'я є класичним соціальним інститутом. Якщо користатися типологіями соціальних інститутів, то вона є історичним, складним, формальним, соціальним (у вузькому значенні цього слова), легітимним соціальним інститутом, що відповідає за продовження роду.

Але первісну основу сімейних відносин становить шлюб.

2.2. Характеристика шлюбу як соціального інституту. Типи шлюбів

Шлюб – це санкціонована й регульована суспільством форма відносин між чоловіком і жінкою, що визначає їх права й обов'язки у відношенні один до одного й до дітей.

Інститут шлюбу не охоплює всю сферу сімейного життя, а тим паче все різноманіття відносин між родичами – близькими й далекими. Він торкається сукупності норм і санкцій, які регулюють відносини подружжя. Одні норми мають юридичний характер і регулюються законодавством, інші – належать до культурних і регламентуються мораллю, звичаями, традиціями, громадською думкою. Ці норми регулюють дві головні фази – заключення і розірвання шлюбу. У шлюбі впорядковується й реалізується природна потреба людей у продовженні роду, обумовлена соціальними чинниками й культурою. Саме цим пояснюється заборона на кровноспоріднені (характер цієї заборони, однак, різний у різних суспільствах) шлюби, що існує практично в усьому світі. Такий шлюб пов'язаний з великою ймовірністю одержання дітьми, що народилися в такому шлюбі, спадкоємних хвороб.

Як правило, шлюб має на увазі ведення подружжям спільногого господарства й наявність спільногого майна, а також виховання ними дітей. Шлюб користується охороною й заступництвом законів лише при його здійсненні за законом, з дотриманням установлених у законах умов; спричиняє відомі юридичні наслідки в області особистих і майнових прав і обов'язків подружжя у відношенні один до одного й до дітей (право на утримання, спадщину та ін.).

Одруження – церемонія реєстрації шлюбу. В Україні проводиться в органах РАГСу, а за бажанням і за умови, що хоча б один з пари одружується вперше, – у Палацах Одруження. Згідно із Сімейним кодексом України реєструється в особистій присутності осіб, що бажають укласти шлюб, після закінчення місяця від дня подачі ними заяви (зазначений строк може бути за рядом обставин як збільшений, так і скорочений аж до реєстрації в день подачі заяви).

Умовою заключення шлюбу є:

- добровільна згода осіб, що бажають укласти шлюб.

• досягнення особами, що бажають укласти шлюб, шлюбного віку. (В Україні: для жінки та чоловіка – вісімнадцяти років. За заявою особи, що досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надане право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам). В Росії в 1714 р. Синод установив шлюбний вік для жінок – з 13 років, для чоловіків – з 15, указом Миколая I у 1830 р. шлюбний вік був збільшений на 3 роки для представників обох статей, шлюб можливо було скласти до 80 років, але після 60 років – зі згоди з архіреєм.

Не допускається вступ до шлюбу:

- якщо одна з осіб уже знаходиться в зареєстрованому шлюбі;
- між близькими родичами;
- між усиновителями й усиновленими;
- якщо одна з осіб визнана недієздатною.

У ряді країн шлюбне законодавство ще диференціює права дітей, народжених у шлюбі або поза шлюбом. В Україні в позашлюбних дітей ті ж права, що й у народжених у шлюбі, якщо їх признають обоє батьків. Однак при відмові батька визнавати позашлюбну дитину його батьківство найчастіше доводиться спеціально доводити в суді.

У світських державах, до яких належить і Україна, а також у ряді конфесій допускається розірвання шлюбного союзу (розв'язання) на різних підставах. В Україні при згоді обох членів подружжя, що не мають спільних дітей, розлучення можливе в органах РАГС. У випадку, якщо один з подружжя проти розлучення, а також при наявності спільних неповнолітніх дітей розлучення проводиться через

суд. Для захисту прав дітей у випадку, якщо дружина очікує народження дитини, чоловік не має права без її згоди навіть подавати позов про розлучення.

У різних релігійних системах процедура розірвання шлюбу може бути як набагато складніше, чим у нашій державі, так і набагато простіше.

До речі, розірвання шлюбу в Чилі, на Мальті та Філіппінах у католиків майже неможливо, а в Арабських Еміратах чоловікові для розлучення досить вимовити тричі «талак», що в перекладі з арабської означає: «Я розлучуюся з тобою». Якщо цей факт зафіксувати і довести, почнеться шлюборозлучний процес, що являє собою просто розділ майна. Проте навіть ця простота обмежена іншими установленнями.

Розглянемо різні типи шлюбів. Слід зазначити, що часто назви, які використовуються у класифікаціях шлюбів, ґрунтуються на давньогрецькому слові «*gamos*», що в перекладі означає шлюб.

За кількістю шлюбних партнерів виділяють:

1. *Груповий шлюб* – кілька індивідів однієї статі одружується з декількома індивідами іншої статі. У класичному вигляді він існував як дуально-родовий шлюб.

2. *Полігамію* – один індивід одружується з декількома індивідами іншої статі.

Полігамія буває двох видів:

а) поліандрія (від давньогрецького «*andros*», тобто чоловік) – коли одна жінка одружується з декількома чоловіками. Зустрічається рідко, наприклад, у народів Тибету, Гавайських островів;

б) полігінія (від давньогрецького «*gynē*», тобто жінка) – коли один чоловік одружується з декількома жінками. Звичайно, шлюб укладається чоловіком з кожною з жінок окремо, причому можливі градації. У шаріаті є обмеження на кількість дружин – не більше чотирьох.

3. *Моногамію* – або парний шлюб (один чоловік і одна жінка).

Щодо переважного партнера виділяють такі шлюби:

1. *Екзогамія* – шлюбний партнер вибирається за межами даного роду, групи, клану.

2. Ендогамія – шлюбний партнер вибирається тільки в межах даногороду, групи, клану.

При цьому зберігається заборона на кровозмішення – інцест.

За соціально-демографічними, етнічними ознаками чоловіків і жінок шлюби бувають:

1. *Гомогамні* – чоловік і дружина мають приблизно одинаковий вік, освіту, професію, належать до однієї етнічної групи.

2. *Гетерогамні* – чоловік і дружина значно відрізняються за указаними ознаками.

За соціальним походженням чоловіків та жінок (або батьків подружжя) тобто однорідністю соціального складу виділяють шлюби:

1. *Гомогенні* – чоловік та дружина належать до одного соціального класу. Таких сімей у нашій країні – 70% - у таких сім'ях подружжя і їхні батьки належать до одного прошарку суспільства, що забезпечує краще взаєморозуміння, спокійну, доброзичливу атмосферу, демократичне управління сім'єю. Однак, ті самі інтереси, професії, місця роботи не дають людині відключитися в сім'ї від проблем, які виникають після трудового дня).

2. *Гетерогенні* – чоловік та жінка належать до різних соціальних класів. Подружжя має різну освіту, різні професії, загальних інтересів виробничого плану тут, як правило, набагато менше. З батьками кожного з членів подружжя відносини складаються не завжди доброзичливо. Одночасно, тут спостерігається висока соціальна, точніше, сімейна активність, прагнення до самоосвіти подружжя, тому що неоднаковість освітнього рівня стимулює «відстаючого», спонукає «передового» самовдосконалуватися.

Можна виділити вплив на сім'ю соціальної принадності. В сім'ях з низьким рівнем доходів більш жорстко дотримуються традиційних сімейних ролей, ніж у сім'ях середнього класу. Сім'ї середнього класу віддають перевагу спільному сімейному відпочинку, тоді як представники нижчого класу частіше відпочивають окремо. Чим нижчим є прибуток сім'ї, тим частіше вона очолюється жінкою.

За юридичним закріпленим:

1. *Законний шлюб* (тобто зареєстрований за існуючим законодавством).

2. *Вільний, фактичний шлюб*(в українському праві – співжиття) (або незареєстрований шлюб) - часто неправильно називаний «громадянським» – відносини між партнерами-«подружжям» не оформлені у встановленому законом порядку. Навіть при веденні спільногого господарства й/або наявності спільних дітей незареєстроване спільне проживання чоловіка й жінки не породжує шлюбних прав і обов'язків, хоча права дітей, народжених у шлюбі, не відрізняються від прав дітей, народжених поза шлюбом, а майно, придбане ними за час спільногого проживання, належить їм на праві загальної спільної власності, якщо інше не встановлене письмовим договором між ними.

За формою реєстрації шлюби бувають:

1. *Цивільні*(тобто зареєстровані в РАГСах).У розмовній мові помилково цим терміном іменують співжиття й ведення спільногого господарства без реєстрації шлюбу.

2. *Церковні*. У багатьох країнах має юридичну чинність, у деяких є єдиною легальною формою шлюбу. Інші держави, у тому числі й Україна, у цей час не визнають юридичної сили церковного шлюбу, тому священики поперед вінчанням рекомендують провести реєстрацію в органах РАГС.

2.3.Типи сімейних структур

Структура сім'ї – це склад сім'ї, а також сукупність взаємостосунків у ній.

Досліджуючи структуру сім'ї, слід звернати увагу на низку складових:

1. Чисельний склад (кількість поколінь, дітей, шлюбних партнерів).
2. Структуру влади/лідерства.
3. Структуру комунікації (форму зв'язку між членами сім'ї).
4. Рольову структуру.

Залежно від числа поколінь сім'я може бути:

- *Нуклеарна* – складається з подружжя і дітей, що від них залежать (з 2 поколінь).

- *Розширенена* – складається з декількох нуклеарних сімей або з нуклеарної сім'ї та інших родичів (з 3 і більше поколінь).

Найпоширенішими в сучасних урбанізованих країнах є нуклеарні сім'ї. У них є не більше 3 рольових позицій (батько – чоловік, маті – дружина, син – брат або дочка – сестра). Кожна людина може бути одночасно членом декількох нуклеарних сімей, проте ці сім'ї не утворюють розширеної сім'ї, тому що не живуть «під одним дахом», не мають спільногодомогосподарства.

В розширених сім'ях, як правило, більш раціонально організований побут, у молодих більше часу, рідше виникають великі сварки через дрібниці, більше уваги приділяється до чужих думок; проте може бути присутнім втручання в особисте життя дітей, дріб'язкова опіка, жорсткий контроль батьків.

У нуклеарних сім'ях акцент робиться на шлюбні відносини, а подружньо-батьківські стосунки батька і матері з дітьми, дітей між собою виступають доповненням до шлюбу. Навпаки, розширенна сім'я усією своєю структурою виявляє, що зв'язком, який цементує її, є кровність батьків і дітей, братів і сестер. Іноді нуклеарні сім'ї іменують *подружніми* (конюгаційними), а розширені – кровно-родинними. У науковій літературі зустрічається виділення індивідуальних (нуклеарних) і лінійних (розширених) сімей.

Залежно від наявності батьків сім'ї бувають:

1. *Повні* – присутні батько і мати;

2. *Неповні* – батько або мати відсутні. Відсутність одного з батьків може бути викликана різними причинами: смертю, відсутністю шлюбу, розлученням. У сучасному суспільстві, де розлучення – не рідкість, все частіше зустрічаються сім'ї, базовані на повторному (не першому) шлюбі. В межах однієї сім'ї можуть знаходитися діти від попередніх шлюбів батьків. У минулому діти з повторних сімей могли набагато рідше, ніж зараз, мати при одній матері двох батьків або при одному батькові дві матері. Ускладнилися відносини кровності між дітьми. При сучасному рівні розлучень кожна третя дитина до досягнення 16-річного віку має потенційну можливість частину життя провести, маючи одного з нерідних батьків. Тому при характеристиці сім'ї соціологи виділяють:

1) *сім'ї, базовані на першому шлюбі*;

2)повторні сім'ї.

Нуклеарна сім'я, яка складається з батьків і їхніх неповнолітніх дітей, називається *репродуктивною*. Якщо ж хтось із дітей має особисту репродуктивну сім'ю, то стосовно сім'ї цієї дорослої дитини батьківська сім'я буде виступати в якості сім'ї, що є орієнтиром.

У соціології і демографії прийнятий розподіл сімей **залежно від кількості дітей** на 4 типи:

1. *Бездітні.*
2. *Малодітні (1–2 дитини).*
3. *Середньодітні(3–4 дитини).*
4. *Багатодітні (5 і більше дітей).*

Бездітність сім'ї може бути змушеною (через хворобу подружжя, смерть дитини) і свідомо добровільною (через небажання мати дітей).

Малодітні сім'ї – ті сім'ї, в яких «мало дітей» з демографічної точки зору (для відтворення населення). Щоб попередні покоління заміщались наступними, необхідно, щоб у суспільстві було приблизно 2,3 дітей на сім'ю. З точки зору соціальної психології для виникнення первинних групових відносин серед дітей, двох дітей недостатньо, тому що первинні групові відносини виникають, починаючи з 3 членів групи. Сьогодні в містах України більше половини сімей мають лише одну дитину.

Відомий у соціології факт стійкості первинних груп, що складаються з 5–7 членів, підтверджується в соціології сім'ї статистикою розлучень – збільшення кількості дітей веде до зменшення вірогідності розлучення. Народження другої дитини зменшує вірогідність розлучення у2,5 рази, а народження третьої – в 9,5 разів. Було б помилкою вважати, що саме народження ще одної дитини зміцнює сім'ю: в цій ситуації скоріше за все те, що, якщо подружжя упевнене в надійності своїх стосунків та задоволене ними, а потреба в дітях незадоволена, то вони приймають рішення про народження ще одної дитини.

Інша класифікація сімей залежно від числа дітей використовується в юридичній літературі:

1.Бездітні (це сім'ї, протягом 10 років сумісного життя не з'явилися діти – таких сімей у нашій країні нараховується 16% від загальної кількості, причому 1% із них залишаються бездітними через медико-біологічні причини. Кожна третя сім'я із такої групи розпадається, частіше всього з ініціативи чоловіка – переважно внаслідок дисонансу у взаємовідносинах подружжя).

2.Малодітні (1–2 дитини). Однодітних сімей у містах – 53,6%, а в селах – 38–41%. Її педагогічні можливості, умови розвитку дитини, як правило, недостатньо сприятливі – діти недостатньо розвинуті у сферах морально-психологічній і комунікативній; за даними соціологів, стабільність сім'ї з народженням другої дитини зростає, у порівнянні з однодітною, у три рази.

3.Багатодітні (3 і більше дітей). Розлучення у таких сім'ях дуже рідкісні і якщо трапляються, то тільки через економічні чи психологічні неспроможності чоловіків.

За критерієм влади розрізняють:

1. *патріархальні* сім'ї, де батько є «головою сімейної держави»;
2. *матріархальні* сім'ї, де найвищим авторитетом, впливом користується мати;
3. сім'ї, де немає чітко виражених сімейних прав, де переважає ситуативний розподіл влади між батьком і матір'ю –*егалітарні* сім'ї, їх ще називають партнерські. *Синкретичний* – тип партнерства має місце у випадку з рівним впливом подружжя.

Проте за типом розподілу влади існують широкі класифікації сімей. Так, матріархальну і патріархальну сім'ю відносять до *авторитарного* типу владної структури, а егалітарну – до *демократичного*. Виділяють також сім'ї з більше ніж однією владною структурою, причому при спільному обговоренні рішень утворюється *колегіальна* сім'я, а при прийнятті рішень одним із подружжя –*автономна*.

Виникає цілком закономірне питання – чим пояснюється розподіл влади в сім'ї? Навіть у ситуації, коли верховенство чоловіка закріплюється законодавчо, може виникнути неформальний розподіл влади. Там же, де існує свобода вибору, все відбувається ще складніше. На сьогоднішній день немає єдиної теорії, яка

пояснюю розподіл влади в сім'ї. Прихильники теорії конфлікту стверджують, що той член сім'ї, який забезпечує її матеріальними коштами, має більшу владу. Соціальні психологи вважають, що той із подружжя, хто більше любить, має меншу владу. Феміністки розглядають сім'ю як арену боротьби за владу. У боротьбі перемагає той, у кого в даний момент більш вигідна позиція й у кого більше ресурсів. З часом ситуація змінюється і сім'я виступає знову аrenoю боротьби за економічний простір і перерозподіл матеріальних благ.

За просторово-територіальною локалізацією, тобто за місцем проживання молодих сім'ї бувають:

1. *Патрилокальні* – молоді мешкають із батьками чоловіка.
2. *Матрилокальні* – молоді мешкають із батьками дружини.
3. *Неолокальні* – молоді мешкають окремо від батьків у власному будинку.
4. *Унілокальні* – молоді мешкають із тими батьками, у яких є достатня житлова площа.

У соціології сім'ї та етносоціології прийнято розрізняти соціальне батьківство і фізіологічне батьківство і відповідно материнство. Звідси на основі патрі- або матрілокалізації сімейних груп виділяють патрілінеальні і матрілінеальні сім'ї, де *спадкування прізвища, майна, соціального стану* ведеться по батькові, або по матері. У такий спосіб родовід і спадкування майна в шлюбі можуть здійснюватися:

1. За жіночою лінією – *матрілінеальні*.
2. За чоловічою лінією – *патрілінеальні*.
3. За обома лініями.

Сучасні соціологи виділяють три форми моногамної сім'ї ***залежно від того, що є її домінуючою цінністю*** – *патріархальну, дітоцентристську* (в якій основний сенс існування – діти) і *подружню*. *Патріархальна сім'я* характеризується домінуванням чоловіка в домогосподарстві. Він є головою сім'ї. У такій сім'ї молодші її члени і жінки повинні підкорятися старшим і чоловікам. У *дітоцентристській* сім'ї дорослі надають особливе значення благополуччю дітей і прикладають зусилля, щоб за будь-яких обставин зберегти шлюб і не травмувати дітей. У *подружній* сім'ї домінують егалітарні відносини, стабільність шлюбу залежить від

бажань і якості відносин між подружжям. Патріархальна сім'я була найбільш пошириною в Україні до другої світової війни. У післявоєнні роки з кінця 40-х до 80-х років домінуючою стала дітоцентристська сім'я. І лише нещодавно виникла орієнтація на подружню сім'ю, яка стає помітнішою, але поки що не основною.

За сімейним стажем: 1) *сім'я молодят* (це тільки-но створена сім'я, типовим для такої сім'ї є стан ейфорії – в них ще не розвіялися райдужні мрії, надії та плани, які нерідко відірвані від реальності, в житті все для них просто, повністю впевнені, що вдвох можуть «звернути гори»); 2) *молода сім'я* (у деяких через півроку, у інших – набагато раніше, якщо «медовий період» скорочується – сім'я стикається з першими, хоча і теоретично відомими, але для них несподіваними перешкодами, з'являються перші суперечки, прагнення дещо змінити, переробити його (її), подолати дуже явні недоліки); 3) *сім'я середнього подружнього стажу* (від 3 до 10 років життя разом – найбільш відповідальний і небезпечний період у житті сім'ї – з'являється переживання нудьги, одноманітності, стереотипності у взаємовідносинах молодих людей, виникають конфлікти і у зв'язку з цим на даний період припадає більшість розлучень);

4) *зріла сім'я* (від 10 до 20 – 30 років подружнього життя – морально-психологічне благополуччя на цьому етапі залежить від взаємної терпеливості, спільніх потреб та інтересів, чоловік і жінка виконують нові для себе ролі бабусів і дідусяв, засвоюють нові функції у сім'ї).

При соціологічному аналізі сім'ї велике значення має дослідження вікових характеристик подружжя. *Залежно від віку подружжя* розрізняють:

- *Молодіжну сім'ю* – коли вік подружжя до 30 років. Основними проблемами такої сім'ї є адаптація до нових обов'язків, побуту, появи ролей, пов'язаних із батьківством, проблеми з працевлаштуванням і економічним забезпеченням.

- *Сім'ю середнього подружнього віку.* Основні проблеми такої сім'ї – одноманітність, рутинність виконання домашніх обов'язків, нудьга, стереотипність взаємовідносин, відчуття того, що саме цікаве і значне в житті уже відбулося і тепер життя «протікає» мимо.

- *Літню подружню пару.* Виникають проблеми, пов'язані зі здоров'ям подружжя, гостро виникає необхідність дбайливого ставлення одне до одного, освоєння нових сімейних ролей.

За ступенем включення членів родини в сімейні стосунки, їх емоційної духовної єдності розрізнюють згуртовані (інтегровані) і роз'єднані (дезінтегровані) сім'ї. У згуртованих – кожний член сім'ї відчуває себе повноцінним учасником сімейної взаємодії. Таким сім'ям властиві духовна та емоційна близькість, відповідальність один за одного, довір'я, тобто існує психологічна захищеність. Для роз'єднаних сімей характерна відособленість членів родини один від одного. Кожний живе ніби сам по собі, духовно й емоційно майже не пов'язаний з іншими членами родини.

Звичайно, такий поділ сімей за ступенем згуртованості є умовним. Наприклад, існують сім'ї з досить високим ступенем згуртованості. Це так звані *суперінтегровані* сім'ї. Здебільшого такий тип взаємин характерний для неповних сімей (мати – дитина). *За ступенем роз'єданості* виділяють частково дезінтегровані сім'ї. Вони складаються з родинних мікрогруп, у які входять не лише члени конкретної сім'ї, а й родичі з боку чоловіка чи дружини.

За характером психологічної й ціннісно-орієнтаційної єдності.

Лічко Е.А. виділив: гармонійні і дисгармонійні сім'ї. Гармонійні, крім того, поділяються на природно і штучногармонійні. Природно гармонійні сім'ї характеризуються збігом цілей, мотивів, емоційних і пізнавальних установок членів родинної групи, завдяки чому забезпечується їхня психологічна сумісність. У штучно гармонійних сім'ях злагода є результатом свідомих зусиль членів родини. У таких сім'ях помітне прагнення пристосуватися один до одного, часом ціною обмеження власних потреб, привести їх у відповідність до потреб і запитів інших членів сімейної групи.

Дисгармонійним сім'ям притаманна розбіжність у системах ціннісних орієнтацій, потреб, мотивів і цілей членів родинної групи. Адаптація їх один до одного ситуативна, перманентна, а то й декларативна. Рольові обов'язки в таких сім'ях нерідко виконуються з примусу, що створює психологічне напруження в сімейному спілкуванні. Емоційна дистанція між чоловіком і жінкою та іншими

членами родини створює сприятливий ґрунт для виникнення психологічної несумісності, а отже, і міжособистісних конфліктів.

За ознакою комунікативних установок членів родини розрізнюються *корпоративні (прагматичні) і альтруїстичні типи сімей*. У корпоративних –спілкування здійснюється на договірних, корпоративних засадах. У такій сім'ї кожний виконує покладені на нього обов'язки лише за умов, якщо інші виконують свої. Як правило, здійснюється жорсткий контроль за поведінкою кожного члена сім'ї, налагоджено систему позитивних і негативних санкцій для заохочення виконання рольових обов'язків. Сімейна група може мати подібні ціннісні орієнтації й бути психологічно сумісною та емоційно пов'язаною, але в її членів відсутня готовність поступитися власними інтересами заради спільногого блага. Прагматичний принцип співжиття («що ти для мене, те й я для тебе») діє як у взаєминах подружжя, так і в стосунках з дітьми та іншими родичами. Постійно вираховується, хто і скільки доклав зусиль до підвищення сімейного добробуту і що отримав натомість. Психологічна рівновага в таких сім'ях дуже нестійка. Цінність кожного визначається тим, якою мірою він може задовольнити прагматичні установки інших. На цій основі досить легко виховується егоїстичний тип особистості з настановою «живи для себе».

Спілкування в альтруїстичних сім'ях ґрунтуються на свідомому визнанні кожним членом родини відповідальності за добробут інших. Поведінка членів сім'ї часто йде врозріз з власними потребами і запитами – за принципом «живи для інших». Кожний у такій сім'ї є цінністю сам по собі, а не тому, що дає якусь користь, тобто створює для сім'ї матеріальний добробут і забезпечує їй високий соціальний статус та ін. Навіть члени сім'ї, які порушують прийняті в ній норми поведінки, не стають ізгоями, навпаки, їм усіляко допомагають знайти правильний шлях.

*За кількістю і характером комунікативних зв'язків*розвірзнюються *відкриті і закриті сім'ї*. У відкритих особистісна спрямованість не обмежується лише колом родинних інтересів та цілей. Члени сім'ї включені в різні соціальні зв'язки. Специфікою відкритої сім'ї є прагнення до нових контактів. Завдяки цьому підвищується їх соціально-захисний потенціал. Вони мають можливість

компенсувати невдачу в одній суспільній сфері переключенням своїх інтересів в іншу. *Закриті* сім'ї є комунікативно самодостатніми. Кількість позасімейних соціальних контактів у них надто обмежена, і, як правило, вони не прагнуть до їх розширення. Головне – це твоя сім'я і родинні зв'язки, а все інше – тло, на якому проходить життя. Власна сім'я посідає перше місце в ієрархії родинних цінностей.

Залежно від адаптивних ресурсів сім'ї, її здатності пристосовуватися до мінливості умов життя виділяють гнучкі й інертні (консервативні) сім'ї. Гнучкий тип сім'ї характеризується здатністю швидко переорієнтовуватися, якщо цього вимагають нові умови життя. Інертні сім'ї, навпаки, ригідні та консервативні щодо переоцінення й зміни вже усталених стандартів поведінки.

За якістю відносин у сім'ї (виділяють значну кількість типів, але чіткого розмежування між ним не встановлено): 1) благополучні, щасливі сім'ї; 2) стійкі; 3) проблемні, конфліктні (частіше за все немає взаєморозуміння, тому й панує холодна психологічна атмосфера, з'являються суперечки, конфлікти); 4) соціально неблагополучні (як правило, культурний рівень подружжя досить низький, розповсюджене пияцтво, вихідці з таких сімей – основний контингент важковиховуваних, педагогічно запущених підлітків); 5) дезорганізовані сім'ї (процвітає культ сили, домінуючим почуттям є страх, кожен член сім'ї живе сам по собі, нормальних людських контактів між ними немає).

У сучасних умовах соціологічна характеристика сім'ї включає:

- 1) соціально-класову ознаку сім'ї (порівнюється спосіб життя сімей, які належать до різних класів);
- 2) тип поселення (описуються особливості способу життя, структурні характеристики міської і сільської сім'ї, їх типи);
- 3) особливості національного складу (однонаціональна або міжнаціональна сім'я);
- 4) тривалість існування сім'ї;
- 5) кількість членів сім'ї: число поколінь, кількість дітей, наявність обох партнерів подружжя.

За особливими умовами сімейного життя виділяють:

- Студентські сім'ї. Типові проблеми такої сім'ї: відсутність житла, повна матеріальна залежність від батьків, проте такі сім'ї характеризуються великою згуртованістю, активністю, емоційністю. Подружжя в таких сім'ях сприйнятливі до нового, вірять у краще.

- Дистантнісім'ї – юридично зафіковані, проте фактично їх немає. Таких сімей за офіціальною статистикою близько 5% в Україні, а в реальності значно більше. Це сім'ї моряків, полярників, артистів, спортсменів, геологів, а також тих, хто тривалий час працює в інших країнах. Чоловіки та дружини довгий час знаходяться окремо, не ведуть спільне господарство, обов'язки звичовання дітей і їхнього обслуговування виконує, як правило, один із них. У цих сім'ях набагато більша небезпека адюльтеру і розпаду сім'ї, але деякі з них дуже стійкі та пояснюють міцність стосунків свіжістю почуттів.

- Сім'ї, які очікують народження дитини, – виникають проблеми, пов'язані з підготовкою до майбутніх ролей, надмірною турботою про здоров'я майбутньої мами і дитини.

Крім того, дослідження соціологів торкаються неповних сімей, сімей примусових переселенців, сімей з дітьми-інвалідами, сімей з прийомними дітьми.

2.4.Альтернативні форми сім'ї

В Україні законним визнається тільки шлюб, який створює чоловік та жінка. Але зараз існує низка країн, де законними вважаються шлюби, створені представниками одної статі.

Одностатевий шлюб – це шлюб, визнаний за законом, або шлюб, що визнано в соціальному відношенні між двома людьми однієї статі. Одностатевий шлюб зачіпає цивільні, політичні, соціальні права, а також релігійні догми в багатьох країнах. Зараз у 27 країнах вони дозволені, у 17 країнах вони реєструються, але мають статус громадського партнерства або союзу. Країни, в яких дозволені одностатеві шлюби: Нідерланди, Бельгія, Іспанія, Канада, ПАР, Норвегія, Швеція, Португалія, Ісландія, Аргентина, Мексика (у 8 штатах та

MexicoCity), Данія, Бразилія, Франція, Уругвай, Нова Зеландія, Мальта, Британія, Люксембург, Словенія, Японія, США, Гренландія, Колумбія, Фарерські острови, Фінляндія, Німеччина.

Країни, в яких дозволено одностатеве партнерство (шлюб з деякими обмеженнями): Андорра, Венесуела (деякі штати), Британська заморська територія: Фолклендські острови: Південна Георгія і Південні Сандвічеві острови, Чехія, Швейцарія, Угорщина, Австрія, Ліхтенштейн, Австралія: штати Новий Південний Уельс, Квінсленд, Вікторія, Південна Австралія, Тасманія і АСТ, Хорватія, Еквадор, Чилі, Кіпр, Греція, Естонія, Італія.

На відміну від одностатевого шлюбу, де всі юридичні норми одностатевих і гетеросексуальних сімей однакові (в тому числі і питання усиновлення дітей), цивільні одностатеві партнерства або цивільні одностатеві союзи обмежені в юридичних правах. Такі обмеження різні і індивідуальні для кожної країни, але мають спільні відтінки: у одностатевих союзів такі ж юридичні норми про майнові права і право успадкування, що і у гетеросексуальних пар, але є обмеження на усиновлення дітей, обмеження щодо штучного запліднення і сурогатного материнства, інші форми реєстрації союзу-шлюбу (в судах, у нотаріусів і т.п.), в деяких країнах є дискримінація одностатевих союзів з оподаткування.

•*Тимчасовий шлюб* – в окремих країнах законодавство визнає його юридичну чинність. Тривалість визначається угодою сторін і встановлюється у шлюбному договорі. Одночасно встановлюється розмір викупу, який чоловік передає дружині в такому шлюбі. Після закінчення строку, на який він був укладений, шлюб і всякі правові відносини між подружжям вважаються такими, що припинилися. Для продовження стосунків подружжя повинні прийти разом та скласти нову тимчасову угоду.

•*Конкубінат* –співжиття чоловіка й жінки без заключення шлюбу. Саме поняття конкубінат виникло в Прадавньому Римі. В епоху Імперії конкубінат умовно визнавався законним у воїнів, а також у випадку постійного співжиття при неможливості шлюбу, наприклад, сенаторів з вільновідпущеницями, гетерами, акторками. За свідченням багатьох античних авторів, конкубінат був досить

розвідженій, причому діти від такої форми шлюбного союзу мали певні права, могли успадковувати землю. Якщо були законні діти, то перевага віддавалася, звичайно ж, їм. Але при відсутності законних дітей, діти від конкубінату розглядалися як цілком дієздатні спадкоємці. У Середні століття конкубінат, або вільний шлюб, як його називали в Європі, став ще більш розвідженім, особливо в селянському середовищі, де досить довго не визнавався церковний шлюб. Здійснення шлюбного обряду й подальше співжиття вважалося достатнім для селян: численні правові акти тієї епохи свідчать, що діти від таких шлюбів уважалися цілком законними спадкоємцями майна свого батька або матері. Тільки в XVIII – XIX ст. у селянському середовищі церковний шлюб став визнаватися необхідним.

- *Фіктивний шлюб* – удаване оформлення шлюбу без наміру створити сім'ю, а тільки для одержання від держави пов'язаних з ним пільг. (Наприклад, державного житла, отримання громадянства). Доведена відсутність наміру створити сім'ю в Україні є підставою для визнання шлюбу недійсним.

- *Громадянська угода солідарності* – ПАКС (от fr. PACS, Pacte civil de solidarité) – громадянський договір про спільність інтересів – система у Франції, прийнята голосуванням у 1999р. при уряді Жоспена. Громадянська угода солідарності – це *контракт*. Він заключається між двома фізичними особами в цілях організації їх сумісного життя. Ці двоє повинні бути повнолітніми, різних або однієї статі. ПАКС неможливо заключити між трьома і більше особами.

Особи, що заключили ПАКС, повинні жити сумісно (навіть якщо кожний з них має своє окреме житло). Система ПАКС народилася завдяки бажанню заповнити юридичну пустоту, яка створювалася навколо неодружених пар, в тому числі й гомосексуальних. Вона дозволяє забезпечити мінімальну юридичну безпеку, знаходячись між простим співжиттям і шлюбом. Головною відмінністю ПАКСа від шлюбу є умова його розірвання: автоматично, за проханням одного із партнерів.

- *Гостинний шлюб* – шлюб, оформленій у відповідних органах державної влади, при якому подружжя живе окремо один від одного і не ведуть спільногого

господарства. На першому місці в гостевому шлюбі – комфортність для подружжя. Гостевий шлюб зручний для декількох груп людей:

- ✓ люди з богемного середовища тому, що такий стан речей диктує їхній спосіб життя – постійні гастролі, вечірні виступи, пізні повернення додому;
- ✓ якщо у чоловіка і дружини стабільне положення у своїх містах (робота, квартира і так далі) і ніхто з них не хоче жертвувати їм на догоду іншого, гостевий шлюб – єдиний вихід з положення;
- ✓ люди внутрішньо незалежні. Існує категорія людей настільки внутрішньо незалежних (як правило, це чоловіки), що навіть проживання з ким-небудь на одній території сприймається ними як обмеження або позбавлення своєїволі. Гостевий шлюб для них – найкращий спосіб зберегти і власну незалежність, і відносини;
- ✓ люди, що бояться будь-яких уз і зобов'язань. Офіційне оформлення відносин для таких людей є жахливим стресом, ударом. Для такого кроку вони повинні «дозріти», тому, навіть вирішивши вступити в шлюб, довгі роки живуть порізно з майбутньою дружиною чи чоловіком;
- ✓ люди, що бояться шлюбу, як такого. Для них неприйнятна думка про спільне життя з ким-небудь, навіть якщо мова йде про близьку й кохану людину. Подібно молодим людям, що живуть з батьками, вони воліють зустрічатися один з одним на нейтральній території.

•*Віртуальний шлюб* – новітня форма постійних відносин, здійснюваних через Інтернет між користувачами з їх реєстрацією на спеціалізованих сайтах. Віртуальний шлюб юридично не є шлюбом і не визнається державою і деякими світовими релігіями, але при цьому імітує інститути одруження, реєстрації, сімейного життя, прийняті в суспільстві. Віртуальні шлюби набагато дешевші традиційних, вони не потребують ні присутності родичів, ні подарунків, ні банкетів. Майбутнє подружжя знайомиться через Інтернет і проходять через процедуру віртуального заключення шлюбу за участю свідків на спеціальних сайтах, одержують комп’ютерне «свідоцтво про шлюб», яке не має ніякої юридичної сили, але має значущість, з точки зору особистих відносин. При цьому

«зарученим» надається окрема «кімната» в чаті, для того щоб вони могли спокійно спілкуватися.

Подібні шлюби на відстані дуже популярні серед молоді. В Китаї вже було зареєстровано 50 тисяч віртуальних шлюбів. Іноді такі віртуальні сім'ї обзаводяться віртуальними дітьми, машиною, будинком і дачею. Одночасно віртуальні шлюби підпадають під жорстку критику з боку консерваторів. Вони вважають, що новомодні віяння підривають основи традиційної сім'ї. Відомі випадки, коли реальні сім'ї розпадались через ревнощі одного з подружжя до подібних відносин другого.

Таким чином, інститут сім'ї має конкретно-історичний характер, він постійно змінюється і розвивається у зв'язку з розвитком потреб суспільства. Життя сім'ї, її історичні типи, її структура залежать від загальних тенденцій зміни, розвитку суспільства. Під час переходу від традиційного суспільства до сучасності сім'я істотно змінюється.

Контрольні запитання

1. Описати систему фундаментальних соціальних інститутів суспільства і місце в ній сім'ї та шлюбу.
2. Надати характеристику різним типам шлюбу.
3. Описати типи сім'ї в залежності від: кількості поколінь, кількості дітей, місця локалізації її членів, наявності шлюбних партнерів, ліній наслідування майна та інших ознак.
4. Описати соціальні чинники, що впливають на формування сімейних структур.
5. Поясніть, чому змінювались типи сімейних структур. Виділіть найбільш вагомі, на Вашу думку, чинники таких змін.
6. Підготувати командний проект на тему «Незареєстрований шлюб: переваги та недоліки», «Альтернативні форми сім'ї та шлюбу в традиційному суспільстві», «Новітні форми сім'ї та шлюбу в сучасному індустриальному та постіндустріальному суспільстві».

7.Зробіть опитування однолітків стосовно того, який шлюб та сім'ю вони бажали б мати. За результатами підготуйте повідомлення на семінар.

Література:

- 1.Социология семьи: Учебник/ под ред. проф. А.И.Антонова.– М. ИНФРА-М, 2007. – 640с. //<http://www.twirpx.com/file/1282886/>
- 2.Антонов А.И. Социология семьи. А.И. Антонов, В.М. Медков.– М.: Изд-во МГУ, 1996. – 304 с.<http://www.studfiles.ru/preview/427163/>.
- 3.Глазунов С. В. Соціологія сім'ї: навч. посібник для вищ. закл. освіти.С.В.Глазунов– Дніпропетровськ: РВВДД. 2000. – 140с.
- 4.Лукашевич М.П. Соціологія сім'ї: підручник / М.П. Лукашевич, Ф.Ф. Шандор. – К. : Знання, 2013. – 223 с. //<http://ipk-dszu.kiev.ua/journal/Elibrari/Posibnik/Lukashevitsh%20Soziolog%202012.pdf>
- 5.Черняк Е. М. Социология семьи: учеб.пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2007. – 240 с.
- 6.Зритнева Е.И. Социология семьи: учеб.пособиедля студентов вузов, обучающихся по специальности «Социология»/Е.И.Зритнева. – М.:Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006. – 150 с.
- 7.Социология семьи: учеб. пособие / Ю.Г. Астахова, М.В. Агасарян. – Липецк: Издательство ЛГТУ, 2012. – 64 с.//
http://www.stu.lipetsk.ru/files/materials/6939/uchebnoe_posobie.pdf
- 8.Масионис Дж. Социология.Дж.Масионис. – СПб., 2006. (Глава 9 «Сексуальность», 17 «Семья») //
https://vk.com/doc6733805_141047904?hash=b7b61df10898883bb0&dl=28aabb49a7217e1962
- 9.Гідденс Ентоні. Соціологія Ентоні Гідденс;/ пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. О Іваненко. – К.: Основи, 1999. – 726 с. (Глава «Сім'я, шлюб і особисте життя». – С.174 – 211.// <http://westudents.com.ua/glavy/86796-dti-t-h-to-h-doglyada.html>

10. Смелзер Н. Соціологія. Н. Смелзер: пер. с англ. – М.: Фенікс, 1994. – 688 с.
(Глава 13. «Сім'я». – С. 390 – 427)
[//socioline.ru/files/5/39/smelzer_sociologiya_1994.pdf](http://socioline.ru/files/5/39/smelzer_sociologiya_1994.pdf)
11. Волков Ю. Г., Добрењков В. И., Нечипупенко В. Н., Попов А.В.
Социология: учебник / под ред. проф. Ю. Г. Волкова. – М.: Гардарики, 2002. – 512 с. (Глава 8 «Семья». – С. 292 – 323).
12. Кравченко А. И. Общая социология: учеб.пособие для вузов.
А. И. Кравченко – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 479 с. (Глава «Сім'я и брак». – С. 306 – 342) //http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/kravch/
13. Практикум з соціології для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання / М. В. Бірюкова, В.О. Болотова, В.В. Бурега та ін.; під заг. ред. проф. Буреги В.В. – Харків : НТУ «ХПІ», 2015. // <http://web.kpi.kharkov.ua/sp/wp-content/uploads/sites/95/2015/11/Praktikum-2015.pdf>
14. Танчин І. З. Соціологія : навч. посіб. / І. З. Танчин. – 3-те вид., перероб. – К. : Знання, 2008. – 351 с. // <http://westudents.com.ua/glavy/87968-tema-61-sotsologya-sm-shlyubu.html>

Тема 3.ІСТОРИЧНІ ЗМІНИ СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

3.1.«Дофамілістична» епоха.

3.2.Характеристика сімейних стосунків у традиційному суспільстві.

3.3.Сім'я й індустріалізація: характерні зміни сімейних відносин.

3.4.Тенденції розвитку сім'ї в ХХІ столітті.

3.1.«Дофамілістична» епоха

Існування соціальної системи має дві сторони. По-перше, це існування і відтворення соціальних взаємозв'язків, соціальної структури разом з носіями соціальних статусів. По-друге, існування і відтворення самих людей як індивідів, чисельне заміщення одних поколінь іншими, що дозволяє заповнювати місця в ієрархічній організації і у зв'язку з вибуванням або фізичною смертю носіїв статусів і ролей.

Сім'я і фамілістична культура виникають історично, хоча окремі парні сім'ї і зачатки фамілізму як системи цінностей, при яких життя і благополуччя окремих індивідів залежить від згуртованості і життєдіяльності первинної мікрогромади, пов'язаної споріднено-шлюбними відносинами, спостерігаються на первинних етапах становлення людства.

У боротьбі за існування людські племена створюють соціальну організацію, орієнтовану на виживання роду, на функціонування родових структур при зміні поколінь. Виживання індивідів залежало від двох умов:

- 1) адаптації роду до середовища, що безпосередньо залежало від кількості дорослих членів роду;
- 2) успішності навчання індивідів загальноприйнятим формам життя, засвоєння знань, правил, перевірених досвідом, зразків поведінки.

Залучення нащадків до адаптивних норм життєдіяльності за допомогою соціалізації, а не до інстинктів відрізняє людське плем'я від тварини. *Провідниками соціалізації були старі члени роду, а не кровні батьки.* В умовах групового шлюбу функції батьківства розповсюджувалися на весь рід-плем'я, на

старших представників роду. Потрібна була тривала еволюція для виділення деталізації соціальних ролей матері і батька, інших родинних зв'язків. Зусилля витрачалися на протистояння високої смертності індивідів і загибелі родів. При цьому вдалося створити таку соціальну організацію, яка органічно сполучала в собі соціальні норми, регулюючі збереження соціального ладу, порядку життя, забезпечення існування членів роду і високої народжуваності, компенсуючої всі людські втрати. Основні риси системи соціальної регуляції народжуваності, що забезпечує приріст населення, проіснували тисячоліттями і були сприйняті як опора фамілізму і збереглися аж до ХХІ століття.

Вся громадська організація минулого століття підпорядкована не тільки інтересам забезпечення безпеки, але і інтересам відтворення населення. Соціальні норми високої народжуваності функціонували, перш за все, у формі *табу на всяке попередження і переривання вагітності*, тобто у формі заборони на втручання в репродуктивний цикл (фізіологічні наслідки – настання вагітності і пологів після сексуальних відносин). Подібні норми логічно називати нормами багатодітності, оскільки при їх функціонуванні число дітей у окремих жінок залежало тільки від ступеня плодючості (тобто здібності до зачаття і виношування), і створилася ілюзія цілісності, сполученості шлюбно-сексуальної поведінки з репродуктивною на основі заборон абортив і контрацепції (порушення табу могло каратися смертю і означало суперечності потреби в індивідуальному самозбереженні).

Таким чином, неможливість безпосереднього впливу на високу смертність викликала заборону на безпосереднє втручання в репродуктивні події, хоча засоби попередження і переривання вагітності були відомі давно.

Слід підкреслити, що при низькій середній тривалості життя (20 – 25 років) норми кількості дітей були націлені на *повну реалізацію репродуктивного періоду*. Звідси, тенденція до раннього початку (здосягненням статевої зрілості) і продовження дітородіння аж до втрати плодючості. Звідси – зчеплення воєдино (ради єдиної мети – багатодітності), шлюбно-сексуальної, репродуктивної і самопрятувальної поведінки особи.

3.2.Характеристика сімейних стосунків у традиційному суспільстві

Соціальна організація, побудована на системі норм багатодітності, підтвердила свою ефективність тисячоліттями історичної практики. Сім'я-рід або сім'я-община, базовані на груповому шлюбі, з розвитком соціальної диференціації і відособлення соціальних інститутів, раніше всієї держави, розпадається на господарські об'єднання родичів, центром яких стає парний шлюб, парна сім'я.

Для виникнення сім'ї необхідна наявність економіки і власності, відносин влади і підпорядкування, вкорінених у складну соціальну структуру, що має чітку ієрархію. У первісних общинах існують виробничо-споживчі відносини, але немає економіки як такої. Тільки при появі чіткої соціальної стратифікації, класово-групової диференціації в рамках «командно-роздільної» економіки починає заявляти про себе потенціал парного шлюбу. На ранніх стадіях рабовласницького ладу за декілька сторіч до нової ери виникає та соціокультурна форма життєдіяльності, що іменується сім'єю (приблизно 25 тис. років тому).

Не можна чітко визначити момент виникнення сім'ї, але важливо знати, що її походження обумовлене гармонійним поєднанням різноманітних функцій, які зміцнюють посередницьку роль сім'ї на основі автономного сімейного домогосподарства, спільної соціальної і виробничої діяльності всіх членів сім'ї, коли потреба сімейного об'єднання у виконавцях соціально-сімейних ролей одночасно виявляється потребою членів сім'ї один в одному, потребою батьків у дітях і навпаки.

Велика сім'я в рабовласницькому ладі включала не тільки парну сім'ю з домочадцями, але і рабів, майно, домашніх тварин. Вона мало була схожа на патріархальну сім'ю феодальної системи, про яку багато що відомо завдяки етнографічним даним.

У розширеній сім'ї патріархального типу виробнича та господарська діяльність поєднувалися з виховально-професійною передачею знань і навичок підростаючим поколінням, із зміщенням моральних цінностей і релігійних

традицій. Сім'я була поліфункціональною, але ядром функцій залишалося відтворення населення. Вона стала джерелом благополуччя і здоров'я, турботи про старих та дітей, оплотом безпеки і соціального контролю. Сімейний спосіб життя залишався мало не єдиною формою буття особи (виробництво, навчання, ігри, відпочинок, розвага – все здійснювалося в сім'ї.). Орієнтація особи на сім'ю визначалася всім ладом життя, причому цінність сім'ї, благополуччя сімейного колективу складали основу і індивідуального благополуччя. Це підсилило мотиви багатодітності – збільшення чисельності сім'ї прямо визначало її добробут і могутність з погляду інтересів сімейного виробництва. Установки особи на багатодітність зміцнювалися завдяки авторитарній сімейній структурі і обумовленості сімейного стану в общині батьківським статусом. Участь дітей у домашніх справах, у виробництві з ранніх років також заохочували потребу в багатодітності, оскільки користь від дітей явно перекривала витрати (рис. 3.1).

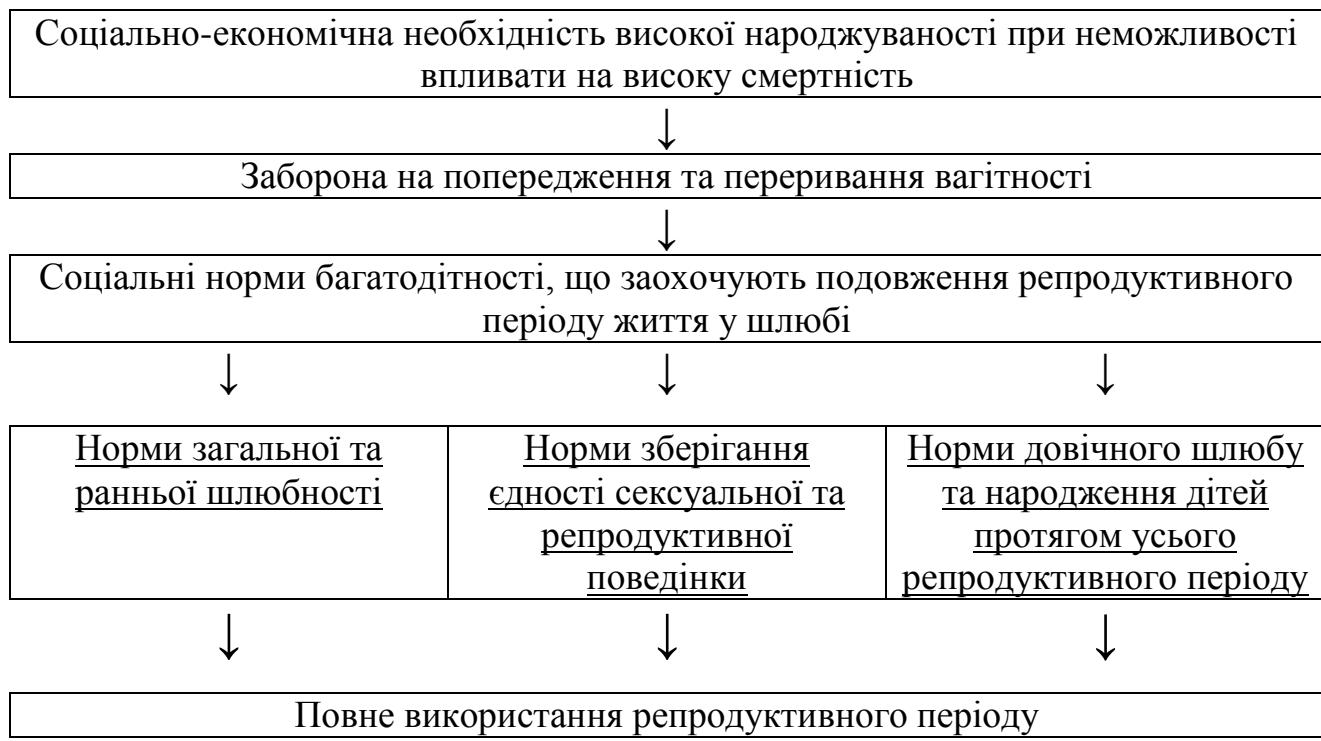

Рис. 3.1. Схема системи соціальних норм багатодітності

При феодалізмі сім'я і економіка були неподільні, виробничі відносини існували у формі сімейних, демографічних відносин, сімейні проблеми були «продовженням» питань власності і праці. Діти завдяки існуючим культурним

нормам зростаючого старшинства розглядалися одночасно і як ті, що знаходяться на утриманні, і як працівники. Дорослі були залежні від дітей, потребуючи їх економічної підтримки у старості, тому приділяли величезну увагу передачі економічних ресурсів сім'ї наступним поколінням. Благополуччя кожного визначається благополуччям усієї сім'ї – це основа фамілізму – як характеристики способу життя. Соціальні ролі чоловіка і жінки строго диференційовані і взаємно доповнювали один одне.

Домінантою суспільного життя була влада спорідненості. Переважаючу була селянська сім'я, чиє життя, як і життя сім'ї дворянської було пов'язане із землею. Земля – базис виробництва і основа, на якій тримається життя сім'ї. Визначальним у мотивації поведінки членів сім'ї було орієнтоване на дітей використання землі. Наслідування землі – тип руху основного капіталу від покоління до покоління.

Домінувала багатодітність сім'ї (і як соціально-нормативна спрямованість, і фактично). Існували міцні міжпоколінні зв'язки з пріоритетом старших поколінь. Вік був основним агентом соціального контролю.

3.3. Сім'я й індустріалізація: характерні зміни сімейних відносин

З розвитком капіталізму колишня роль сім'ї як посередника у взаємозв'язках особи і суспільства, як основи виробничого і соціального осередку суспільства, який підтримує норми багатодітності і розвиває стимули до народження великого числа дітей, прийшла практично в занепад через розвиток промислового виробництва і заличення всіх членів сім'ї у сферу найманої праці. Сім'я стала господарчо-споживчим осередком. Народження великої кількості дітей поступово втрачає своє економічне значення. Подовження періоду соціалізації і зміна соціальної ролі дитини підсилюють їх економічну залежність від батьків і ослабляють репродуктивну мотивацію (перш за все економічні і соціальні мотиви багатодітності).

Спонтанному послабленню норм багатодітності сприяє поступове зниження дитячої смертності, що зближує число народжених з числом тих, що доживають

до повноліття. Це та зниження рівня релігійності послаблює заборону на втручання в репродуктивний цикл. Поліпшення санітарно-гігієнічних умов життя, успіхи медицини укріплюють здоров'я особи, подовжують термін життя і безпосередньо впливають на зменшення смертності. Самозбереження населення в умовах контролю над смертністю не потребує високу народжуваність. Таким чином, багатодітність втратила головну опору, а народження дітей, функціонально не пов'язане з самозбереженням, може безмежно скорочуватися, аж до бездітності.

Можливість безпосереднього втручання в репродуктивний цикл позбавляє сенсу колишні обмеження на дошлюбні і сексуальні відносини у шлюбі, на процедуру розлучення. Старий механізм соціального контролю над народжуваністю руйнується, а новий – не створений. Якийсь час інерційно продовжується дія норм багатодітності, але стимулів немає. Відбувається розщеплювання всіх основних видів демографічної поведінки.

На стадії капіталістичного виробництва ціннісні орієнтації членів сім'ї на особисті досягнення у позасімейних сферах переважали орієнтації на цінність зміцнення сім'ї. Розповсюджується міський спосіб життя, який масою дрібниць повсякденності і побуту, ослабляє потребу в декількох дітях. Це все супроводжується відсутністю сімейної політики, направленої на зміцнення сім'ї з декількома дітьми. Сучасна сім'я іменується «кон'югаційно», подружньою, тобто підкреслюється шлюб як центр сімейного єднання з ослабленими спорідненістю і батьківством. Ідеологія як система ціннісних пріоритетів сучасної сім'ї сформована ідеологією технічного і економічного прогресу, ідеологією антитрадиціоналізму, демократизації і індивідуалізації. Вона декларує право вибору подружжя за власним бажанням, вибір місця мешкання молодою сім'єю, а не старшими, цінність індивідуальності в порівнянні з власністю, етнічною приналежністю, віком, сімейною «лініальністю».

Стереотип сучасної сім'ї: рівність подружжя і демократизація сімейних відносин, любов – основа сімейного устрою, акцент на унікальність особи, що зменшує нерівність членів сім'ї за сімейним статусом. Але це ідеал, який лише частково втілюється в сімейній поведінці.

Рис. 3.2 Руйнування системи норм багатодітності

Загальні і відмінні риси традиційної і сучасної моделей сім'ї наведені в порівняльній таблиці:

Таблиця 3.1 – Основні риси традиційної та сучасної моделі сім'ї

Традиційна сім'я	Сучасна сім'я
1. Сімейне домогосподарство виступає як економічна основа аграрного суспільства, всі працюють у дома не за платню, а на себе. Благополуччя кожного визначається благополуччям усієї сім'ї – це основа фамілізму (на противагу індивідуалізму)	1. Сімейне виробництво перестає бути провідним елементом економіки. В урбанізованих районах поширюється споживацький тип сім'ї
2. Родинно-сімейний принцип організації життя, перевага цінності родинності над індивідуальними вигодами і над економічною ефективністю	2. Розділення дому і роботи, наймана праця та індивідуальна оплата не залежать від сімейного статусу і родинних зв'язків. Родинні зв'язки відокремлюються від соціально-економічної діяльності, поступаючись економічним інтересам індивіда

Продовження таблиці 3.1

3. Сімейній спосіб життя – основна форма буття людини (виробництво, навчання, розваги, дозвілля – усе відбувалося у сім'ї)	3. Різке розмежування домашнього і зовнішнього світу, при цьому пріоритет відається поза сімейній реалізації особистості
4. Соціальна і географічна мобільність низька, діти успадковують статус і спеціалізацію батьків	4. Висока соціальна і географічна мобільність дітей
5. Домінування цінностей фамілізму	5. Домінування цінностей індивідуалізму
6. Централізована розширенна система родинних зв'язків з домінуванням старших	6. Децентралізована нуклеарна сім'я. Шлюбні відносини стають вище за родові – батьківські, причому в самому шлюбі інтереси пари підпорядковані інтересам індивіда
7. Розлучення відбувається за ініціативою чоловіка унаслідок бездітності сім'ї	7. Розлучення унаслідок між особистою несумісності подружжя за ініціативою чоловіка або жінки
8. Патріархальна владна структура сім'ї	8. Перевага усе більше надається егалітарній владній структурі
9. «Закрита» система вибору шлюбного партнера на основі розпоряджень родинності і традицій	9. «Відкрита» система вибору шлюбного партнера на основі індивідуальних переваг
10. Культура багатодітності	10. Культура малодітності
11. Втручання в репродуктивний цикл нормативно заборонено та технічно неможливе, обмеження на дошлюбні сексуальні відносини, жорстке культурно-звичаєве табу на попередження і переривання вагітності	11. Безпосереднє втручання в репродуктивний цикл технічно можливе та нормативно дозволене. Зменшення обмежень на дошлюбні та шлюбні сексуальні відносини
12. Нероздільність, єдність шлюбної, сексуальної та репродуктивної поведінки	12. Розділення шлюбної, сексуальної та репродуктивної поведінки
13. Соціальні ролі чоловіка і жінки сувро диференційовані і взаємно доповнювані	13. Соціальні ролі чоловіка і жінки чітко не диференційовано

Закінчення таблиці 3.1

<p>14. Батьки в похилому віці суттєво залежать від дітей, потребуючи їх економічної підтримки. Тому вони приділяли величезну увагу передачі трудових навичок та економічних ресурсів сім'ї (в першу чергу землі) наступним поколінням</p>	<p>14. Батьки менше залежать від дітей, система соціального захисту підтримує їх у старості</p>
---	---

Основним фактором, що робить вплив на сучасний стан сім'ї й сімейних відносин, є перехід суспільства від аграрної стадії розвитку до індустриальної і постіндустриальної. Даний перехід спричиняє такі зміни:

- розвиток двох життєвих центрів – роботи й дому;
- зростання економічної незалежності жінок та їхнє активне включення до трудової діяльності;
- зниження престижу й впливу релігії;
- сексуальну революцію;
- демократизацію шлюбно-сімейного законодавства;
- винахід надійних коштів контрацепції.

3.4. Тенденції розвитку сім'ї в ХХІ столітті

У цілому виділяють такі основні тенденції розвитку сім'ї за останні кілька десятиліть:

1. Абсолютне й відносне збільшення кількості розлучень.
2. Збільшення кількості дітей, які народилися поза шлюбом і виховуються у неповних сім'ях.
3. Зменшення середньої тривалості шлюбу.
4. Відкладання моменту вступу в шлюб.
5. Збільшення кількості людей, які проживають у вільному шлюбі.
6. Зменшення розмірів сім'ї, зниження народжуваності.
7. Збільшення кількості самотніх людей, які не одружуються.

Негативні тенденції розвитку інституту сім'ї породили ряд теорій, які критично розглядають майбутнє сім'ї:

1. Песимістичне ствердження про занепад сім'ї, що виводиться із протиставлення сучасної сім'ї патріархальній сім'ї в традиційному суспільстві (Р.Флетчер).
2. Ствердження про невідповідність сім'ї сучасному індустріальному й постіндустріальному суспільству з надією на можливу модифікацію сім'ї (Б.Мор).
3. Сім'я – гальмо на шляху суспільного розвитку, тому що в ній дітям прищеплюють погляди й норми, які не відповідають швидко мінливій реальності, вони не здатні жити в новому середовищі, гальмують розвиток нового (В. Райх, Г.Маркузе).
4. Критика сім'ї як оплоту брутальності й насильства.
5. Феміністська критика сім'ї як інструмента гноблення жінки.
6. Критика сім'ї за те, що вона частіше інших соціальних інститутів створює передумови для психічних захворювань і нестійких психічних станів.

Думка, що сім'я сьогодні переживає глибоку кризу, поширена серед більшості учених-дослідників цього соціального інституту в різних країнах. Серед них є і суспільства, охоплені кризою, як наше, і досить благополучні в економічному відношенні країни Європи та США, країни Азії та Латинської Америки. У чому ж причина цих явищ? Справа в тому, що будучи первісним елементом суспільства, сім'я віддзеркалює ті самі протиріччя та зміни, які притаманні й суспільству. Сучасна сім'я опинилася під впливом не однієї, а відразу декількох глобальних соціальних змін світового масштабу. Сім'я і в майбутньому залишиться в суспільстві, але вона втратить ореол своєї «святості», «недоторканості» та «обов'язковості» для людини. З'являються нові форми сімейних структур, змінюються її структура та ієрархія функцій, але той факт, що вона входить до трійки найважливіших цінностей людини в більшості країн, свідчить про її актуальність.

Контрольні запитання

1. Які, на вашу думку, причини привели до виникнення сім'ї?

2. Як задовольнялись ті потреби людини, які потім реалізуються в сім'ї в дофамілістичну епоху?

3. Охарактеризуйте сімейні стосунки у традиційному суспільстві.

4. Поясніть причини, що обумовлювали підтримку існування системи соціальних норм багатодітності.

5. Охарактеризуйте специфіку сімейних відносин та трансформацію сімейної структури в індустріальному суспільстві.

6. Порівняльний аналіз сім'ї у традиційному та сучасному суспільстві.

7. Поясніть причини, що обумовлюють руйнування системи соціальних норм багатодітності.

8. Окресліть основні тенденції розвитку сучасної сім'ї.

9. Поясніть, з якими етапами розвитку суспільства в першу чергу пов'язані трансформації сім'ї як соціального інституту та соціальної групи.

10. Підготувати командний проект за темою «Розвиток сім'ї в Україні – від патріархальної до егалітарної, від багатодітної та складної до малодітної та простої».

Література

1. Социология семьи: учебник/ под ред. проф. А.И.Антонова.–М.:ИНФРА-М, 2007. – 640с. //<http://www.twirpx.com/file/1282886/>

2. Антонов А.И. Социология семьи. А.И.Антонов, В.М.Медков.– М.: Изд-во МГУ, 1996. – 304 с.<http://www.studfiles.ru/preview/427163/>.

3. Глазунов С. В. Соціологія сім'ї: навч. посібник для вищ. закл. освіти. С. В. Глазунов.– Дніпропетровськ: РВВДД, 2000. – 140с.

4. Лукашевич М.П. Соціологія сім'ї: підручник / М.П. Лукашевич, Ф.Ф. Шандор. – К. : Знання, 2013. – 223 с. //<http://ipk-dsru.kiev.ua/journal/El-librari/Posibnik/Lukashevitsh%20Soziolog%202012.pdf>

5. Черняк Е. М. Социология семьи: учеб.пособие. Е. М.Черняк. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2007. – 240 с.

Тема 4. ФУНКЦІЇ СІМ'Ї ДЛЯ ОСОБИСТОСТІ ТА СУСПІЛЬСТВА

4.1.Основні функції сім'ї.

4.2.Суспільне і індивідуальне значення функцій сім'ї.

4.3.Дисфункціональна сім'я.

4.1.Основні функції сім'ї

Універсальність сім'ї як інституту розкривається в понятті «функції сім'ї»

Говорячи про функції сім'ї, слід пам'ятати, що йдеться про соціальні результати життєдіяльності мільйонів сімей, які виявляються на рівні суспільства, мають загальнозначущі наслідки і характеризують роль сім'ї як соціального інституту серед інших інститутів суспільства.

Під соціальними функціями маються на увазі базисні потреби суспільства і людей, які задоволяє сім'я.

До найважливіших функцій сім'ї і браку відносяться такі:

1.*Регулювання сексуальних стосунків.* Брак і сім'я упорядковують сексуальні стосунки завдяки тому, що законодавство або звичаї наказують, хто і з ким і за яких умов може вступати у статеві відносини.

2. *Відтворення населення.* Суспільство не може існувати, якщо немає налагодженої системи заміщення одного покоління іншим. Сім'я – це гарантований і інституційзований засіб поповнення населення новими поколіннями.

3. *Соціалізація.* Нове покоління, що приходить на зміну старому, здатне навчитися соціальним ролям тільки у процесі соціалізації. Сім'я – осередок первинної соціалізації. Батьки передають дітям свій життєвий досвід, основні норми та цінності, прищеплюють прийняті в цьому суспільстві («позитивні») манери, навчають ремеслам, передають знання, закладають основи володіння усною і письмовою мовою, контролюють дії дітей.

4. *Турбота і захист.* Сім'я забезпечує своїм членам опіку, захист і соціальну безпеку. Діти потребують не лише даху над головою, їжі і одягу, але їм потрібна і

емоційна підтримка батька і матері в той період життя, коли ніхто іншого подібного захисту і підтримки їм не пропонує. Сім'я підтримує тих своїх членів, які через інвалідність, старість або юний вік не можуть потурбуватися про себе.

Багато хто вважає сім'ю «притулком у жорстокому світі», в якому можна знайти захист від фізичної небезпеки, емоційну підтримку і фінансову допомогу.

5. Соціальне самовизначення. Узаконення народження людини означає його юридичне і соціальне визначення. Завдяки сім'ї людина отримує прізвище, ім'я і по батькові, право розпоряджатися спадком і житлом. Вона належить до того ж класу, етносу і релігійної групи, до якої належить батьківська сім'я. Вона ж визначає соціальний статус індивіда.

Окрім перерахованих, до найважливіших функцій сім'ї належать: організація побуту, організація особистого споживання, психологічна і матеріально-побутова підтримка членів сім'ї і т. д. Дослідник сім'ї і сімейних стосунків Н.Я. Соловйов вважає, що «функції сім'ї стільки, скільки вона задовольняє видів потреб, які стійко повторюються».

Відомий російський учений, дослідник сім'ї А. Г. Харчев виділяє такі функції сучасної сім'ї:

- *Репродуктивна* – тобто біологічне відтворення населення в громадському плані і задоволення потреби в дітях – в особистому плані;
- *сексуально-еротична* – задоволення сексуальних потреб подружжя, сексуальний контроль;
- *виховна* – соціалізація молодого покоління, підтримка культурного відтворення суспільства;
- *господарчо-побутова* – підтримка фізичного здоров'я членів суспільства, догляд за дітьми і престарілими членами сім'ї, допомога їм у задоволенні побутових потреб;
- *економічна* – отримання матеріальних коштів одних членів сім'ї від інших, економічна підтримка неповнолітніх і непрацездатних членів суспільства;
- *функція первинного соціального контролю* – моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах життедіяльності, а також регламентація

відповідальності і зобов'язань у відносинах між подружжям, батьками і дітьми, представниками старшого і середнього поколінь;

- *духовного спілкування* – розвиток осіб членів сім'ї, духовне взаємозбагачення;

- *соціально-статуснадання* певного соціального статусу членам сім'ї, передача майна, соціального положення, відтворення соціальної структури;

- *дозвільна*-організація раціонального дозвілля, взаємозбагачення інтересів;

- *емоційна* - отримання психологічного захисту, емоційної підтримки, емоційна стабілізація індивідів і їх психологічна терапія. В сім'ї, як в інтимній первинній групі, передбачається емоційний потяг її членів один до одного—пошана, віddаність, симпатія. Це сприяє довірчості в сімейному спілкуванні, міцності сімейних стосунків.

Унікальність сім'ї полягає в тому, що в ній створюється індивідуальна мотивація до задоволення суспільних потреб— саме це є умовою існування суспільства.

Специфічні функції сім'ї пов'язані з її сутністю, вони є інституційними ознаками сім'ї незалежно від історичної епохи.

Неспецифічні функції – ті, які виконує сім'я тільки в певних історичних обставинах.

Специфічні функції сім'ї, до яких відносять народження (репродуктивна функція), утримання дітей (екзистенціальна) і виховання дітей (функція соціалізації), зберігаються в будь-якому суспільстві. До них зараз деякі дослідники відносять ще сексуально-еротичну. Оскільки людське суспільство завжди має потребу у відтворенні населення, залишається соціальна необхідність у сім'ї як соціальній формі організації народження та соціалізації дітей. Особливість цієї форми полягає у тому, що реалізація цих функцій відбувається при особистісній вмотивованості індивідів до сімейного способу життя.

Наявність особистих потреб у сім'ї і дітях, особистих бажань і потягів до шлюбу і сім'ї – дуже важлива обставина, яка вказує на те, що існування сім'ї і суспільства можливо тільки тому, що мільйони людей відчувають потребу в діях,

і лише завдяки цьому відбувається відтворення населення. Якщо уявити собі інші форми соціальної організації відтворення населення, базовані не на особистих мотивах людей, а на примусі, то ці форми вже не можуть вважатися сім'єю у звичному соціокультурному сенсі.

З іншого боку, теоретично можлива поява технологій зачаття і «виношування» плоду поза материнським організмом, «у пробірці», це означатиме усунення сім'ї як особової форми задоволення соціальної необхідності у відтворенні населення, яка історично склалася.

Викладене вище характеризує потенційну можливість такої зміни громадського життя, коли соціальна необхідність у відтворенні населення приходить у протиріччя зі свободою вибору особою будь-яких форм соціальної поведінки. Наскільки є реалістична подібна парадоксальна перспектива, якраз і повинна відповісти соціологія сім'ї, що має у своєму арсеналі, окрім теорій «прогресивного» розвитку сім'ї, також і теорії «кризи» сім'ї.

Теза про те, що сім'я «завжди» залишається зі своїми специфічними функціями «при усіх змінах суспільства», відносна. На жаль, у принципі, можлива, така (катастрофічна!) зміна соціуму, при якій соціально прийнятними виявляються насильницькі заходи примусу людей до тих видів соціальної поведінки особи, які суперечать особистим потягам. З моральної точки зору до катастрофічних і нелюдяних слід віднести і «пробіркові», конвеєрні форми організації відтворення населення, які цілком можуть бути реалізовані казармовою державою, щоб уникнути загрози депопуляції.

Вірогідність подібного результату залежить не від склонності до пессимістичної або оптимістичної оцінки майбутнього, а від протистояння соціальних сил, що беруть участь у вирішенні конфліктів, які породжуються історичним зменшенням потреби сім'ї в дітях і потребою суспільства, хоч би у простому відтворенні населення.

Майбутнє сім'ї як соціального інституту, що знімає протиріччя між особистою потребою подружжя в дітях і знеособленою потребою соціуму в працівниках, залежить від здатності соціальної системи зберегти сім'ю разом.

Неспецифічні функції сім'ї пов'язані з накопиченням і передачею власності, статусу, організацією виробництва і споживання, веденням домогосподарства, організацією відпочинку і дозвілля, турботою про здоров'я і добробут членів сім'ї, із створенням мікроклімату, що сприяє зняттю напруги. Ці функції висвітлюють історичний характер зв'язку між сім'єю і суспільством, розкривають картину того, як відбувається народження, утримання і виховання дітей у сім'ї. Тому сімейні зміни помітні в першу чергу при порівнянні неспецифічних функцій на різних історичних етапах: у нових умовах вони модифікуються, звужуються або розширяються. Перед початком ХХ сторіччя соціальні інститути усе більш беруть на себе функції освіти і виховання (школа і дитячий садок), захисту й охорони (поліція, армія), харчування, виготовлення одягу й організації дозвілля (сфера обслуговування) членів сім'ї. В середні віки сім'я виступала основною одиницею виробництва. Сьогодні більшість членів сім'ї працюють за найром і розглядають сім'ю як сферу споживання. Функція передачі статусу, раніше цілком закріплена за сім'єю, сьогодні змінилася. В умовах більшої соціальної мобільності сім'я може забезпечити стартові можливості для просування, все інше – освіта, кваліфікація, ділові здібності – у руках індивіда.

4.2.Суспільне і індивідуальне значення функцій сім'ї

Існує багато класифікацій функцій сім'ї. Всі функції сім'ї можна поділити, з одного боку, на такі, що задовольняють переважно матеріальні, господарсько-побутові, і з іншого – переважно емоційні і соціально-психологічні потреби людей.

В певні історичні періоди сім'я виконувала всі зазначенівище функції, в деякі з них – частину функцій брала на себе держава. Г. Навайтис як найбільш важливі особливості функцій сім'ї виділяє комплексність. Кожна потреба може бути задоволена і без участі сім'ї, але тільки сім'я дозволяє задоволити всі потреби у комплексі. Вчений вказує на основні види потреб, які задовольняє сім'я:

1. Потреби, пов'язані із материнством і батьківством.

2. Потреби, пов'язані із створенням та підтримуванням на належному рівні матеріальних умов життя.

3. Потреби у фізіологічній та психологічній інтимності.

Функції сім'ї можна аналізувати з точки зору задоволення суспільних чи індивідуальних потреб, що відображені в табл. 4.1.

Таблиця 4.1.–Суспільне та індивідуальне значення функцій сучасної сім'ї

Сфера сімейної діяльності	Типи функцій	
	суспільні	індивідуальні
1. Репродуктивна	Біологічне відтворення населення	Задоволення потреби в дітях
2. Виховна	Соціалізація молодого покоління. Підтримка культурного відтворення суспільства.	Задовільняння потреби в батьківстві, контактах із дітьми, самореалізація в дітях
3. Господарсько-побутова	Підтримка фізичного здоров'я членів суспільства, догляд за дітьми і престарілими	Надання господарсько-побутових послуг членами сім'ї один одному
4. Економічна	Економічна підтримка неповнолітніх і непрацездатних членів суспільства	Отримання матеріальних коштів одними членами сім'ї від інших (у випадку непрацездатності, в обмін на послуги...)
5. Сфера первинного соціального контролю	Моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах життя	Формування і підтримка правових і моральних санкцій при порушенні норм членами сім'ї
6. Духовного спілкування	Розвиток особистості членів сім'ї	Духовне взаємозбагачення. Підтримка дружніх відносин у шлюбі та в сім'ї
7. Соціально-статусна	Надання визначеного соціального статусу членам сім'ї, відтворення соціальної структури	Задоволення потреб у соціальному просуванні
8. Дозвільна	Організація раціонального дозвілля. Соціальний контроль	Задоволення потреб у спільному дозвіллі, взаємозбагаченні інтересів
9. Емоціональна	Емоціональна стабілізація індивідів та їх психологічна терапія	Отримання психологічного захисту, емоційної підтримки в сім'ї. Задоволення потреб у щасті та любові
10. Сексуальна	Сексуальний контроль	Задоволення сексуальних потреб, зняття сексуальної напруги

4.3. Дисфункціональна сім'я

Порушення у функціонуванні сім'ї – це такі особливості життєдіяльності сім'ї, які частково або повністю унеможливлюють виконання сім'єю основних функцій. Сприяти таким порушенням може цілий ряд факторів: особистісні особливості членів сім'ї; проблеми взаємостосунків; певні зовнішні умови та

обставини. Наприклад, причиною порушень виховної функції сім'ї можуть виступати і відсутність у батьків відповідних знань і навиків, і розлад стосунків між ними.

Аналіз соціологічної, психологічної та педагогічної літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до типологізації неблагополучних сімей, які не виконують власні функції. Більш того, відсутня розгорнута характеристика благополучних сімей і навіть визначення сімейного благополуччя як такого. Найчастіше фахівці виділяють:

- проблемні сім'ї, де немає порозуміння, співробітництва між членами сім'ї;
- конфліктні сім'ї, де члени сім'ї незадоволені своїм сімейним життям і тому ці сім'ї є нестабільними і педагогічно дуже слабкими;
- соціально неблагополучні сім'ї, у котрих зазвичай культурний рівень подружжя є достатньо низьким, поширене пияцтво, діти-виходці із цих сімей найчастіше складають основний контингент важковиховуваних, педагогічно запущених підлітків;
- дезорганізовані сім'ї, де процвітає культ сили, пануючим є почуття страху, кожний член сім'ї живе сам по собі, нормальних людських контактів між ними майже немає;
- сім'ї з низьким матеріальним рівнем і поганими житловими умовами;
- сім'ї з поганими медико-санітарними умовами;
- неповні сім'ї;
- сім'ї, де один із батьків хворий або інвалід. У таких сім'ях, як правило, зовнішні конфлікти не спостерігаються, але поступово відбувається фактична втрата впливу батьків на підлітка.

Дисфункціональна сім'я – це така сім'я, в якій одна або декілька функцій порушені або відсутні. В неї систематично не задовольняються базові потреби членів сім'ї та не реалізуються її завдання, специфічні дляожної стадії життєвого циклу.

Фактори виникнення дисфункціональних сімей:

1. Соціально-економічні: низький матеріальний рівень життя сім'ї; нерегулярні доходи; погані житлові умови.

2. Медико-соціальні фактори: екологічно несприятливі умови; інвалідність; хронічні захворювання членів сім'ї; психічні розлади; шкідливі умови роботи; зневага до санітарно-гігієнічних норм.

3. Соціально-демографічні фактори: неповна, дистантна або багатодітна сім'я; сім'ї з неповнолітніми або старими батьками; сім'ї з повторним шлюбом та зведеними дітьми.

4. Соціально-психологічні: деструктивні емоційно-конфліктні відносини подружжя, батьків і дітей; суїциdalні тенденції; адикції; наявність виражених акцентуацій характеру, невротичні прояви; порушення внутрішньо сімейної комунікації.

5. Психолого-педагогічні чинники: педагогічна неспроможність батьків та їх низький загальноосвітній рівень, деформовані ціннісні орієнтації.

6. Кримінальні чинники: алкоголізм; наркоманія; аморальний спосіб життя; прояв жорстокості і садизму; наявність судимих членів сім'ї, які поділяють норми злочинної субкультури.

Виділяють такі *ознаки дисфункціональної сім'ї*:

1) заперечення проблем та підтримка ілюзій;

2) вакуум інтимності; спілкування між членами сім'ї знаходиться на низькому рівні, мало проявляється турбота одне про одного;

3) замороженість прав та ролей (ригідність);

4) конфліктність у взаєминах; часто конфлікти відбуваються у прихованій формі, присутня боязнь відкритого спілкування, рідкістю є гумор;

5) недиференційоване «я» кожного члена (Наприклад, «якщо мама сердиться, то сердяться всі»);

6) межі особи або змішані, або наглуго розділені невидимою стіною;

7) всі приховують секрет сім'ї і підтримують фасад псевдоблагополуччя;

8) схильність до полярності відчуттів і думок;

9) почуття сорому використовується для мотивації індивідуальної поведінки;

10) індивідуальні потреби приносяться в жертву потребам сім'ї;

- 11) закритість системи;
- 12) абсолютизація волі, контролю.

Ознаки функціональної сім'ї:

- 1) проблеми визнаються і вирішуються, індивіди здатні бачити конфлікти;
- 2) комунікації прямі; почуття відкриті;
- 3) заохочуються свободи (свобода сприйняття, думки і обговорення, свобода мати свої почуття, бажання, свобода творчості); заохочується чесність;
- 4) кожен член сім'ї має свою унікальну цінність, відмінності між членами сім'ї високо цінуються, правила гуманні;
- 5) члени сім'ї вміють задовольняти свої потреби;
- 6) батьки роблять те, що говорять;
- 7) рольові функції вибираються, а не нав'язуються, гнучкість ролей та взаємозамінність функцій;
- 8) усім є місце розвагам;
- 9) помилки прощаються, на них вчаться;
- 10) гнучкість усіх сімейних правил, законів, можливість їх обговорення;
- 11) заохочується зростання незалежності.

Виховання у дисфункціональній сім'ї підпорядковується певним правилам: дорослі – господарі дитини; лише дорослі визначають, що правильно, що неправильно; батьки тримають емоційну дистанцію; воля дитини, що розцінюється як упертість, повинна бути зломлена і якнайскоріше. В між - особистому спілкуванні присутні такі правила: не говорити про свої проблеми (заборона на обговорення як поза сім'єю, так і в самій родині); не висловлювати відкрито почуттів; уникати прямих висловлювань, прагнути до вираження думок інакомовно, а потреб – через маніпуляції; звичка будувати нереальні плани та покладати на людей та обставини нездійснені надії («Ось трапиться те-то, і все стане добре, всі будуть задоволені та щасливі»); не говорити на певні «табуйовані» теми; «роби як кажу, а не як я роблю»; грati, розважатися, насолоджуватися життям – це погано; не можна виносити проблему за межі своєї родини, звертатися за допомогою до фахівців та друзів.

Коротко правила дисфункціональної сім'ї називають як правила трьох «не»: не говори, не відчувай, не довіряй.

Мотиви укладання шлюбу у дисфункціональних сім'ях: втеча від батьків; почуття обов'язку; самотність; слідування традиціям; пошук матеріальних благ; престиж; помста; невпевненість у собі і пошук «доповнюючого» партнера.

Е.Ларсен наводить шість категорій виробленої з дитинства саморуйнівної поведінки, що призводить до виникнення дисфункціональних сімей або створюється ними: 1) контролери – їх самооцінка базується на тому, як багато вони можуть зробити для оточуючих людей, але не вміють подбати про себе. Люди, яких вони контролюють, не ростуть духовно, а стають від них залежними. Вважають, що вони краще знають, як потрібно жити іншим; 2) догідники – їх самооцінка базується на тому, щоб нікого не розсердити, бути важливими, цінними у своєму оточенні, передбачати бажання інших. Вони ніколи не заявляють про свої потреби і тому завжди знаходяться у стані емоційного голоду. Їх взаємини з іншими нездорові, вони знають, що потрібно іншим, і вважають, що інші повинні здогадуватися про їх бажання і потреби; 3) мученики – вони засвоїли, що жити – це означає постійно страждати, вони домагаються негативу, тому що це норма. Коли у мученика все добре, він відчуває себе дискомфортно; 4) трудоголіки – базують свою самооцінку на діяльності. Кінцевий результат для них не важливий, головне – процес. Не вміють відпочивати, відчувають провину, коли нічого не роблять; 5) перфекціоністи – основа їхньої самооцінки недосяжна, оцінюють всіх, виходячи з нереального ідеалу. Сприймають свої помилки як поразку. Їхній принцип «все або нічого». Вражені страхом невдачі; 6) чечітники – базують свою самооцінку на тому, щоб бути вільними. Вони навчилися ніколи не вступати в тісні відносини. У них багато контактів, зв'язків, які допомагають їм відчувати себе значущими, вони не розуміють, що таке близькі взаємини, егоїстичні.

Головна відповіальність за дисфункціональність сім'ї лягає на подружжя – вони створюють клімат сім'ї, ставлення до дітей.

Контрольні запитання

1. Описати суспільне і індивідуальне значення функцій сім'ї.
2. Надати характеристику специфічним і неспецифічним функціям сім'ї.

Пояснити, чому неспецифічні функції змінювалися протягом часу.

3. Описати тенденції розвитку функцій сім'ї у суспільстві:

- репродуктивної та виховної;
- економічної та господарсько-побутової;
- рекреативної та дозвільної;
- сексуальної та соціально-психологічної.

4. Описати фактори, що сприяють виникненню дисфункціональних сімей.

5. Наведіть реальні приклади проявів дисфункціональності сім'ї та наслідків цього для її членів.

6. Яким чином можливо уникнути дисфункціональності відношень майбутньої сім'ї?

7. Описати історичні зміни функцій сім'ї.

8. У чому особливості функціонування сучасної української сім'ї?

Література

1. Социология семьи: учебник/ под ред. проф. А.И.Антонова. – М.:ИНФРА-М, 2007.-640с. //http://www.twirpx.com/file/1282886/
2. Лукашевич М.П. Соціологія сім'ї: підручник / М.П. Лукашевич, Ф.Ф.Шандор. – К. : Знання, 2013. – 223 с. //http://ipk-dszu.kiev.ua/journal/El-librari/Posibnik/Lukashevitsh%20Soziolog%202012.pdf
3. Харчев А.Г.Брак и семья в СССР.– М.: Місьль, 1979.– с.75
4. Чалова Н.О. Дисфункціональні сім'ї: поняття та особливості їх створення.Н.О.Чалова. Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – 2013. – Т. X. – Вип. 25, С. 525–539 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.appsycho.org.ua/data/jrn/v10/i25/54.pdf
5. Штеле Галина. Дисфункциональная семья/Галина Штеле//Открытая книга. Семья [Электронный ресурс]. Режим доступу:
<http://www.openbookcenter.com/семья/disfunkcionalnaya-semya/>

Тема 5. СІМЕЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ

5.1.Поняття сімейної соціалізації, її специфіка, нормативний та інформаційний вплив на особистість.

5.2 .Історичні особливості сімейної соціалізації.

5.3. Теоретичні пояснення сімейної соціалізації.

5.4.Зміни в сімейній соціалізації в індустріальному суспільстві.

5.5.Проблеми сімейної соціалізації в сучасній Україні.

5.1.Поняття сімейної соціалізації, її специфіка, нормативний та інформаційний вплив на особистість

Соціалізація – це процес залучення до прийнятих у суспільстві і його підсистемах цінностей і норм. У «широкому» розумінні соціалізація може тривати все життя, у «вузькому» – обмежується періодом дорослішання особи до повноліття.

Соціалізація – це двосторонній процес, що включає, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого боку, процес активного відтворення системи соціальних зв'язків індивідом за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. Людина не просто засвоює соціальний досвід, але і перетворює його у власні цінності, установки, орієнтації.

Соціалізація – це особливий процес і результат засвоєння, активного відтворення індивідом соціального досвіду. Він може відбуватися як стихійно, так і цілеспрямовано (виховання).

Виділяють п'ять сторін соціалізації: формування знань про людей, суспільство і про себе; вироблення навичок практичної діяльності; засвоєння норм, ролей, позицій; формування ціннісних орієнтацій; включення в реальну практичну діяльність.

*Сімейна соціалізація*розуміється двояко: з одного боку, як підготовка до майбутніх сімейних ролей, і, з іншого боку, як вплив, що здійснюється сім'єю на

формування соціально компетентної, зрілої особи. В сім'ї соціалізація особи організується за допомогою *нормативного і інформаційного впливу*.

Чим вище згуртованість сім'ї, тим ефективніше **нормативна** дія. Згуртованість припускає ціннісну єдність, пріоритет сім'ї, підпорядкування інтересів індивіда сімейним нормам. Проте якщо ця пріоритетність абсолютноїзується, відбувається формування конформістської поведінки, коли особа нічого не робить без постійної оглядки на домінуючих членів сім'ї. Відсутність згуртованості, дезорганізація сім'ї відкривають двері для позасімейних впливів. Нормативні впливи взагалі і сімейні зокрема діють за допомогою норм-зразків, моделей поведінки, знання яких дозволяє кожного разу не шукати наново рішень в стандартних ситуаціях, а поводитися як би автоматично, відповідно до прийнятих в даному соціокультурному середовищі і засвоєними особою шаблонами. Сімейні ритуали найбільшою мірою пов'язані з нормами-зразками, оскільки ступінь стандартизації, відтворюваності ситуацій повсякденного сімейного життя надзвичайно висока. Навпаки, нестандартні ситуації регулюються за допомогою норм, принципів, що визначають ціннісну спрямованість дій.

Нормативна дія в сім'ї приймається індивідом, щоб зберегти свій міжособистісний статус і дістати схвалення від інших. Це, проте, не означає, що індивід дійсно розділяє думки, з якими погоджується.

При інформаційній дії сім'ї індивід розділяє сімейну картину миру, приймає її як істинну, але не шукає обов'язкового схвалення з боку інших. Сім'ї «традиційні» і «сучасні» розрізняються між собою за співвідношенням нормативного або інформаційного впливу в процесі соціалізації. Ослаблення згуртованості сім'ї зменшує як силу її нормативної дії, так і її надійність і стійкість як джерело інформації для індивіда.

Специфіка сімейної соціалізації

В суспільстві існує два типи поведінки: поведінка «серед своїх» та поведінка «серед чужих». У першому випадку йдеться про тісні взаємини, що базуються на взаємній довірі, повазі, визнанні людини без урахування формальних статусів. В іншому випадку говорять про координовані відносини на

основі субординації, формальних статусів, норм. У сім'ї формується здатність до гнучкого «перемикання» дитини з «коду» поведінки «серед своїх» на код «серед чужих» і назад.

Чим згуртованіше сім'я, тим сильніше сімейне «**МИ**», тим виразніше ознаки і атрибути того, що «*ми свої*». Опозиція свого і чужого розповсюджується і на загальнозначущі цінності. Тільки соціально-психологічні особливості сім'ї дозволяють сформувати у особи здатності перемикання з коду знеособленої взаємодії на код особового спілкування і, навпаки, без яких-небудь відхилень від загальноприйнятих норм. Так, було б дико, якби у дома, в сім'ї близькі люди поводилися як начальники і підлеглі і тому подібне. Така тенденція характерна для установ громадського виховання, для дитячих будинків і притулків, вихователі яких прагнуть до того, щоб діти, знаходячись у себе у дома, поводилися як «на людях» за«повними» нормами соціальної поведінки.

Проте загальнолюдська норма «свої» поведінки у стінах свого будинку відміняє службову субординацію і вимагає, щоб, наприклад, гість, навіть якщо він генерал і взагалі начальник, поводився саме як гість і щоб хазяї не витягувалися перед ним струнко, навіть будучи насправді поза домашнім життям його підлеглими.

Як відомо, в різного роду неформальних групах ця тенденція «свійскості», тимчасової відміни загальнозначущого абсолютизується. Тому сім'я протистоїть гіпертрофії «чужості», що нав'язуються дітям у притулках, і лютості «*ми свої*», що виявляється у зграях (своєрідним проявом цього є властиве диким племенам людоїдів переконання, що вони ніяким людоїдством не займаються: «Ми нас не єли, ми їх єли, тому що вони *не ми*», тобто не люди).

Саме у сім'ї закладаються основи уміння швидко перемикатися зі«свого» на «чужого» і назад. Не приналежність дітей до «поганих» або «хороших» сімей робить їх самих «поганими» або «хорошими», а нездатність сім'ї (благополучної або неблагополучної) навчити дітей умінню надавати перевагу в окремих випадках загальнолюдським, а не особистісним цінностям (або навпаки). Це призводить до дезорієнтації дитини, до нездатності встановити необхідні соціальні зв'язки і відносини.

Ще до особливостей сімейної соціалізації належить:

- її тривалість – ці взаємини тривають усе життя і, отже, чинять найбільш тривалу дію;
- стосунки з батьками є найтіснішими і близчими відносинами, які тільки можуть існувати в людському суспільстві, найбільш емоційні, базовані на особистізаціавленості;
- вона здійснюється, коли людина найбільш сприйнятлива до добра і зла, коли вона більше довірлива і відкрита усьому новому, а саме в період дитинства – це первинний вплив.

Формування особи в сім'ї відбувається не лише в результаті цілеспрямованої дії дорослих (виховання), але і в результаті спостереження за поведінкою усіх членів сім'ї.

Чинники впливу сім'ї на соціалізацію дитини:

– склад сім'ї або точнішеструктура сім'ї як єдність функціонування її членів;

– позиція дитини в сім'ї – включає її ролі в сім'ї, які можуть бути при зовнішній схожості (життя в сім'ї) абсолютно різні, – наприклад, дитина є онуком двох бабусь, сином своїх батьків, але сама нікому не є братом. Або: він є онуком, сином своєї матері і пасинком вітчима (співмешканця матері), доводиться молодшим братом своєї сестри і старшим братом свого брата. Соціалізація в сім'ї здійснюється її членами по-різному. Досвід єдиної дитини в повній сім'ї відмінний від досвіду дитини, що є одночасно старшим відносно брата і молодшим відносно сестри в неповній сім'ї;

– основні (реальні) вихователі-соціалізатори, тобто ті члени сім'ї, які зробили найбільший вплив на розвиток дитини завдяки догляду за нею, і ті, хто був найбільш авторитетний для дитини, тобто ті з близьких людей, на кого вона бажала би більше походити;

– стиль виховання в сім'ї – можна розглядати як переважаючий стиль основного вихователя-соціалізатора (наприклад, матері) і допоміжних соціалізаторів (бабусі, батька, діда, старших братів або сестер);

– власне особовий, моральний і творчий потенціал сім'ї. Уся сукупність позитивних людських якостей дорослих членів сім'ї – моральних, вольових (наявність-відсутність лідерських якостей, мужності, здатності постояти за себе і за дітей), емоційних (теплота-холодність у відносинах між людьми), інтелектуальних (рівень розвитку інтелекту старших), культурних (освіта, особливості культури, у тому числі етнічні особливості), пізнавальних і творчих особливостей.

Соціалізація в сім'ї може трактуватися і як формування базової ієархії індивідуальних потреб. Якщо виділити три основні рівні потреб – потреби у фізичному, психологічному і соціальному самозбереженні, то кожний з них може бути вищим і відповідно визначати ту або іншу спрямованість особи. У повсякденності все взаємопов'язане і та або інша спрямованість особи виявляється лише як тенденція в масі ситуацій, що повторюються. Серед потреб соціального рівня – в освіті, праці, творчості – необхідно виділити і потреби вступу до шлюбу і створення сім'ї. Соціологи з'ясовують їх значущість для соціального самозбереження особи, те, яку роль вони грають для збереження і підвищення соціального статусу індивіда, а також для творчого самовдосконалення особи, для її повноцінної самореалізації.

Сімейна соціалізація дитини має вирішальне значення для становлення сімейних потреб. Загальний сімейний клімат прямо впливає на сприйняття дітьми сімейних ролей і на бажання обзавестися в майбутньому своєю сім'єю.

Процес соціалізації має дві основні, нерівні за часом і інтенсивністю стадії.

Перша стадія – період активного становлення індивіда як суспільної істоти – займає біля третини життя. На цій стадії здійснюється:

- а) елементарна або первинна соціалізація дитини;
- б) нормативно-фрагментарна, маргінальна соціалізація підлітка;
- в) концептуально-цілісна, результуюча соціалізація молоді – періоду переходу від юності до зрілості – від 17 – 18 до 23 – 25 років.

Друга стадія – період розвитку особи в ході її подальшого функціонування в суспільстві: 1) як працездатного члена суспільства; 2) у зв'язку з виходом на пенсію.

5.2.Історичні особливості сімейної соціалізації

Впродовж усієї історії людського суспільства сімейна соціалізація змінювалася. Змінювалися права і обов'язки батьків і дітей, тривалість соціалізації, методи її здійснення, ідеали, яких прагнули досягти.

Таблиця 5.1–Соціокультурні моделі виховання дітей та типи їх соціальної ізоляції (депривації) у XV – XX ст. в Європі (зі скороченнями)[Лангмейер Й., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте – . Прага, 1984. С. 178–179]

Істор. період	Культурні моделі виховання дітей	Модель соціалізованої дитини	Основний недолік у задоволенні потреб	Модель депривованої дитини	Розвиток соціальної допомоги
Середньовіччя	1. Коротке дитинство 2. Складна розширенна родина патріархального типу 3. Залежність від родини та різновікових груп	Дитина як маленький дорослий	Неприйняття або відмовлення групою (родиною)	Покинута дитина (знайда)	Сирітські будинки та шпиталі при монастирях
XVII – XIX ст.	1. Подовжений період дитинства 2. Прості форми патріархальної родини 3. Підвищення ефективності в родині, зростання дисципліни поза межами родини (у школі)	Ідеал порядної дитини	Недолік суспільної дисципліни та добрих звичаїв	Морально покинута дитина	Школи з віковим обмеженням
Друга половина XIX ст.	1. Продовжене дитинство 2. Висока ефективність та дисципліна у родині, ієрархія авторитету в родині 3. Підкреслення особистої моралі	Ідеал морального дитинства	Недолік авторитету (батько) та ефективності (мати)	Дитина без батьків (сирота, позашлюбна дитина)	Виховні заклади, благодійна соціальна допомога

5.3.Теоретичні пояснення сімейної соціалізації

Для соціолога важливо знати, як саме в сім'ї індивід стає особистістю. Недостатньо сказати лише про кінцевий результат, треба розкрити і механізми

соціалізації. Це змушує поглянути на поетапне формування особи з погляду внеску сім'ї у становлення механізму, що управляє поведінкою, тобто у формування структури диспозиційної регуляції індивідуальної поведінки. Тому, аналізуючи процес соціалізації, неможливо не розглянути теорії, що пояснюють її сутність.

Серед зарубіжних соціологічних та соціально-психологічних концепцій провідне місце належить теорії американського соціолога Т. Парсонса, яка інтерпретує соціалізацію як процес інтеграції індивіда у соціальну систему шляхом інтернаціоналізації загальноприйнятих норм й прилучення до загальнозначущих цінностей. Соціалізація як навчання соціальним ролям, на думку вченого, є необхідною запорукою процесів навчання та виховання.

Відповідно до концепції психоаналізу З. Фрейда модель соціалізації полягає у налагодженні особистісного контролю в умовах визнання людини «соціальною» внаслідок уроджених агресивних інстинктів. Вчений виокремлює психологічні механізми соціалізації: імітацію, ідентифікацію, а також почуття сорому і провини. Імітацією, за З. Фрейдом, називається усвідомлена спроба дитини копіювати певну модель поведінки. Персоніфікованими зразками для наслідування можуть виступати батьки, родичі та друзі. Зазначена модель, базована на визнанні невправності натури, залишає мало можливостей для продуктивного виховного впливу. Увага фокусується на інстинктивних потягах і на ролі несвідомого. Сімейні ситуації типологизуються згідно з взаєминами матері-сина, батька-дочки. Серед потреб виділяється лібідо (статевий потяг). Початкова соціокультурна конфліктність внутрішньосімейних ролей батьків і дітей виявляється, згідно з психоаналізом, вже в наймолодшому дитячому віці. І якщо вона не знаходить свого рішення в сім'ї, то активізує потяги дорослого все його наступне життя (детермінація дорослого життя досвідом дитинства, сімейною соціалізацією в дитинстві, завершення виховання в дошкільний період). Психоаналіз цікавий структурою особи як взаємодії суперечливих один одному елементів –«НАД-Я»(«SuperEgo») і *Воно* («Id»), що досягають урівноваження в «Я»(«Ego»).

Серед диспозицій центральне місце належить «Я» як головній цінності особи. Тому фрейдівське трактування «Я» як регулятора між статевим потягом до батьків протилежної статі і соціальним обмеженням цього потягу цікава не змістовним конфліктом між сексуальним і соціальним, а моделюванням конфлікту між суспільством і особою в самій структурі людського «Я». Важливо, що подібна амбівалентність «Я» виявляється з перших днів соціалізації, також у психоаналізі показаний механізм самообмеження «Я», формування совісті або соціальної відповідальності особи, уміння підпорядковувати індивідуальне загальному. Любов або ненависть до батьків породжують відчуття провини і різні форми сублімації цих відчуттів.

Модель «соціальногонавчання» запропонована біхевіористами Дж.Доллардом, Б. Скіннеромта Р. Уолтерсом та базується на формулі «стимул-реакція». У цій інтерпретації соціалізація постає модифікацією людської поведінки шляхом дозування стимулів, а—самепропорційності виховних покарань і заохочень з метою орієнтації на належну поведінку. Згідно з даною моделлю життєва позиція особистості формується на засадах тренування, і, отже, втрачають актуальність внутрішні рухові сили, базовані на емоціях або на інтелекті.

Представники концепції «дзеркального Я», Ч. Кулі, Дж. Мід та вважають, що особистість формується в умовах численних інтеракцій людей з навколишнім світом, у результаті яких вона навчається дивитися на себе очима інших, мислити про себе, як про інших, розуміти поведінку інших. За зазначеними дослідниками підкреслюється процесуальний характер соціалізації, а головна увага приділяється впровадженню механізмів психологічного тренінгу й особистісного контролю. Проте, переоцінюється й роль і місце соціальної ролевості та механізми ретрансляції соціокультурного досвіду. У теорії Дж. Міда процес формування «Я» розглядається як свого роду відхід від центристської тенденції, як включення у свій світ інших людей, як, з іншого боку, уміння увійти до їх ролі. Наслідуючи батькам, дитина вчиться входити в роль і виходити з неї, але, головне, вона вчиться бачити себе з боку. «Я-образ» («відбитте Я», «*Looking-glass Self*») — це уявлення про себе, побачене очима інших. Чим більше значення цього для

дитини, тим більше вірогідність, що Я-образ формуватиметься під впливом оцінок цих «значущих інших».

При спілкуванні дитини з окремими «іншими» починає формуватися узагальнений образ свого Я, причому краще за все це відбувається не при парній взаємодії, а в групових інтеракціях. «Генералізований інший» – це узагальнений образ інших, який легше конструюється у групах, а не в діадних (парних) контактах. У згуртованих сім'ях «генералізований інший» ідентифікується з сімейним МИ і Я-образ складається не як проста сума образів інших людей, а як концепція Я, властива «генералізованному іншому». Чим інтегрованіша сім'я, тим несуперечливіша Я-концепція дитини.

Відмінності Я-образів у різних групах – провідниках (агентах) соціалізації – примушуватиме людину підбирати таких «значущих інших», які підтверджуватимуть Я-концепцію, що склалася.

Таким чином, уміння входити в роль іншого і бачити себе його очима формує цінність свого Я за допомогою перемикання з одних ролей на інші. У теорії Дж. Міда також підкреслюється та особливість ранньої соціалізації, яка пов'язана з неминучістю урівноваження протилежних тенденцій, а, отже, важливою роллю сімейного Ми у становленні Я.

За Дж. Мідом, у дитинстві відбуваються три стадії соціалізації. Напершій – імітації – діти копіюють поведінку дорослих, не завжди розуміючи її. Надругий – стадії рольових ігор – діти, виконуючи в іграх дорослі ролі, «приміряють» їх на себе, вчаться надавати своїм думкам і діям ті ж значення, що й дорослі. Натрешті, завершальній стадії – колективних ігор – дитина до розуміння очікувань окремих людей додає групові очікування. Оволодіння правилами рольових і колективних ігор підготовлює дітей до виконання правил гри в суспільстві, що закріплені в зонах і нормах. Тим самим здобувається почуття соціальної ідентичності.

Когнітивна модель соціалізації (Ж. Піаже, Л. Кольберг, А. Маслоу, К. Роджерс) будується на ідеї детермінації поведінки соціально забарвленими знаннями, сукупність яких утворює у людській свідомості цілісний образ навколошнього світу. Зокрема, за К. Роджерсом, лише у рухові до самореалізації,

особистісного зростання й прагнення стати повноцінно функціонуючою особистістю й полягає зміст людської соціокультурної поведінки. У когнітивних теоріях, що акцентують раціональність людської поведінки, роль сім'ї виявляється в моральному розвитку дитини. Наприклад, теорія переходу відegoцентризму до релятивізму Ж. Піаже розглядає egoцентризм як когнітивну незрілість, як віру в те, що інші визначають ситуації і події точно так, як і дитина, тобто поміщаючи себе в центр Всесвіту. Любов і турбота батьків, згідно з цією теорією, укріплюють цей «реалізм», коли світ скривлюється під себе і коли виявляється неможливою справжня кооперація з іншими. У цей період (до 6 – 7 років) залежність дитини як молодшого від старших пов'язана з його емоційною однобічністю по відношенню до батьків, відчуттями «сліпої» прихильності і любові. Саме це, до речі, більш за все подобається в малюках малодітним батькам (бебі-комплекс).

У повноцінній сім'ї після 7– 8 років звільнення дитини від пут egoцентризму, «реалізму» і залежного шанування батьків йде швидше. Але процес формування більш релятивістської картини миру може затримуватися. І тоді в середовищі однолітків можуть розгорнатися бої за нав'язування своєї «Я-центристської» концепції іншим. Причому зазвичай усі успіхи приписуються собі, своїм здібностям, а невдачі – обставинам, «перешкодам» з боку інших. «Хороша» соціалізація в сім'ї дозволяє уникнути цієї тенденції, формує соціально компетентну особу, здатну брати відповідальність на себе, а не списувати все на несприятливі умови. Ж. Піаже, зберігаючи ідею різних стадій у розвитку особистості, наголошує на розвитку пізнавальних структур індивіда і їхній наступній перебудові в залежності від досвіду і соціальної взаємодії. Ці стадії змінюють одна одну у певній послідовності: сенсорно-моторна (від народження до 2 років), операційна (від 2 до 7), стадія конкретних операцій (з 7 до 11), стадія формальних операцій (з 12 до 15).

Знаковим явищем в інтерпретації феномену соціалізації стала розвивальна концепція американського психолога і соціолога Е . Ерікsona (1902 – 1994). Він створив вчення про ідентичність, показав, що зміна соціокультурних умов спричиняє необхідність втрати попередньої й формування нової ідентичності

людини. Згідно з концепцією Е. Еріксона, почуття глибокої (базисної) довіри, яка конститується на основі досвіду першого року життя, правомірно вважати психологічним фундаментом усього подальшого життя особистості. Переборюючи складні життєві ситуації, людина збагачується новим соціальним досвідом і вступає у наступну стадію онто- і культурогенезу.

Для успішної соціалізації, за Д. Смелзером, необхідна дія трьох фактів: сподівання, зміна поведінки і прагнення відповідати цим сподіванням. Процес формування, на його думку, відбувається на трьох різних стадіях:

- стадії наслідування і копіювання дітьми поведінки дорослих;
- ігрової стадії, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі;
- стадії групових ігор, на якій діти вчаться розуміти, що від них чекає ціла група людей.

Ми привели тут лише окремі приклади з безлічі соціально-психологічних теорій формування Я, щоб проілюструвати становлення центрального елементу диспозиційної структури поведінки особи. Ступінь в «Я» життєвих цінностей визначає як ієархію потреб, так і визначення тих або інших засобів їх задоволення.

Соціалізація в сім'ї може трактуватися і як формування базової ієархії індивідуальних потреб. Якщо виділити три основні рівні потреб – потреби у фізичному, психологічному і соціальному самозбереженні, то в принципі кожен з них може бути вищим і відповідно визначати ту або іншу спрямованість особи. Разом з тим вказана послідовність цих потреб, яка розкриває їх початкову ієархію – перш ніж думати над сенсом буття і прагнути оберігати своє Я у спілкуванні з іншими, треба бути хоч би відносно ситим і одягненим. У повсякденності все взаємозв'язане і та або інша спрямованість особи виявляється лише як тенденція в масі ситуацій, що повторюються.

Серед потреб соціального рівня – в освіті, праці, творчості – виділимо і потреби у шлюбі і сім'ї. Важливо з'ясувати їх значення для соціального самозбереження особистості, яку роль вони відіграють для збереження і

підвищення соціального статусу індивіда, а також для творчого самовдосконалення особистості, для її повноцінної самореалізації.

Якби поведінка особистості була б повністю обумовлена біологічно (як вважають деякі вчені), тоді не було б жодної потреби в сім'ї... Оскільки людська особистість не народжується, а «формується» у процесі соціалізації, остільки саме сім'я стає необхідністю...

Сімейна соціалізація дитини має вирішальне значення для становлення сімейних потреб. Загальний сімейний клімат прямо впливає на сприйняття дітьми сімейних ролей і на бажання обзавестися в майбутньому своєю сім'єю. Цей клімат значною мірою несприятливий нині для адекватної потреби в сім'ї і сімейних ролях – відсутність спільної діяльності батьків і дітей, яка безпосередньо цементує сімейне єднання, веде до атмосфери споживача і побутового самообслуговування, до редукції сімейних ролей до рівня побуту. Професійна зайнятість членів сім'ї за межами дома перетворює ці зредуковані сімейні ролі і потреби на «тягар». І, на жаль, соціальна проблема співвідношення сімейних і позасімейних (перш за все професійних) ролей все частіше трактується через перерозподіл сімейних ролей, через «справедливе» розділення сімейного «тягара» між чоловіком і дружиною.

5.4.Зміни в сімейній соціалізації в індустріальному суспільстві

Цілий ряд соціальних криз походить від глобальних змін сімейної соціалізації: криза вікової ідентифікації молоді і підлітків, зростання незареєстрованих шлюбів і позашлюбних народжень, криза репродуктивної поведінки неповнолітніх, відмови від новонароджених, зростання соціального сирітства, збільшення юнацької делінквентності, самогубств, проституції...

Основні причини змін:

1.Капіталістичне виробництво характеризується руйнуванням сімейного виробництва, це призводить до *втрати авторитету – наставництва батьків*. Сумісна справа батьків і дітей –чинник повноцінної сімейної соціалізації. Сімейне виробництво підкреслює взаємну залежність дітей і батьків. Батьки

зацікавлені у вихованні дітей, як спадкоємців сімейного виробництва, як майбутніх працівників, які зможуть підтримати їх в літньому віці. Для дітей батьки – авторитетні вчителі, які до того ж люблять їх і особисто зацікавлені в їх успіхах. Сьогодні батьки і діти – конкуренти на ринку робочих місць. Батьки не мають можливості проявити себе як вихователі в серйозній трудовій діяльності, а лише під час відпочинку, або при виконанні домашніх побутових обов'язків. Різко зменшилася економічна зацікавленість батьків у народженні дітей-помічників. Конкуренція батьків і дітей, девальвація колишніх професійних навичок і умінь знижує авторитет старших поколінь.

2.Зменшення виховної ролі сім'ї відбувається як наслідок передачі сім'єю функції соціалізації іншим інститутам виховання і освіти. Єдиний раніше сімейний авторитет піддався багатоступінчатому розщеплюванню, розпаду на ряд авторитетів, що суперечать один одному. Це джерело конфліктної соціалізації дітей і підлітків.

3.Нуклеаризація сімей – роз'єднання старших, середніх і молодших поколінь, розповсюдження сім'ї, що складається тільки з батьків і дітей. Це призводить до зниження сили споріднених зв'язків відчуженню старших і молодших поколінь, сприяє порушенню сімейної спадкоємності, віддаленню, ізоляції нових поколінь від старших, зменшенню авторитету старших поколінь.

4.Кон'югалізація сімей – пріоритетними стають подружні відносини, які визначаються як партнерство. Нероздільні раніше відношення «шлюб – батьківство – родинність» розриваються. Зменшуються родинно-батьківські зв'язки.

5.Індивідуалізація суспільства. Раніше підкреслювався пріоритет колективних, групових інтересів–сімейних, родових, племінних, громадських над особистими.

6.Зрост розлучень та «серійна моногамія» ускладнюють сімейну соціалізацію.

7.Подовження періоду сімейної соціалізації (приблизно до 25 років). Затягування навчання і учнівства без справжньої праці ставить підлітків і молодь у маргінальний стан «не діти, але й не зовсім дорослі». Все це супроводжується

фінансово-економічною неспроможністю. Пролонгація соціалізації, відстрочення соціального визнання дорослості різко протистоїть процесу акселерації (прискореного розвитку фізичного і статевого дозрівання). Звідси йде нагромадження гострих соціальних проблем: материнство неповнолітніх, сексуальна розбещеність, відмова від новонароджених батьками-підлітками, сексуальне насильство, зростання розлучень через соціальну непідготовленість до батьківських ролей і т.п.

8. Зайнятість жінок-матерів поза домом призвела до зниження *авторитету батька і посилення авторитету матери*.

9. Зайнятість батьків і дітей поза домом призводить до *дефіциту емоційного контакту* між ними, підштовхує дітей до пошуку глибоко особистих інтимних відносин у неформальних групах однолітків.

Усі нині відомі інституційні аналоги сімейного виховання є цільовими, такими, що спеціалізуються на вихованні дітей. Навколо цих цілей будується функціонування організацій з певним статутом, штатами і т.п. Подібна формалізація діяльності неминуче породжує появу різних неформальних структур, що протистоять, як правило, формальній структурі. У сім'ї такого немає. Вона не є цільовою формальною організацією. Традиційні сімейні ролі батька – матері – сина– дочки і додаткові ролі родинності-владності тісно пов'язані з певними правами і обов'язками з домогосподарства і сімейного виробництва. Ці права і обов'язки входять у фундаментальні норми соціокультурного буття.

5.5. Проблеми сімейної соціалізації сучасної України

Соціалізація особистості триває все життя, але саме в період дитинства закладається її фундамент. Процес соціалізації можна умовно розділити на планомірний, цілеспрямований вплив, тобто на свідоме виховання і навчання та на стихійне, хаотичне пристосування до соціального порядку, засвоєння всієї доступної інформації. Основними факторами, що впливають на процес соціалізації дітей та призводять до негативних наслідків як на мікро-, так і на макрорівнях, є зниження рівня життя, посилення майнової нерівності,

декларування високих стандартів споживання, які не можуть дозволити собі більшість сімей, зміни в ідеології, ціннісних орієнтаціях, механізмах трансляції елементів культури, руйнація системи доступних дитячих закладів дозвілля тощо. Розглянемо виділені фактори докладніше.

1. *Падіння рівня життя.* Зубожіння приводить до пошуку додаткових заробітків з боку батьків, які обирають матеріальне забезпечення дітей за свою основну мету. Це, у свою чергу, призводить до перенапруги на роботі, відсутності часу і фізичних сил на виховання дитини. У цій ситуації діти більшу частину часу проводять без нагляду батьків. Страждаючи від дефіциту спілкування, вони або дивляться телевізор, або гуляють на вулиці. Частина з них намагається самостійно заробляти гроші. Позбавлені постійної батьківської уваги, вони опиняються під загрозою потрапити під вплив кримінальних структур.

2. Діти болісно переживають біdnість батьків і *посилення майнової нерівності.* У результаті може відбуватися розчарування в батьках, їх компетентності, здатності навчити чомусь корисному, якщо вони не можуть влаштувати своє життя, домогтися матеріального благополуччя; також дитина може зневіритися у декларованих цінностях і законах суспільства, у неї може виникнути почуття несправедливості суспільних відносин. Реклама демонстративно підкреслює *високі стандарти споживання*, але більшість професій не дозволяє отримати високі статки та виникають такі варіанти сценаріїв поведінки: «казковий» та «серіальний» – виграш у лотерею, спадщина, вдале заміжжя (одруження); «втеча від дійсності» – занурення у віртуальний простір; «правильний» – пошук законних додаткових заробітків; «кримінальний» – участь у незаконних, але прибуткових видах діяльності (проституція, наркоторгівля, шахрайство тощо).

3. Трансформаційні процеси, що відбуваються в суспільстві, привели до зміни пануючої *ідеології*, якій притаманні *індивідуалізм*, *домінування матеріальних цінностей*, *прагматизм*. Дорослі опиняються у складній ситуації: незрозуміло, які цінності треба прищеплювати дітям – ті, що допоможуть найкраще улаштуватися і пристосуватися, заробити багато грошей, чого б це не

коштувало, або ті, що спрямовані на самореалізацію людини, на задоволення не тільки матеріальних, але й духовних потреб.

4. Змінюються *механізми передачі успадкованих з минулого норм і цінностей*. Зараз батьки та діти – конкуренти при працевлаштуванні, які мають різні ресурси. Першим належить досвід, другим – нові знання та гнучкість при адаптації, ініціатива та активність. Побутові навички та знання батьків переглядаються дітьми. Це пов’язано з великою швидкістю змін, зростанням культурного різноманіття та демократизацією. Таким чином, ускладнюються відносини, поглиблюється дистанція між поколіннями. Дорослі повинні підготувати молоде покоління самостійно приймати рішення в тих ситуаціях, яких не було і не могло бути в їх житті, а це більш складно, ніж передати універсальний алгоритм дій.

5. Зруйнована система доступних позашкільних спортивних секцій, гуртків, та зниження популярності тих, що залишилися, через відсутність їх пропагування та популяризації. В результаті виникають проблеми структурування вільного часу дітей, їх бездоглядності, що також є фактором втягування у кримінальну субкультуру. Авторитет родини не заперечувався в гуртках і секціях, він скоріше зміцнювався через виховання керівників і тренерів. Сьогодні виконання цих функцій стихійно покладено на вуличні компанії, Інтернет.

6. *Розповсюдження правового ніглізму*. У ситуації поширення корупції, політичного протистояння, війни компроматів підривається впевненість у тому, що ті, хто керують суспільством, дорослі, що виховують, є зразком для наслідування.

7. *Проблеми в системі освіти*. Система освіти, разом з іншими соціальними інститутами суспільства зазнала негативного впливу соціально-економічної кризи. Падіння рівня життя вчителів призвело до пошуку ними додаткових заробітків, що у свою чергу збільшило їх навантаження і, відповідно, позначилося на ретельності виконання безпосередніх обов’язків, на професійному рості, загальному рівні педагогічної культури. Зменшення престижу та привабливості професії вчителя в очах школярів також позначається на неповазі до нього.

8. Загальнепадіння престижу виконання сімейних обов'язків у відношенні до батьків, дітей та інших членів родини. Раніше суспільство більш ретельно контролювало їх здійснення за допомогою релігії, пануючої ідеології, формуючи громадську думку стосовно важливості їх виконання. Сьогодні сім'я, яка має багато дітей, скоріше викличе здивування та нерозуміння, ніж повагу. Професійний статус особистості розглядається як головний, а виконання сімейних обов'язків відходить на другий план. Бездітна сім'я та відсутність чоловіка або дружини розглядаються як альтернативні способи життя.

9. Змінюється модель сімейного виховання, соціально схвалений зразок «вихованої» дитини, робиться акцент на правах дитини. Ми бажаємо, щоб вона була активною, самостійною, комунікабельною, відстоювала особисту думку, прагнула до лідерства. Разом з цим така дитина буде менше слухняною. Вона захоче вести діалог з дорослими як рівня, відстоювати особисті інтереси. На жаль, це не завжди можливо реалізувати, оскільки батьки, вчителі та інші дорослі можуть не мати необхідних педагогічних навичок, досвіду, знань, бажання слухати дитину. Звідси з'являються спроби дорослих «надавити», заборонити, підкреслити владу над дитиною. А це шкодить спілкуванню та призводить до проблем у процесі соціалізації.

10. Збільшення рівня п'янства серед населення України, що тягне за собою зрист сімейного насильства усіх видів. Алкоголізм батьків призводить до руйнування сімейних відносин, ігнорування обов'язків щодо виховання та забезпечення дітей. Формуються 5 типів поведінки дитини в таких сім'ях: «клоун», «хуліган», «хворий», «людина-невидимка» та «маленький дорослий». Діти, які не можуть навчитися у батьків безпечним моделям вживання алкоголю, мають підвищений ризик виникнення алкогольної залежності. Серед підлітків та молоді в останні роки розповсюдилася мода вживання слабоалкогольних напоїв.

11. Зростання наркоманії. Спостерігається чіткий зв'язок між зростанням споживання наркотиків та противальною поведінкою молоді.

12. Розповсюдження серед дітей та дорослих психічних захворювань, яке пов'язано з соціально-економічними, політичними та культурними проблемами,

що ускладнюються кризою системи медичного обслуговування та екологічними проблемами.

Усі ці фактори впливають на процес сімейної соціалізації, що у свою чергу веде до зростання конфліктності, відчуженості, погіршення психологічного клімату і зниження задоволеності сімейними відносинами. Виникає стан внутрішньої самотності і занедбаності. Якщо батьки байдужі до проблем дитини, не цікавляться її життям, то вона буде шукати допомоги, підтримки, розуміння з боку інших осіб, які потім стануть зразком для наслідування їй авторитетом.

Контрольні запитання

- 1.Що таке «сімейна соціалізація»? В чому її специфіка?
- 2.Чім відрізняються нормативний і інформаційний впливи сім'ї?
- 3.Наведіть приклади, коли непомірний нормативний вплив сім'ї шкодить особистості.
- 4.Що може шкодити сімейній соціалізації?
- 5.Поясніть основні особливості сімейної соціалізації в індустріальному суспільстві?
- 6.Поясніть основний принцип сімейної соціалізації з точки зору різних теоретичних підходів.
7. Наведіть негативні фактори, що впливають на сімейну соціалізацію в сучасній Україні?
- 8.Наведіть приклади, які демонструють типові помилки батьків під час сімейного виховання.
- 9.Підготувати командний проект на тему: «Соціокультурні моделі соціалізації і історичний процес».

Література

- 1.Социология семьи: учебник/ под ред. проф. А.И.Антонова.– М.:ИНФРАМ, 2007.-640с. //<http://www.twirpx.com/file/1282886/>
- 2.Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи.А.И Антонов,В.М.Медков –М.: Изд-во МГУ, 1996. – 304 с.<http://www.studfiles.ru/preview/427163/>.

3.Антонов А.И. Микросоциология семьи (методология исследования структур и процессов): учеб. пособие для вузов.А.И.Антонов. – М.: Издательский Дом "NotaBene", 1998. – 360 с.

4.Зритнева Е.И. Социология семьи: учеб.пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Социология»/Е.И.Зритнева. – М.:Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006. – 150 с.

5. Шевченко И.О. Ситуация после развода: отцы и дети И.О.Шевченко // Социологическиеисследования.2015.№3.С.70-77//http://socis.isras.ru/files/File/2015/2015_3/Shevchenko.pdf

6.Солодников В.В. Социально дезадаптированная семья в контексте общественного мнения В.В. Солодников // Социологические исследования. 2004. № 6.//<http://www.isras.ru/files/File/Socis/2004-06/solodnikov.pdf>

7. Сизова И. Л., Егорова Н. Ю. Насилие в школе и проблемы семьиИ.Л.Сизова Н.Ю.Егорова// Социологические исследования. 2016. № 3. С. 128–131// http://socis.isras.ru/files/File/2016/2016_3/128-131_Sizova_.pdf

Тема 6. ЖИТТЕВИЙ ЦІКЛ СІМ'Ї ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИЙОГО ОКРЕМИХ СТАДІЙ

6.1.Поняття «життєвий цикл сім'ї». Аспекти його дослідження.

6.2.Стадії життєвого циклу сім'ї та їх зміст.

6.3.Основні напрямки зміни життєвого циклу сім'ї.

6.1.Поняття «життєвий цикл сім'ї». Аспекти його дослідження

Для розуміння життєвого циклу окремої людини важливу роль відіграє те, що народження і смерть – це біологічні явища. Людина народжується як біологічна істота і вмирає так само. Життєвий цикл індивіда –поняття, яке описує відносно замкнуті етапи життя окремої людини, що якісно відрізняються. Виділяють цикли сімейного життя, трудового життя, цикл дитинства. Життєвий цикл, на відміну від часу життя, належить до змістовних понять.

Що стосується сім'ї, то тут все йде інакше. Сім'я народжується не в біологічному, а в соціальному сенсі, а саме – з моменту укладення шлюбу. І «вмирає» сім'я також у соціальному, а не в біологічному сенсі, а саме – після розлучення, яке оформляється державою у відповідному документі як розторгнення шлюбу. Окрема сім'я може будувати своє життя абсолютно несхожим з іншими чином, але як би унікально не поводилася сім'я, вона має в собі риси того, що робить її схожою з іншими сім'ями.

Сім'я – мала соціальна група «природного походження» з цілою низкою індивідуальних і соціальних функцій, що має свою історію, тривалість у часі, свою *сімейну динаміку*, тобто закономірну зміну різних етапів і станів – зміну одних сімейних подій іншими.

Під *сімейними подіями* розуміються не мільйони повсякденних ситуацій, а найбільш значущі з них, що істотно впливають на зміну сімейної структури. Найпомітніші і важливіші події – це народження і смерть членів сім'ї, присутність або відсутність їх, тобто подій, що викликають нові типи соціальних відносин, приводять до нових ролей або суттєво змінюють їх виконання.

Сукупність сімейних подій утворюють основні етапи життєвого циклу сім'ї. Термін «життєвий цикл» введений в науку американським демографом Полом Гліко в кінці 40-х років ХХ століття. *Життєвий цикл сім'ї (ЖЦС)* – послідовність соціальних і демографічних подій на безперервній тимчасовій осі з моменту утворення сім'ї до моменту припинення її існування. Події, що формують циклічність сім'ї, такі: вступ до шлюбу, народження первістка, народження інших дітей, відділення дорослих дітей, припинення шлюбу. У підручниках з соціології сім'ї дають оцінку сімейним подіям за їх значущістю для особи або сім'ї. Виявляється, що позитивні події можуть існувати поряд з негативними (хворобою, розлученням).

Залежно від завдань дослідження можливо виділити різни аспекти розгляду ЖЦС та відповідно до нього – окремі стадії, які обмежені сімейними подіями, що змінюють характер сімейних стосунків, призводять до виникнення (або втрати) статусів, зміних змісту.

Демографічний аспект ЖЦС пов'язаний з утворенням сім'ї і послідовністю подій, які визначають «лінію» її розвитку: народження першого і наступних дітей, відділення дітей, вибуття інших родичів, створення молодої сім'ї в межах батьківської, смерть членів батьківської сім'ї. Лінія демографічного розвитку оцінюється через показники розміру сім'ї, співвідношення її членів залежно від статі та віку.

Соціальний (соціально-професійний, статусний) аспект ЖЦС характеризує соціальне положення і місце в суспільстві членів сім'ї: через рівень заробітків і участь членів сім'ї в суспільному виробництві, об'єм поваги та влади, яка належить їм (відповідні показники доцільно використовувати для чоловіків і жінок окремо).

Економічний аспект ЖЦС включає дві основні характеристики: а) рівень матеріальної забезпеченості, вимірюваний доходом на члена сім'ї; б) житлова забезпеченість; визначається кількістю квадратних метрів житла з розрахунку на члена сім'ї.

Маркетинговий аспект ЖЦС включає типові групи товарів та послуг, які придбає сім'я:

- Молодята без дітей. Дохід йде в основному на їжу, одяг, відпустку і дозвілля. На їх частку припадає максимальне число покупок. Купується або орендується житло. Вони частіше за все купують меблі, побутову техніку, готові до вживання харчові продукти, різні новинки для полегшення домашньої праці. Сприйнятливі до реклами, цікавляться розвагами, які можуть відвідувати удвох, товарами для подорожей і відпочинку, сучасними гаджетами.

- «Повне гніздо I». З появою першої дитини один з батьків часто йде з роботи, сімейний дохід зменшується. На цьому етапі родина зазвичай має найменший середньодушовий дохід за весь життєвий цикл. Дитина створює нові потреби, докорінно змінюючи структуру витрат. Ймовірно, молоді батьки переїдуть в інше житло; куплять меблі та прикраси для дитячої кімнати, пральну машину та іншу домашню техніку. Підвищеним попитом користуються дитячі товари. Заощадження сім'ї скорочуються.

- «Повне гніздо II». Молодшій дитині 6 і більше років, дохід працюючого подружжя зростає, в більшості родин працюють і батько, і мати. Фінансове становище сім'ї зазвичай поліпшується. Етап з найбільш широкими споживчими інтересами двох поколінь і досить великим середнім прибутком. Характерні покупки меблів, холодильників і плит, поява домашніх тварин (собак, кішок).

- «Повне гніздо III». Подружжя зрілого віку (старше 45 років) з дітьми. Другий член подружжя працює і може отримувати більш високий дохід порівняно з минулім. Діти теж можуть мати випадкові заробітки. Найбільш сприятливий для життя родини період, коли основні проблеми вирішенні, все необхідне придбано, середньодушовий дохід максимальний. Купуються комп'ютери, квартири, дачі, автомашини. Для молодшого покоління характерний попит на освітні послуги, книги, сучасні гаджети, розваги, спортивні та туристичні товари.

- «Порожнє гніздо I». Діти покинули будинок і фінансово не залежать від батьків. Сім'я задоволена своїм фінансовим становищем і обсягом заощаджень, тому що дохід продовжує зростати. Подружжя часто роблять деякі поліпшення в будинку і більшу частину доходу витрачають на відпочинок і подорожі. Популярні товари та послуги, пов'язані з садівництвом і городництвом.

- «Порожнє гніздо II». Глава сім'ї виходить на пенсію, сімейний дохід різко скорочується. Витрати тепер пов'язані в основному зі здоров'ям. Можливо, буде придбана невелика квартира або будинок у районі з найкращим кліматом.
- Вдівство. Якщо вдівець продовжує працювати, може отримувати непоганий дохід, може продати будинок, більше витрачати на відпочинок, медичні, релігійні та ритуальні послуги.

6.2.Стадії життєвого циклу сім'ї та їх зміст

Слід приймати до уваги, що протягом життя з членами сім'ї відбуваються віково-психологічні зміни, що стосуються особистості кожного члена сім'ї і корінним чином перетворять життя останньої: змінюються система потреб і мотивів особистості, способи її поведінки і діяльності, соціальний статус членів сім'ї, а отже, стиль спілкування і характер функціонування сім'ї в цілому.

Визнання існування цих відмінностей призвело до необхідності визначення основних стадій життєвого циклу сім'ї. Важливість такої періодизації багато в чому визначається тим, що дляожної стадії життєвого циклу характерні типові проблеми розвитку, знання яких допоможе подружжю, з одного боку, підготуватися до їх появи і вирішення, а з іншого – розробити систему рекомендацій фахівців з надання соціальної та психологічної допомоги сім'ї .

Слід зазначити, що ідея циклічної зміни сім'ї відома давно. Російські соціологи-аграрії застосовували ідею життєвого циклу у вивченні селянської сім'ї. Наприклад, П. Сорокин виділяв чотири стадії ; 1-шлюбна пара у момент виникнення; 2–3 маленькими залежними дітьми; 3 –принаймні з однією дорослою дитиною; 4 – стадія відділення всіх дітей. Таким чином, типові фундаментальні сімейні події пов'язували з демографічними змінами в її структурі.

Картер та Мак Голдрінг (1980р.) виділяють 6 стадій життєвого циклу сім'ї залежно від появи дітей: 1) позасімейний статус (неодружені та незаміжні люди, які ще не створили сім'ю); 2) сім'я молодят; 3) сім'я з маленькими дітьми; 4) сім'я з підлітками; 5) вихід дорослих дітей із сім'ї; 6) сім'я на пізній стадії розвитку.

Г. Навайтис (1999 р.) розглядає наступні етапи життєвого циклу сім'ї:

1. Дошлюбне спілкування. На даному етапі досягається часткова матеріальна та психологічна незалежність від генетичної сім'ї, набувається досвід спілкування з людьми протилежної статі, обирається шлюбний партнер, набувається досвід емоційного та ділового спілкування з ним.

2. Вступ у шлюб – а саме, фіксація його офіційно. Характеризується прийняттям подружніх соціальних ролей.

3. Етап «медового місяця». Відбуваються зміни в інтенсивності почуттів, установлення психологічної та просторової дистанції з генетичними сім'ями, набувається досвід взаємодії у вирішенні питань організації щоденного побуту, створення внутрішньосімейної інтимності та первинне узгодження сімейних ролей.

4. Етап молодої сім'ї – планування та народження дітей, повернення жінки до професійної діяльності, початок відвідування дитиною дитсадка.

5. Етап зрілої сім'ї. Це така сім'я, яка виконує всі свої функції. Діти стають повноправними особистостями і приймають участь у вирішенні внутрішньо – сімейних питань. Відповідно змінюються ролі батьків, їх здібності опікуватись дитиною повинні доповнюватись виховними та навчальними здібностями, вмінням організовувати соціальні зв'язки дитини. Даний етап завершується тоді, коли діти досягають часткової незалежності від батьківської сім'ї. Позитивним можна назвати вирішення емоційних задач сім'ї тоді, коли психологічний вплив батьків і дітей один на одного рівномірний, кожен член сім'ї умовно автономний. Складності виникають у зв'язку з тим, що начебто люди накопичили великий досвід, отримали певний соціальний статус, але вже не так просто адаптуватися до нових економічних обставин, важко щось змінювати, доводиться «плівти за течією» навіть тоді, коли цей плин тобі не дуже до вподоби. Типовим стресом для подружжя є необхідність догляду за старими батьками і переживання їхньої смерті.

6. Сім'я людей похилого віку. На даному етапі відновлюються, а деколи навіть реанімуються подружні стосунки, надається новий зміст сімейним функціям (наприклад, виховна полягає у допомозі виховання онуків).

Природно, що не будь-яку сім'ю можна розглядати через призму цієї класифікації; існують численні сімейні групи, які «не вписуються» в одну класифікацію. Наприклад, сім'ї з дітьми, що сильно відрізняються за віком, багато разів вступали в шлюб і мають дітей від попередніх шлюбів, неповні (з одним з батьків) сім'ї, які проживають з батьками одного з подружжя, і т. п. Однак якою б не була структура сім'ї, які б специфічні завдання вона не вирішувала, на певній стадії життєвого циклу вона стикається з типовими для цього етапу розвитку труднощами, знання яких допоможе впоратися з ними набагато успішніше.

Рис.6. 1. Схема можливого розвитку родини

Зараз за критеріями батьківства більшість дослідників виділяє як мінімум 5 ключових подій: укладення шлюбу, народження первістка і останньої дитини, вступ до шлюбу одного з дітей або народження внука; 4 фази: I – передбатьківства та IV – прабатьківства, II – репродуктивного і III – соціалізаційного батьківства.

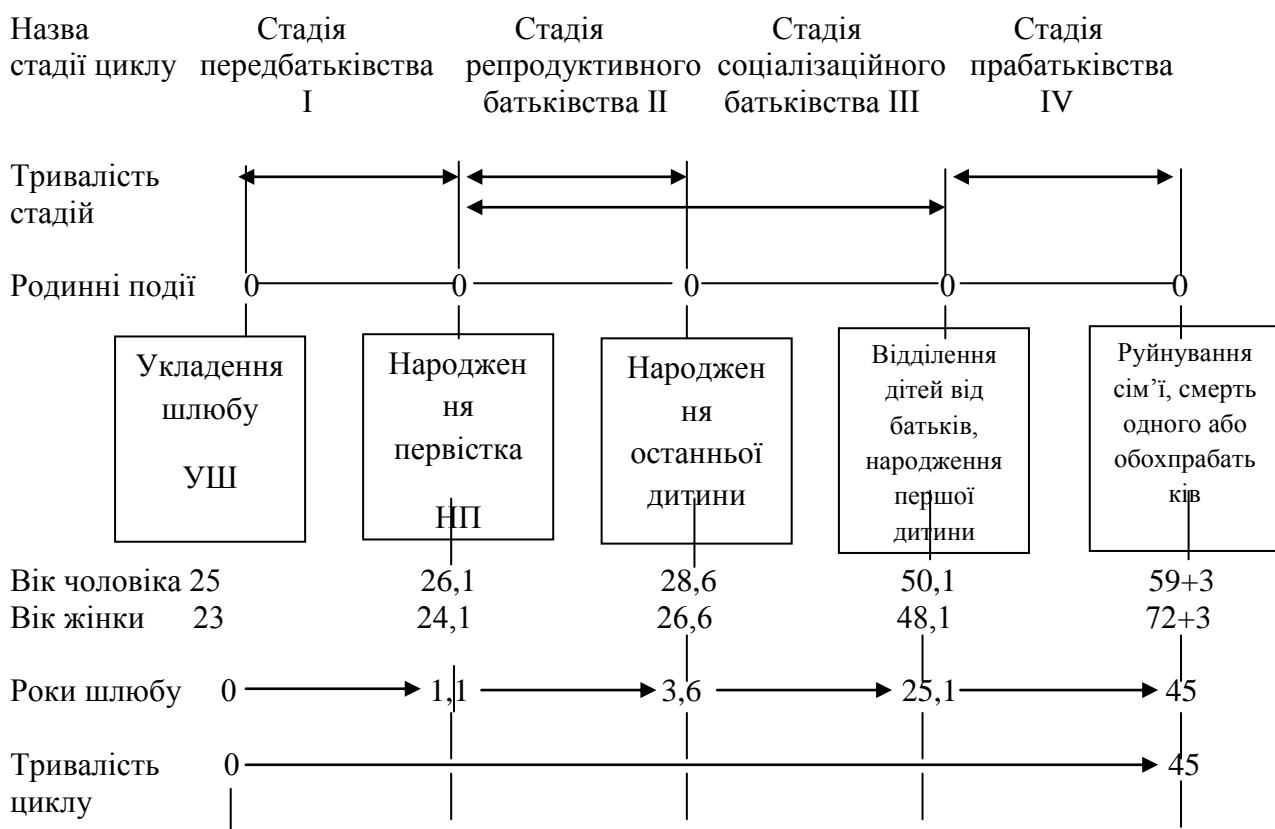

Рис.6.2. Стадії та події повного життєвого циклу сім'ї[Антонов А.И. Микросоциология семьи. М., 1998. С. 159]

Якщо виділити стадії сім'ї залежно від подій, пов'язаних з віком дітей і зміною їх життєвих ситуацій, а також відділенням дорослих дітей від батьківської сім'ї, подій і стадій циклу може бути значно більше. Всі вони супроводжуються вказівкою на той або інший етап шлюбу, що дозволяє визначити загальну тривалість сімейного буття і тривалість окремих стадій. Така характеристика містить багато інформації. Наприклад, за скороченням періоду репродуктивного батьківства судять про зниження народжуваності і наближення до суцільної однодітності, а за скороченням фази перед батьківства – про падіння шлюбності. Масовість однодітних сімей свідчить про переважання «контрацептивно-абортного» батьківства. Це прив’язує сімейну ситуацію до етапів дорослішання єдиної дитини і зводить її до монополії наставництва батьківства за відсутності соціалізації в групі братів та сестер.

Зараз передрепродуктивний період триває 1,2 роки (цю цифру слід скорегтувати з урахуванням жінок, які одружилися вже вагітними або такими, що

мають дитину). Репродуктивний період укладається в 4–5 років, соціалізаційний, від народження дітей до їх повноліття – 12–14 років, період «продовженої» соціалізації до моменту вступу до шлюбу дитини або її відділення – ще 5 – 6 років. Стадія прабатьківства (появи внуків) починається, коли подружжю 48– 50 років.

З урахуванням рівня розлучень середня тривалість шлюбу зменшується з 42 до 26 років (тривалість розірваних шлюбів – 8– 9 років при середньому віці розлучення у чоловіків 33 роки і жінок – 30 років). З урахуванням того, що 40% шлюбів розпадаються до 5 років після створення, 30% – від 5 до 10 років; 20 % – від 10 до 20 років і 10% – із стажем вище 20 років, можна побудувати сімейний цикл за стадіями розлучення. При обліку овдовіння, а також частоти і часу укладення повторних шлюбів (приблизно на 100 розлучень доводиться 60 повторних шлюбів) можна скласти повнішу картину життєвих ліній сім'ї.

Протягом життєвого циклу відбувається зміна внутрішньосімейних ролей: на кожній стадії змінюється їх розподіл, одні ролі зникають, інші з'являються, деякі ролі, що раніше виконувалися одним членом сім'ї, на інших стадіях переходять до декількох членів сім'ї. Чоловік і дружина спочатку виконують в сім'ї ролі подружжя, соціальних і сексуальних партнерів, домохазаянів та працівників у сфері найманої праці. З появою дітей до цих ролей додаються ролі батьків, вихователів і соціалізаторів. Батько та мати виконують ролі професійних наставників, порадників з життєво важливих питань. Коли мати повертається до професійної діяльності, змінюється розподіл сімейних обов'язків. Сучасна жінка, на відміну від жінки давніх епох, проводить на роботі в середньому 25 років, притому вже після заміжжя. У старості батькам додаються турботи з виховання онуків. Коли діти дорослішають, частина господарських навантажень переходить від батьків до них.

Багато сімейних ролей зберігаються впродовж усього циклу, але змінюються їх зміст і зовнішні прояви. Роль матері у міру дорослішання дітей змінює свій зміст у тому сенсі, що контроль і опіка поступаються місцем ролі радника і партнера. З часом змінюється стиль виконання ролей – на ранніх фазах

батько міг дотримуватися у вихованні авторитарного стилю, який пізніше може змінитися на демократичний.

На динаміку внутрішньосімейних ролей робить істотний вплив зміна позасімейних ролей, які з'являються у людини частково незалежно від сім'ї, а іноді у прямому зв'язку з нею. Просування чоловіка або дружини по службових сходах може покращити матеріальне становище сім'ї, дати можливість найняти людину, яка допоможе виконувати господарські обов'язки, надати можливість іншому члену подружжя зменшити навантаження на роботі. В той же час прагнення віправити фінансовий стан сім'ї може виступити спонукальним мотивом до службового просування.

Моделі поведінки, властиві одній тій самій ролі, у міру переходу на нову стадію життєвого циклу, здатні не лише змінюватися, але і вступати в суперечність одна з одною. Наприклад, мати може виявити, що вона буквально розривається між протилежними стандартами по мірі дорослішення сина. Вона хоче бачити його одночасно дорослим і дитиною, проявляти підвищенню вимогливість і опікати його, вважати самостійним і одночасно залежним. Вона розуміє, що у дорослого сина або дочки можуть бути вже свої секрети, що приховуються від батьків, але разом з тим, як і раніше, бажає бути повіrenoю у всіх їх справах, як у дитинстві. Коли у дітей, що подорослішали, з'являється власне життя і вони менше радяться з батьками, ті сприймають зміну поведінки як ознаку відчуження, хоча його насправді немає, а просто змінилися ролі і моделі поведінки.

Сім'я, з якої пішли всі діти, називається «порожнім гніздом». Переважна більшість повних сімей з часом перетворюються на «порожні гнізда». Завершуюча стадія життєвого циклу як би повторює першу – шлюбна пара залишається наодинці один із одним. Різниця лише у віці.

У Європі і Америці літніх пар, що проживають окремо від дітей, більше з двох причин: а) молодим легко знайти житло; б) у суспільстві переважають індивідуалістичні цінності. В Україні, особливо в селі, значно більше трьох поколінніх сімей: літня пара живе спільно з дорослими і одруженими дітьми, які

піклуються про неї. Під одним дахом можуть проживати і три покоління, а це означає, що стадії «порожнього гнізда» в такій сім'ї немає.

6.3.Основні напрямки зміни життєвого циклу сім'ї

У зв'язку зі змінами, що відбуваються в економічному, політичному та культурному вимірах, появою нових форм задоволення потреб, які реалізовувались раніше в межах традиційного сімейного устрою, проходять зміни життєдіяльності мільйонів сімей. Вони відображаються у змінах ЖЦС, а саме:

- за 40 років надзвичайно різко скоротилася тривалість репродуктивного циклу сім'ї, що з'ясилося непрямим свідоцтвом неймовірної за цей проміжок часу видозміни всієї організації репродуктивної поведінки. В умовах масової малодітності сімей (і переважання однодітності) репродуктивний цикл скорочується до стадії репродуктивного батьківства, коли, як правило, народження першої дитини стає одночасно народженням останньої дитини;
- сімейна соціалізація перетворюється в піклування про дорослішання єдиної дитини, зводиться до монополії наставництва батьків за відсутності соціалізації у групі братів-сестер;
- зменшення стадії передбатьківства у зв'язку зі збільшенням кількості незареєстрованих шлюбів та офіційної реєстрації подружжя за фактом вагітності. Сімейний цикл при співжитті починається з народження першої і останньої дитини і закінчується при перемиканні хоч би одного з подружжя на інше співжиття;
- співжиття зменшує соціалізаційний період кровних батьків при доповненні його «соціальним батьківством» співмешканців;
- скорочення тривалості життєвого циклу нуклеарної сім'ї;
- ускладнення ЖЦС у зв'язку з розповсюдженням альтернативних форм сім'ї та шлюбу.

Кожна сім'я проходить через ряд стресогенних етапів, так званих криз. Найбільш складними є поява першої дитини та етап, коли структура сім'ї нестабільна у зв'язку із приходом та уходом членів родини.

Працюючи над даною тематикою, *Д.Леві* зазначав, що існують такі типи змін у сім'ї:

- 1) *вибування* – втрата членів сім'ї з різних причин (повна (помер) та тимчасова (період навчання, від'їзд на заробітки));
- 2) *приріст* – поповнення складу сім'ї новими членами (народження дітей, усиновлення, переїзд бабусі, поява невістки (зятя), повернення з військової служби);
- 3) *zmіни під впливом соціальних обставин* (економічна інфляція, бойові дії) та природних, фізичних (землетрус);
- 4) *біологічні зміни* (статева зрілість, клімактеричний період);
- 5) *zmіни стилю життя* (усамітнення, переїзд, безробіття);
- 6) *насильство* (крадіжка, згвалтування, побиття).

Послідовність сімейних подій та тривалість стадій ЖЦС у межах окремих соціальних груп суспільства дозволяє визначити особливості сімейного способу життя для представників цих груп залежно від їх соціального статусу, статі, віку, освіти, національності, релігійності, місця мешкання. Сімейний цикл життя може будуватися на різних основах, але при їх відборі слід враховувати, що це – саме цикл, тобто повинна бути повторюваність, затвердження сімейних подій. Цим вимогам цілком відповідають критерії батьківства, одночасно виступаючи як родинні відносини між батьками (прабатьками) і дітьми (онуками), що супроводжуються подружніми відносинами (від старту до фінішу шлюбу).

Контрольні запитання

1. Що визначає поняття «життєвий цикл сім'ї»? Чому саме цикл?
2. Що розуміють під головними сімейними подіями?
3. Що може бути критерієм конструювання сімейного циклу?
4. Що можна встановити, вивчаючи життєвий цикл сім'ї?
5. Які стадії ЖЦС зазнають найбільших змін в останні 50 років в Україні?

6. Про що свідчить скорочення стадії предбатьківства в сучасних сім'ях?
7. Що впливає на скорочення чи збільшення стадії репродуктивного батьківства та соціалізаційного батьківства?
8. Які основні сімейні ролі та типи сімейних зв'язків існують на стадії прабатьківства?
9. Проілюструйте на прикладі своєї сім'ї стадії сімейного циклу.
10. Чим відрізняється довжина сімейного циклу в сім'ях різних класів, різних вірувань, різних етносів, міських та сільських мешканців?
11. Наведіть приклади причин, що роблять ЖЦС неповним?
12. Як, на вашу думку, змінюються сімейні ролі протягом ЖЦС?
13. Надайте поняття кризових (стресових) сімейних подій та поясніть їх вплив на етапи життєвого циклу сім'ї.
14. Проілюструйте на прикладі життєвого циклу сім'ї своєї прабабусі та бабці вплив соціальних чинників на його стадії. Як ви вважаєте, чи були ці цикли типові для сімейного життя представників соціальних та демографічних груп, до яких належали ваші родичі в ті часи? Поясніть вашу думку.
15. Накресліть життєвий цикл ідеальної для вас сім'ї. Поясніть, чому ви обрали його події саме в ці періоди життя. Опишіть чинники, які можуть вплинути на його зміни.

Література

1. Социология семьи: учебник/ под ред. проф. А.И.Антонова.– М.:ИНФРА-М, 2007.-640с. //http://www.twirpx.com/file/1282886/
2. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи А.И. Антонов, В.М.Медков–М.:Изд-воМГУ, 1996. – 304 с.http//ww.studfiles.ru/preview/427163/.

Список літератури

1. Антонов А.И. Микросоциология семи: ученик – М.: ИНФРА – М, 2005.
2. Амаджадін Л. Трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбних відносин в українському суспільстві: гендерний аналіз / Л.Амаджайн// Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007.– №3. – С. 60 – 75.

3. Гіденс Е. Соціологія / Е.Гіденс: пер. З англ.. В. Шовкун, А.Олійник; наук. ред. О. Іващенко. – К.: Основи, 1999.– 726 с.
4. ЛукашевичМ.П. Социология Електрон. текстові дан.– К.: Знання, 2013.– Режим доступу: http://librauy.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/lukashevechotssim.pdf
5. Масионис Дж. Социология / Дж. Масионис. – 9-е узд. – СПб.: Питер, 2004.– 752 с.
6. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку.– К.: Основа – Принт,2009.– 248 с.
7. Социология семи : ученик/ под. ред.. проф. А.И.Антонова.– 2-е узд., перераб. И доп.– М.: ИНФРА– М., 2005.– 640 с.
8. Черняк Е.М. Социология семи: учеб. пособие.Е.М.Черняк – 3-е узд., перераб. И доп. – М.: издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2004.– 238 с.– Режим доступу: <http://socioline.ru/book/em-chernyak-sotsiologiya-semi>

ЗМІСТ

Тема 1. Соціологія сім'ї як галузева соціологічна дисципліна.....	5
Тема 2. Сім'я та шлюб як соціальні інститути.....	28
Тема 3. Історичні зміни сім'ї як соціального інституту.....	51
Тема 4. Функції сім'ї для особистості та суспільства.....	62
Тема 5. Сімейна соціалізація.....	74
Тема 6. Життєвий цикл сім'ї та соціальні проблеми його окремих стадій.....	93

Навчальне видання

Ляшенко Наталія Олександровна
Семке Ніна Миколаївна

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

Конспект лекцій
для студентів спеціальності 054 «Соціологія»

Частина I
СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

Укладачі: Ляшенко Наталія Олександровна
Семке Ніна Миколаївна

Відповідальний за випуск Н. О. Ляшенко
Роботу до видання рекомендував А.В. Кіпенський

Редактор О.І. Шпільова

План 2018 р., п.112

Самостійне електронне видання

Видавничий центр НТУ «ХПІ». 61002, Харків, вул.. Кирпичова,2
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК 5478 від 21.08.2017 р.
